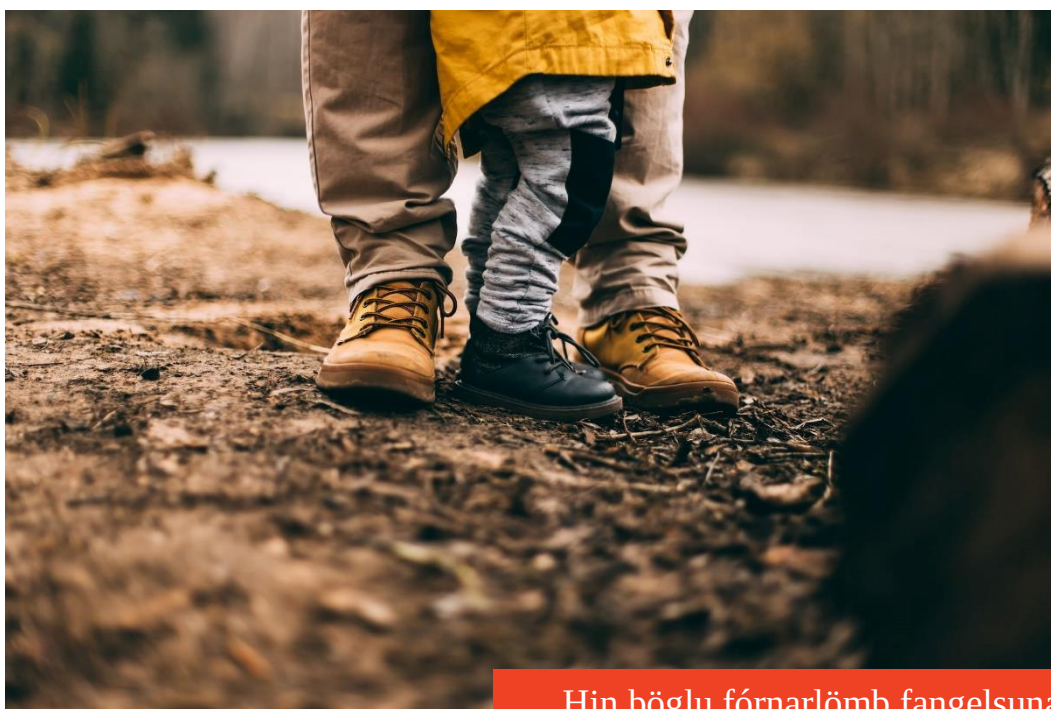

UMBOÐSMAÐUR
BARNA

BÖRN FANGA

Hin þöglu fórnarlömb fangelsunar

Umboðsmaður barna
Reykjavík 3. október 2022

Frá umboðsmanni barna

Embætti umboðsmanns barna hefur það hlutverk að bæta hag barna og standa vörð um hagsmuni, þarfir og réttindi þeirra. Samkvæmt lögum um umboðsmann barna skal embættið afla og miðla gögnum og upplýsingum um aðstæður barna og stöðu tiltekinna hópa barna hverju sinni í samvinnu við ýmsa aðila, sem leggja á til grundvallar samræmdri og markvissri stefnu í málefnum barna á öllum stigum stjórnsýslunnar, í samræmi við ákvæði samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins. Embættið hefur lagt sérstaka áherslu á hópa barna sem lítið hefur verið fjallað um í opinberri umræðu.

Í ár hefur embættið lagt áherslu á börn sem eiga foreldra í fangelsi, en liður í því er úttekt á réttindum og stöðu þessara barna, en úttektin mun liggja til grundvallar tillögum um aðgerðir sem miða að því að bæta stöðu þessa hóps. Leitað var samstarfs við þau Helga Gunnlaugsson, prófessor í afbrotafræði og Ragnheiði Bragadóttur, prófessor í lögfræði um umsóknir í Nýsköpunarsjóði námsmanna og fengust tveir styrkir til verkefnisins síðastliðið vor.

Verkefnið unnu þau Lilja Katrín Ólafsdóttir, nýútskrifaður lögfræðingur frá Háskóla Íslands, og Daníel Guðjónsson, meistaranemi í afbrotafræði við háskólann í Lundi. Annars vegar er um að ræða úttekt á íslenskri löggjöf og framkvæmd, þar sem gerður er samanburður við hin Norðurlöndin og hins vegar er um að ræða rannsókn á reynslu og viðhorfum fanga sem eiga börn.

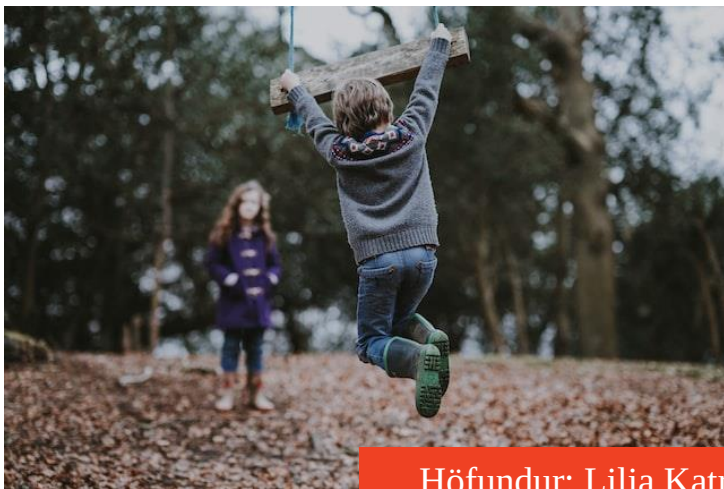
Ljóst er af niðurstöðum þessa verkefnis að börn sem eiga foreldra í fangelsum eru gleymdur hópur og það er von umboðsmanns barna að niðurstöður verkefnisins verði til þess að ráðist verði í þær úrbætur sem nauðsynlegar eru, til þess að tryggja þessum börnum nauðsynlegan stuðning og viðunandi aðstæður til heimsóknna og umgengni við foreldra á meðan á afplánun stendur.

Skýrslur

Greining á réttindum barna sem eiga foreldra í fangelsum (Höf: Lilja Katrín Ólafsdóttir).....	2
Staða og réttindi barna sem eiga foreldra í fangelsum (Höf: Daníel Kári Guðjónsson)	44

Greining á réttindum barna sem eiga foreldra í fangelsum

Íslensk löggjöf, alþjóðlegar skuldbindingar og samanburður við Norðurlöndin

Höfundur: Lilja Katrín Ólafsdóttir

EFNISYFIRLIT

Útdráttur	5
Inngangur.....	6
1 Íslenskur réttur	7
1.1 Ákvæði stjórnarskrárinnar, tengd ákvæði lögfesta mannréttindasamninga og annarra laga.....	7
1.1.1 Sjónarmið barna	10
1.2 Refsifullnusta og fangelsismál.....	11
1.2.1 Ákvörðun um vistunarstað fanga	12
1.2.2 Samband barns við fangelsað foreldri.....	13
1.2.3 Agaviðurlög í fangelsi og takmarkanir á samskiptum	14
1.2.4 Heimsóknin sjálf.....	16
1.2.4.1 Aðstæður, tímasetningar og fylgdaraðilar.....	16
1.2.5 Öflun upplýsinga um börn fanga	18
1.2.6 Dvöl ungbarna í fangelsi	19
2 Norrænn réttur	21
2.1 Noregur	21
2.1.1 Stjórnarskrá Noregs, Barnasáttmálinn og barnalög	21
2.1.2 Refsifullnusta og fangelsismál.....	21
2.1.2.1 Ákvörðun um heimsókn barns og reglur um fylgdaraðila	23
2.1.2.2 Beiting stjórnunar- og eftirlitsaðgerða	24
2.1.2.3 Heimsóknartími, tíðni, lengd og heimsóknarherbergi	24
2.1.2.4 Heimsóknir barna í heimsóknarhús- og íbúðir	25
2.1.2.5 Gistiheimsóknir	25
2.2 Svíþjóð.....	26
2.2.1 Stjórnarskrá Svíþjóðar, Barnasáttmálinn og barnalög	26
2.2.2 Refsifullnusta og fangelsismál.....	26
2.2.2.1 Heimsóknir barna	28
2.2.2.2 Dvöl ungbarna í fangelsi	28
2.3 Danmörk.....	29
2.3.1 Stjórnarskrá Danmerkur, Barnasáttmálinn og sérlög um málefni barna.....	29
2.3.2 Refsifullnusta og fangelsismál.....	30
2.3.2.1 Heimsóknir barna	30
2.3.2.2 Dvöl ungra barna í fangelsi	32
2.4 Finnland	33

2.4.1 Stjórnarskrá Finnlands, Barnasáttmálinn og lög um málefni barna.....	33
2.4.2 Refsifullnusta og fangelsismál.....	35
2.4.2.1 Heimsóknir.....	35
2.4.2.2 Dvöl barna í fangelsi	37
3 Niðurstöður og tillögur til úrbóta	39
Heimildaskrá	41

Útdráttur

Í þessari skýrslu er gerð lagaleg greining á stöðu barna sem eiga foreldra í fangelsi. Framsetning skýrslunnar er með þeim hætti að í fyrsta kafla er gerð grein fyrir helstu atriðum og lagaákvæðum í íslenskri löggjöf sem varða málefni og réttindi þessa hóps barna. Eðli máls samkvæmt er fjallað ítarlega um lög nr. 15/2016, um fullnustu refsinga, og reglugerða sem settar eru með stoð í þeim lögum. Þá er fjallað um alþjóðlegar skuldbindingar Íslands á sviði mannréttinda, með áherslu á samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins og Mannréttinasáttmála Evrópu. Leitast er við að tengja ákvæði íslenskra laga og reglna við tilmæli Evrópuráðsins um börn fanga, evrópsku fangelsisreglurnar, lágmarksreglur Sameinuðu þjóðanna um meðferð fanga og reglur Sameinuðu þjóðanna um meðferð kvenfanga og úrræði fyrir kvenkyns brotamenn á skilorði. Í öðrum kafla er gerður samanburður á stöðu þessa hóps barna við hin Norðurlöndin. Fjallað er um stöðu barna á hverju Norðurlandi og gerð er grein fyrir þeim lögum og reglum sem varða réttindi barna og gildandi löggjöf um fullnustu refsinga og fangelsismál.

Inngangur

Á 20. öldinni varð gríðarleg þróun í umræðu um réttindi barna. Í fyrstu var almennt litið á börn í samhengi við aðra fullorðna einstaklinga, börn væru háð öðrum, ósjálfstæð, valdalaus og gætu ekki, né ættu, að taka þátt í ákvörðunum um þá vernd eða umönnun sem aðrir ættu að veita þeim. Þeir sem báru ábyrgð á börnum ættu að sjá til þess að börn gætu orðið að fullorðnum einstaklingum sem væru hæf til að taka þátt í samfélaginu. Síðar meir fór umræðan að snúast um það hvort börn ættu að hafa sömu, minni eða meiri réttindi en aðrir aðilar og hvort eða hvernig börn ættu að geta beitt réttindum sínum. Aukin áhersla hefur nú verið lögð á það sjónarmið að börn eru hæfir einstaklingar sem eiga rétt til þátttöku í samfélagsmálum og ákvörðunum sem varða hagsmuni þeirra. Það skal ávallt hafa í huga við umræðu um réttindi barna að börn eru afmarkaður hópur einstaklinga sem hefur sérstakar þarfir og þarfnast sérstakrar verndar.¹

Skýrsla þessi fjallar um réttindi og stöðu barna sem eiga foreldra í fangelsi á Íslandi. Þessi börn hafa verið kölluð hin leyndu fórnarlömb fangelsunar.² Um er að ræða afar jaðarsettan og falinn hóp. Þegar kringumstæður þessa barna eru skoðaðar út frá sjónarhorni barnaréttinda blasir ákveðið óréttlæti við manni, þ.e. að foreldri er refsað þegar það er svipt frelsi sínu og þar af leiðandi er barni þess refsað þar sem barnið er svipt foreldri sínu.³ Foreldrar hafa ýmsum skyldum að gegna gagnvart börnum sínum. Þessar skyldur þeirra falla ekki niður við fangelsun. Fangelsun gerir foreldrum aftur á móti mun erfiðara, og í raun ómögulegt, að rækja skyldur sínar. Því er mikilvægt að huga að málefnum barna sem eiga foreldra í fangelsi og þeirra úrræða, ef einhver eru, sem standa þeim til boða. Þann 30. september 2011 tileinkaði Nefnd Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins (*UN Committee on the Rights of the Child* eða *Barnaréttarnefndin*) heilum degi (*Day of General Discussion*) málefnum barna sem eiga foreldra í fangelsi og var það í fyrsta skipti sem frjáls félagasamtök og stefnumótunaraðilar ræddu saman á alþjóðlegum vettvangi um málefni þessa hóps barna.⁴

Börn sem eiga foreldra í fangelsi hafa hlotið afar litla umfjöllun á Íslandi og hefur réttindum þeirra og hagsmunum verið lítill gaumur gefinn. Því markar þessi skýrsla ákveðin tímamót. Í eftirfarandi umfjöllun er gert grein fyrir þeim ákvæðum laga og samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins sem eiga við um þennan hóp barna í íslenskum rétti og samanburður er gerður við hin Norðurlöndin. Einnig er fjallað um alþjóðlegar skuldbindingar sem Ísland hefur undirgengist og hafa vægi á þessu sviði.

Leitast er við að tengja ákvæði íslenskra laga og reglna við evrópsku fangelsisreglurnar⁵, lágmarksreglur Sameinuðu þjóðanna um meðferð fanga (*Nelson Mandela-reglurnar*), reglur

¹ Hrefna Friðriksdóttir: „Protection of Children’s Rights in the Icelandic Constitution“, bls. 290-291.

² Liz Ayre: „Introduction“, bls. 17.

³ Jean Zermatten: „Preface“, bls. 9.

⁴ Liz Ayre: „Introduction“, bls. 11.

⁵ Fangelsisreglunum var upphaflega beint til aðildarríkja Evrópu með tilmælum ráðherranefndar Evrópuráðsins árið 1973. Af hálfu umboðsmanns Alþingis hefur lengi verið lagt til grundvallar að yfirvöldum fangelsismála á Íslandi beri að gæta að

Sameinuðu þjóðanna um meðferð kvenfanga og úrræði fyrir kvenkyns brotamenn á skilorði (*Bangkok-reglurnar*)⁶ og tilmæli Evrópuráðsins um börn fanga, sem samþykkt voru á fundi ráðherranefndar Evrópuráðsins 4. apríl 2018. Tilmælin byggja á eftirfarandi grunngildum:

- i. að börn sem eiga foreldra í fangelsi hafa ekki framið glæp og ættu að fá meðferð í samræmi við það,
- ii. að öll börn, án aðgreiningar, og óháð lagalegri stöðu foreldra þeirra, skulu njóta réttindanna sem Barnasáttmálinn kveður á um, þ.e. að litið sé til þess sem er barninu fyrir bestu, réttur barna til lífs og þroska sé tryggður, skoðanir barna séu virtar og að þau fái að viðhalda tengslum og rækta samband við foreldra sína með reglulegum hætti,
- iii. að nauðsynlegt sé að vernda rétt og þörf barnsins fyrir tilfinningalegt og viðvarandi samband við fangelsað foreldri, en foreldrið á rétt og ber skyldu til að sinna sínu foreldrahlutverki og stuðla að jákvæðri upplifun barnsins,
- iv. að styðja þurfi við börn og foreldra og hlúa að sambandi þeirra ásamt því að veita frelsissviptu foreldri stuðning í foreldrahlutverki sínu fyrir fangelsun, eftir að ljóst er að foreldrið mun afplána fangelsisvist, á meðan fangelsun stendur og að henni lokinni. Þá skal útfæra allar ráðstafanir og aðgerðir til stuðnings börnum sem eiga foreldri í fangelsi á þann máta að þær verði ekki til þess að auka fordóma gegn barni eða stuðla að mismunun þess,
- v. að vitundarvakning, samfélagslegar breytingar og félagsleg aðlögun eru nauðsynlegar til að koma í veg fyrir fordóma og mismunun sem leiðir af frelsissviptingu foreldris.⁷

1 Íslenskur réttur

1.1 Ákvæði stjórnarskrárinnar, tengd ákvæði lögfesta mannréttindasamninga og annarra laga

Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins (hér eftir SRB eða Barnasáttmálinn) var samþykktur á allsherjarþingi Sameinuðu þjóðanna undir lok árs 1989. Samningurinn var undirritaður af Íslands hálfu í byrjun 1990 og hann fullgiltur og öðlaðist gildi er Ísland varðar árið 1992. Barnasáttmálinn var lögfestur á Íslandi í febrúar 2013 með lögum nr. 19/2013.

Lög nr. 33/1944 um stjórnarskrá lýðveldisins Íslands (stjskr.) hafa að geyma þrjú ákvæði sem vert er að geta í sambandi við stöðu barna sem eiga foreldra í fangelsi. Samkvæmt jafnræðisreglu 1. mgr. 65. gr. stjskr. skulu allir vera jafnir fyrir lögum og njóta mannréttinda án tillits til kynferðis, trúarbragða,

reglunum í störfum sínum í samræmi við vandaða stjórnsýsluhætti, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 85/1997, um umboðsmann Alþingis, þótt þær feli ekki í sér beinar skuldbindingar að þjóðarétti. Sjá t.d. álit umboðsmanns Alþingis frá 7. júlí 2000 í máli nr. 2426/2998 og 17. desember 2009 í máli nr. 5515/2008. Reglurnar voru endurskoðaðar árið 1987, árið 2006 og árið 2020. Þær eru birtar á vefslóð: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>. [Sótt á vef 1. júní 2022].

⁶ *The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* (Nelson Mandela-reglurnar). Birt á vefslóð: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf [sótt á vef 20. júlí 2022] og *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders* (Bangkok-reglurnar). Birt á vefslóð: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/BangkokRules.pdf> [sótt á vef 20. júlí 2022]. Nelson Mandela-reglurnar og Bangkok-reglurnar fela í sér pólitíska stefnuýfirlýsingu sem aðildarríki Sameinuðu þjóðanna hafa komið sér saman um en ekki beinar skuldbindingar að þjóðarétti.

⁷ Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents, bls. 11-12.

skoðana, þjóðernisuppruna, kynþáttar, litarháttar, efnahags, ættarnis og stöðu að öðru leyti. Mikilvægi jafnræðisreglunnar felst ofar öllu í því að vera almenn leiðbeiningarregla um bann við mismunum sem ávallt ber að hafa að leiðarljósi við lagasetningu og skýringu laga. Reglan getur haft bein og ótvíræð áhrif, t.d. ef ákvæði í almennum lögum felur í sér mismunun sem brýtur í bága við regluna og getur þá ákvæðinu að verða vikið til hliðar vegna hennar.⁸ Í 14. gr. laga nr. 62/1994 um mannréttindasáttmála Evrópu (MSE) er kveðið á um bann við mismunun. Þar segir að réttindi þau og frelsi sem MSE lýsir skulu tryggð án nokkurs manngreinarálits, svo sem vegna kynferðis, kynþáttar, litarháttar, tungu, trúarbragða, stjórn mála- eða annarra skoðana, þjóðernis eða þjóðfélagsstöðu, tengsla við þjóðernisminnihluta, eigna, uppruna eða annarrar stöðu. Jafnræðisregla samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins kemur fram í 2. gr. Barnasáttmálans. Þar segir að aðildarríki skulu virða og tryggja öllum börnum, innan lögsögu sinnar, öll þau réttindi sem kveðið er á um í sáttmálanum án mismununar af nokkru tagi. Þar er sérstaklega áréttað að vernda skuli börn gegn hvers konar mismunun eða refsingum vegna stöðu eða athafna foreldra þeirra.

Ákvæði 71. gr. stj.skr. tryggir friðhelgi einkalífs, heimilis og fjölskyldu. Réttur til að njóta friðhelgis einkalífs, heimilis og fjölskyldu hefur rúmt gildistak og felur m.a. í sér rétt einstaklings til sjálfsvitundar, siðferðislegrar og líkamlegrar friðhelgi, heimilis og fjölskyldusambanda.⁹ Þá er friðhelgi einkalífs og fjölskyldu jafnframt tryggt í 1. mgr. 8. gr. MSE. Samkvæmt 2. mgr. 8. gr. MSE skulu opinber stjórnvöld ekki ganga á rétt manns til friðhelgis einkalífs síns, fjölskyldu, heimilis og bréfaskipta nema samkvæmt fyrirmælum laga og nauðsyn ber til vegna þjóðaröryggis, almannaheilla eða efnalegrar farsældar þjóðarinnar, til þess að firra glundroða eða glæpum, til verndar heilsu manna eða siðgæði eða réttindum og frelsi annarra.

Almennt hefur verið fjallað um rétt þennan þegar kemur að frelsissviptum einstaklingum út frá rétti þeirra sjálfra, en ekki fjölskyldu þeirra. Þegar aðili er sviptur frelsi við afplánun fangelsisdóms verður hann eðli máls samkvæmt fyrir víðtækum takmörkunum á rétti til þess að njóta fjölskyldulífs, sbr. 8. gr. MSE. Þótt slíkar takmarkanir séu almennt réttlætanlegar á grundvelli 2. mgr. 8. gr. má ekki svipta frelsissviptum aðila færi á að halda sambandi við fjölskyldu sína. Það ber að gera aðilanum kleift að viðhalda sambandi með það markmið í huga að fjölskylda sameinist á ný þegar afplánun lýkur.

Það er að jafnaði gert ráð fyrir því í refsivörslukerfum aðildarríkja MSE að fönngum sé fært að halda sambandi við fjölskyldu sína og fá heimsóknir frá fjölskyldu og vinum í fangelsið. Frekari útfærsla á reglum á þessu sviði er í höndum aðildarríkjanna og hafa ríkin nokkuð rúmt svigrúm til að meta hvert nákvæmt inntak heimsóknarréttar og annarra samskipta skuli vera. Yfirvöld skulu leita leiða til þess að fangi sé vistaður á stað þar sem fjölskylda hans getur heimsótt hann, nema sérstaklega ríkar ástæður séu til þess að hann afpláni dóm annars staðar. Leiði staðsetning afplánunar til þess að slíkar heimsóknir

⁸ Alþt. 1994-1995, A-deild, þskj. 389, bls. 2085.

⁹ Hrefna Friðriksdóttir: „Protection of Children’s Rights in the Icelandic Constitution“, bls. 290.

séu útilokaðar í framkvæmd getur það mögulega haft þau áhrif að um brot á rétti fanga til fjölskyldulífs sé að ræða.¹⁰ Samsvarandi ákvæði má finna í 16. gr. SRB sem tryggir rétt barns til friðhelgi einkalífs. Þar segir að öll börn eiga rétt á lagavernd gegn gerræðislegum eða ólögmætum afskiptum af einkalífi, fjölskyldu, heimili eða bréfum, auk ólögmætra árása á sæmd þeirra og mannorð.

Þriðja ákvæði stjórnarskrárinnar sem hefur sérstakt vægi þegar kemur að börnum fanga er 3. mgr. 76. gr. stjkskr. Þar segir að börnum skuli tryggð í lögum sú vernd og umönnun sem velferð þeirra krefst. Í athugasemdum greinargerðar frumvarps þess er varð að stjórnskipunarlögum nr. 97/1995 um breytingu á stjórnarskrá, er vísað til þess að ákvæði 3. mgr. 76. gr. sækir fyrirmynd í 3. gr. SRB.¹¹ Í 3. gr. Barnasáttmálans segir að það sem barni er fyrir bestu skuli ávallt hafa forgang þegar gerðar eru ráðstafanir sem varða börn, hvort sem það er á vegum hins opinbera eða einkaaðila. Sama sjónarmið er áréttað í 2. mgr. 1. gr. barnalaga nr. 76/2003 (bl.) og í 1. mgr. 4. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002 (bvl.). Í ákvæði 2. mgr. 1. gr. bl. segir að það sem barni er fyrir bestu skuli ávallt hafa forgang þegar teknar eru ákvarðanir um málefni þess. Samkvæmt 1. mgr. 4. gr. bvl. skal beita þeim ráðstöfunum í barnaverndarstarfi sem ætla má að barni séu fyrir bestu. Þá skulu hagsmunir barna ávallt hafðir í fyrirrúmi í starfsemi barnaverndaryfirvalda. Í athugasemdum við 3. mgr. 76. gr. kemur fram að ákvæðinu er ætlað að vera stefnu- eða ásetningsyfirlýsing sem leggur byrði á löggjafann til að setja lög sem tryggja börnum vernd og umönnun.¹²

Sambærilegt ákvæði er að finna í 2. mgr. 3. gr. Barnasáttmálans. Þar segir að aðildarríki skuldbinda sig, með hliðsjón af réttindum og skyldum foreldra eða lögráðamanna, eða annarra sem bera ábyrgð að lögum á börnum, til að tryggja börnum þá vernd og umönnun sem velferð þeirra krefst, og skulu þau í því skyni gera allar nauðsynlegar ráðstafanir á sviði löggjafar og stjórnsýslu. Samkvæmt nefnd Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins eru bestu hagsmunir barnsins sveigjanlegt hugtak. Það á að aðlaga og skilgreina bestu hagsmuni barns á einstaklingsbundnum grunni í samræmi við tilteknar kringumstæður þess barns sem um ræðir, með tilliti til persónulegra aðstæðna og þarfa hvers barns.¹³

Barni er tryggður réttur til lífs, afkomu og þroska í 6. gr. SRB. Þetta ákvæði er ein af grundvallarreglum samningsins og í því er viðurkenndur réttur hvers barns til lífs og skulu aðildarríki eftir fremsta megni tryggja að börn megi lifa og þroskast í nútíð og framtíð. Í 1. málsl. 1. mgr. 1. gr. barnalaga er kveðið á um réttindi barna samkvæmt jafnræðisreglu 1. mgr. 65. gr. stjkskr., 3. mgr. 76. gr. stjkskr., 2. gr. SRB og 6. gr. SRB. Þar segir að barn á rétt á að lifa, þroskast og njóta verndar, umönnunar og annarra réttinda í samræmi við aldur sinn og þroska og án mismununar af nokkru tagi.

¹⁰ Björg Thorarensen: „Friðhelgi einkalífs og fjölskyldu og réttur til að stofna til hjúskapar“, bls. 306-307.

¹¹ Alþt. 1994-1995, A-deild, þskj. 389, bls. 2110.

¹² Hrefna Friðriksdóttir: „Protection of Children’s Rights in the Icelandic Constitution“, bls. 294.

¹³ UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 14 (art. 3, para. 1)*. CRC/C/GC/14.

Barn á rétt á að þekkja báða foreldra sína, sbr. 1. mgr. 1. gr. a barnalaga. Fjallað er um foreldraskyldur og forsjá barns í 28. gr. barnalaga. Barn á rétt á forsjá foreldra sinna, annars eða beggja, þar til það verður sjálfráða og eru foreldrar forsjárskyldir við barnið, sbr. 1. mgr. 28. gr. Foreldrum ber að annast barn sitt og sýna því umhyggju og virðingu og gegna forsjár- og uppeldisskyldum sínum svo sem best hentar hag barns og þörfum, sbr. 2. mgr. 28. gr. Í forsjá barns felst skylda foreldra til að vernda barn sitt gegn hvers kyns ofbeldi og annarri vanvirðandi háttsemi, sbr. 3. mgr. 28. gr. bl.

Fjallað er um umgengni barns við foreldri í 46. gr. barnalaga, en með umgengni er átt við samveru og önnur samskipti, sbr. 2. málsl. 1. mgr. 46. gr. bl. Barn á rétt á að umgangast með reglubundnum hætti það foreldra sinna sem það býr ekki hjá, enda sé það ekki andstætt hagsmunum þess. Þegar foreldrar búa ekki saman hvílir sú skylda á þeim báðum að grípa til þeirra ráðstafana sem við verður komið til að tryggja að þessi réttur barnsins sé virtur, sbr. 1. mgr. 46. gr. Foreldri sem barn býr ekki hjá á rétt og ber skyldu til að rækja umgengni við barn, sbr. 2. mgr. 46. gr. bl. Þá er foreldrinu sem barn býr hjá skylt að stuðla að því að barn njóti umgengni við hitt foreldri sitt, nema umgengnin sé andstæð hag og þörfum barns að mati dómara eða lögmæltis stjórnvalds, sbr. 2. mgr. 46. gr. sömu laga.

1.1.1 Sjónarmið barna

Ákvæði 12. gr. Barnasáttmálans kveður á um skyldu aðildarríkja til að tryggja barni, sem myndað getur eigin skoðanir, rétt til að láta þær frjáltslega í ljós í öllum málum sem það varða, og skal tekið réttmætt tillit til skoðana þess í samræmi við aldur þess og þroska. Regla 12. gr. hefur verið skilgreind sem ein af fjórum almennum grundvallarreglum sáttmálans, ásamt rétti til jafnræðis, sbr. 2. gr., rétti til lífs og þroska, sbr. 6. gr. og reglunni um að það sem er barninu fyrir bestu skuli ráða för, sbr. 3. gr. SRB. Því skapar ákvæði 12. gr. ekki aðeins rétt í sjálfu sér, heldur ber einnig að líta til þess við túlkun og framkvæmd allra annarra réttinda sáttmálans.¹⁴ Ákvæði 12. gr. byggir á því að barnið njóti réttinda sem sjálfstæður einstaklingur og geti beitt sér sem slíkur til að ná fram rétti sínum. Taka verður fullt tillit til þroska barns og getu þess til að hafa áhrif á hvaða ákvarðanir eru teknar.¹⁵ Tryggja verður að barnið geti tjáð sig beint eða fyrir milligöngu talsmanns sem talar þá máli barnsins og kemur skoðunum þess á framfæri, sbr. 2. mgr. 12. gr.

Ríkar skyldur eru lagðar á aðildarríki með 12. gr. að meðferð allra mála og reglur um ákvörðunartöku séu mótaðar með þeim hætti að börn geti tekið þátt í og haft áhrif á málsmeðferð og ákvarðanir um eigið líf, við þær aðstæður og með þeim aðferðum sem henta barninu best, sbr. 3. gr. sáttmálans. Þessi réttur barna nær til allra mála er varða börn með einhverjum hætti, t.d. löggjöf, stefnumótun, framkvæmd og hverskyns ágreiningsmál fyrir stjórnvöldum og dómstólum. Þessi réttur nær einnig til allra mála er varða

¹⁴ UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 12: The Right to be Heard*. CRC/C/GC/12, bls. 5.

¹⁵ Hrefna Friðriksdóttir: „Samningur um réttindi barnsins“, bls. 304-305.

fjölskylduna, skólann, nærsamfélagið, þjóðmál og alþjóðamál.¹⁶ Réttur barna til að vera virkir þátttakendur í lýðræðislegu samfélagi og til að hafa áhrif á opinbera ákvörðunartöku viðurkennir að börn séu þátttakendur og gerendur í samfélaginu, en ekki óvirkir viðtakendur velferðarþjónustu. Hefur þetta sjónarhorn verið talið eitt af mikilvægustu atriðum þátttökuréttarins.¹⁷

Réttur barna til að láta skoðanir sínar í ljós er jafnframt tryggður í barnalögum. Í 3. mgr. 1. gr. laganna kemur fram að barn á rétt á að láta skoðanir sínar í ljós í öllum málum sem það varða og skal tekið réttmætt tillit til skoðana þess í samræmi við aldur og þroska. Foreldrum ber að hafa samráð við barn sitt áður en málefnum þess er ráðið til lykta eftir því sem aldur og þroski barnsins gefur tilefni til og skal afstaða barns fá aukið vægi eftir því sem barnið eldist og þroskast, sbr. 6. mgr. 28. gr. bl.

Barn á rétt til þátttöku í málum er það varða á grundvelli barnaverndarlaga. Samkvæmt 2. mgr. 4. gr. bvl. skal veita barni upplýsingar um mál sitt á barnvænan hátt og að því marki sem aldur þess og þroski gefur tilefni til. Tryggja skal barni sem getur myndað sér eigin skoðanir rétt til að láta þær í ljós við meðferð máls. Þegar teknar eru ákvarðanir á grundvelli barnaverndarlaga skal taka réttmætt tillit til skoðana barns í samræmi við aldur þess og þroska.

1.2 Refsifullnusta og fangelsismál

Fangelsismálastofnun sér um fullnustu refsinga og önnur verkefni í samræmi við ákvæði laga nr. 15/2016 um fullnustu refsinga (fl. eða fullnustulög) og reglugerða sem settar eru samkvæmt þeim, sbr. 1. mgr. 5. gr. fullnustulaga. Fangelsismálastofnun hefur umsjón með rekstri fangelsa, sbr. 2. mgr. 5. gr., og sér um að í fangelsum sé veitt sérhæfð þjónusta svo sem kveðið er á um í lögum og öðrum reglugerðum. Viðhald sambands á milli barns og foreldris og fjölskyldusambanda spilar gríðarlega mikilvægt hlutverk þegar kemur að farsælli samfélagslegri aðlögun fyrrverandi fanga og að þeir haldi sig frá glæpum í framtíðinni.¹⁸ Á vefsíðu Fangelsismálastofnunar kemur eftirfarandi fram um stefnu og markmið stofnunarinnar:

Tilgangur með rekstri fangelsa er að fullnusta refsinga fari fram með öruggum og skilvirkum hætti þannig að réttaröryggi almennings sé tryggt og tilætluð sérstök og almenn varnaðaráhrif fangelsisvistarinnar séu virt. Það er þjóðfélagslega hagkvæmt að draga úr endurkomutíðni svo og hagkvæmt fyrir hinn dæmda og fjölskyldu hans. Mikilvægt er því að draga úr ítrekun brota með því að stuðla að farsælli aðlögun dómþola að samfélaginu.¹⁹

¹⁶ Hrefna Friðriksdóttir: „Samningur um réttindi barnsins“, bls. 305-306.

¹⁷ Elísabet Gísladóttir: „Children's Rights to Participation in Iceland“, bls. 254.

¹⁸ Jan Kleijssen: „Foreword“, *Recommendation CM/Rec(2018)5*, bls. 5.

¹⁹ „Stefna og markmið“. Birt á vefslóð: <https://www.fangelsi.is/fangelsismalastofnun/>. [Sótt á vef 20. september 2022].

Samkvæmt 8. gr. fl. skipar forstjóri Fangelsismálastofnunar fangaverði, en þeir eiga að hafa lokið námi í fangavarðaðfræðum. Forstöðumaður fangelsis sér einnig um ráðningu annarra starfsmanna. Þá skal Fangelsismálastofnun sjá til þess að fangaverðir hljóti viðhlítandi menntun og þjálfun í fangavarðaðfræðum þegar þörf er á, sbr. 9. gr. Í reglugerð nr. 347/2007 um menntun fangavarða er fjallað nánar um nám fangavarða. Samkvæmt 2. mgr. 6. gr. reglugerðarinnar skal leggja áherslu í náminu á fræðslu í fullnustulögum, reglugerðum þeim tengdum, stjórnsýslulögum, evrópskum fangelsisreglum auk almennrar fræðslu um mannréttindi og þjálfun við að annast fólk af virðingu.

Það er mikilvægt að huga að þjálfun og færni starfsmanna fangelsis þegar kemur að samskiptum við börn fanga til að stuðla að jákvæðri upplifun barns þegar það heimsækir eða hefur samskipti við foreldri. Í tilmælum Evrópuráðsins um börn fanga er sérstaklega vikið að þessu atriði. Í tilmæli 46 segir að stjórnvöld fangelsa ættu að tilnefna og gera ráð fyrir að tilteknir barna- og/eða fjölskyldufulltrúar starfi innan fangelsa. Þeirra hlutverk væri m.a. að veita börnum, sérstaklega þeim sem eru ókunnug fangelsisumhverfinu, og fangelsuðum foreldrum stuðning, leiðsögn og upplýsingar, og hafa samráð við viðeigandi stofnanir, fagaðila og samtök um málefni tengd börnum og fangelsuðum foreldrum og greiða fyrir heimsóknnum í barnvænu umhverfi.

Þeir starfsmenn sem hafa afskipti af börnum og foreldrum sem eru í fangelsi skulu hljóta þjálfun við ákveðin atriði, m.a. hvernig virða eigi þarfir og réttindi barna, áhrifum fangelsunar og fangelsisumhverfis á börn og hlutverk foreldra, hvernig styðja eigi við fangelsaða foreldra og börn þeirra og hafa betri skilning á þeim sérstökum vandamálum sem að þeim steðja, hvernig gera eigi heimsóknir barnvænar og hvernig eigi að framkvæma leit á börnum á barnvænan hátt, sbr. tilmæli 47.

1.2.1 Ákvörðun um vistunarstað fanga

Samkvæmt 1. mgr. 21. gr. fullnustulaga ákveður Fangelsismálastofnun í hvaða fangelsi afplánun skuli fara fram. Við ákvörðunina á m.a. að taka tillit til aldurs, kynferðis, kynvitundar, búsetu og brotaferils fangans og þyngdar refsingar auk þeirra sjónarmiða sem gilda um vistun í hverju fangelsi fyrir sig. Þá getur Fangelsismálastofnun látið færa fanga milli fangelsa eða frá stofnun til fangelsis. Við slíkan flutning skal, eftir því sem aðstæður leyfa, hafa hliðsjón af búsetu fanga og fjölskyldu hans, sbr. 2. mgr. 21. gr. Í athugasemdum greinargerðar frumvarps þess er varð að fullnustulögum segir um 1. mgr. 21. gr. að lagt er til að matið sé ekki einungis bundið við þau sjónarmið sem getið er í 1. mgr. heldur skuli m.a. taka tillit til fjölskyldu fanga sé þess kostur. Samkvæmt 17. gr. evrópsku fangelsisreglnanna og 59. gr. lágmarksreglna Sameinuðu þjóðanna um meðferð fanga skulu fangar vera vistaðir í fangelsum nálægt heimilum þeirra eða þar sem þeir hljóta félagslega endurhæfingu. Ákvæði 4. gr. reglna Sameinuðu þjóðanna um meðferð kvenfanga hefur að geyma samskonar reglu, en þar segir jafnframt að taka skuli tillit til umönnunarskyldna kvenfanga við ákvörðun um vistunarstað þeirra.

1.2.2 Samband barns við fangelsað foreldri

Ákvæði 48. gr. laga um fullnustu refsinga fjallar um heimsóknir barna. Þar kemur m.a. fram að forstöðumanni fangelsis ber að skipuleggja aðstæður þannig að börn geti komið með í heimsóknir og að þeim sé sýnd nærgætni. Þá þurfa heimsóknir barna yngri en 18 ára að fara fram í fylgd forsjáraðila eða annars aðstandanda, enda liggi skriflegt samþykki forsjáraðila fyrir því. Í reglum Fangelsismálastofnunar um heimsóknir í fangelsi, sem eru verklagsreglur til viðmiðunar, er greint frá reglum um heimsóknir barna. Þar kemur fram að það sem barni er fyrir bestu skuli ávallt hafa forgang þegar ákvarðanir eru teknar um heimsóknir þess í fangelsi. Því vega hagsmunir barna ávallt þyngra en hagsmunir fangans. Þá eru talin upp skilyrði í 8 töluliðum fyrir að samþykkja megi heimsókn frá barni, en seinustu tvö skilyrðin eru viðbótarskilyrði í sérstökum tilvikum. Séu skilyrðin ekki uppfyllt ber **að jafnaði** að synja um heimsóknina. Heimilt er að gera undantekningu frá 1. og 2. tölul. ef fangi er nýkominn í fangelsi og uppfyllir önnur skilyrði ákvæðisins, en þau eru:

1. Að fangi sem óskar eftir heimsókn hafi verið agabrotalaus í einn mánuð áður en heimsókn fer fram.
2. Að fanginn hafi stundað nám, vinnu eða verið á meðferðargangi síðasta mánuðinn hafi slíkt staðið honum til boða í fangelsinu eða verið í annarri virkni sem fangelsi metur sambærilega.
3. Að fangi teljist hæfur að öðru leyti til að fá heimsókn frá barni.
4. Að fyrir liggi forsjárvottorð frá Þjóðskrá Íslands.
5. Að fyrir liggi upplýst samþykki forsjáraðila um samskipti við barnavernd þar sem kannað er hvort barn sé vistað utan heimilis á þeirra vegum.
6. Að félagsráðgjafi hjá Fangelsismálastofnun hafi rætt við báða forsjáraðila barnsins um fyrirhugaða heimsókn.
7. Afpláni fangi refsingu fyrir kynferðisbrot gegn barni eða heimilisofbeldi gegn barni eða foreldri þess, sæti gæsluvarðhaldi grunaður um slíkt brot eða er vistaður á öryggisdeild skal ekki heimila heimsókn frá barni nema sérstakar ástæður mæli með því út frá hagsmunum barnsins að mati fagaðila, s.s. barnaverndar.
8. Hafi heimsókn þar sem barn er með í för verið misnotuð með einhverjum hætti, s.s. ef fangi eða gestur hafa reynt að smygla inn fíkniefnum, lyfjum eða öðrum bönnuðum hlutum í fangelsi, skal fangi að jafnaði ekki fá heimsókn frá barni í þrjá mánuði frá atvikinu. Þá skal a.m.k. fyrsta heimsókn eftir atvikið fara fram undir eftirliti fangavarða og félagsráðgjafi skal ræða við fangann áður en ákvörðun um heimsókn er að nýju tekin.²⁰

Í 9. gr. Barnasáttmálans er fjallað um börn sem hafa verið aðskilin foreldrum sínum t.d. á grundvelli fangelsunar foreldris. Þar er lögð skylda á aðildarríki til að virða rétt barns sem hefur verið skilið frá foreldri eða foreldrum sínum til að halda persónulegum tengslum og beinu sambandi við báða foreldra með reglubundnum hætti, enda sé það ekki andstætt hagsmunum barnsins, sbr. 3. mgr. 9. gr. Í þeim tilvikum þegar aðskilnaður barns og foreldris er nauðsynlegur verða handhafar ákvörðunarvalds að

²⁰ Sbr. 10. gr. reglna um heimsóknir í fangelsi (verklagsreglna til viðmiðunar) frá 23. desember 2020. Reglurnar eru settar með heimild í 3. mgr. 45. gr. laga nr. 15/2016, um fullnustu refsinga.

tryggja að barnið viðhaldi tengslum og sambandi við foreldra sína og fjölskyldu, nema það sé andstætt bestu hagsmunum barnsins. Taka skal tillit til gæða sambanda og þeirrar þarfar til að varðveita samband þegar ákvarðanir eru teknar um tíðni og lengd heimsóknna og annarra samskipta þegar barn er aðskilið fjölskyldumeðlimi sínum.²¹

Samkvæmt 24. gr. evrópsku fangelsisreglnanna skal leyfa föngum að hafa samskipti við og fá heimsóknir frá fjölskyldu sinni eins oft og mögulegt er. Gera skal ráðstafanir vegna heimsóknna þannig að föngum sé kleift að viðhalda og þróa fjölskyldusambönd með eins eðlilegum hætti mögulega. Taka skal sérstakt tillit til viðhalds og umbóta á sambandi milli fanga og fjölskyldu hans eftir því sem það er eftirsóknarvert fyrir bestu hagsmuni fangans og fjölskyldu hans, sbr. 106. gr. lágmarksreglna Sameinuðu þjóðanna um meðferð fanga. Frá upphafi afplánunar fanga skal huga að framtíð hans eftir að hann losnar og skal hvetja og veita honum aðstoð við að viðhalda eða stofna til sambands við aðila utan fangelsis sem stuðla að endurhæfingu hans og því sem fjölskyldu hans er fyrir bestu, sbr. 107. gr. lágmarksreglna SÞ. Vikið er að sambandi milli kvenfanga og barna þeirra í Bangkok-reglunum. Samkvæmt 26. gr. þeirra skal hvetja til og greiða fyrir sambandi kvenfanga við fjölskyldu sína með öllum skynsamlegum leiðum.

Hér ber einnig að líta til 18. gr. Barnasáttmálans sem leggur þá skyldu á aðildarríki að þau skulu gera það sem í þeirra valdi stendur til að tryggja að sú meginregla sé virt að foreldrar beri sameiginlega ábyrgð á að ala upp barn og koma því til þroska. Til þess að tryggja og efla þau réttindi sem kveðið er á um í Barnasáttmálanum skulu aðildarríki veita foreldrum viðeigandi aðstoð við að rækja uppeldisskyldur sínar og sjá til þess að byggðar séu upp stofnanir og aðstaða og þjónusta veitt til umönnunar barna, sbr. 2. mgr. 18. gr.

Barnaréttarnefndin hefur áréttað að aðrir kostir en varðhald skulu vera mögulegir í tilvikum þar sem foreldrar barna eða helstu umönnunaraðilar hafa framið brot, og skal meta þessa kosti í hverju tilviki fyrir sig þar sem fyllsta tillit er tekið til líklegra áhrifa mismunandi refsinga á hagsmuni þeirra barna sem í hlut eiga.²²

1.2.3 Agaviðurlög í fangelsi og takmarkanir á samskiptum

Ákvæði 2. gr. Barnasáttmálans leggur skyldu á aðildarríki til þess að virða og tryggja öllum börnum þau réttindi sem samningurinn kveður á um án mismununar af nokkru tagi og án tillits til nánar tilgreindra þátta, þ. á m. félagslegrar stöðu og annarra aðstæðna barns eða foreldris þess. Þá ber aðildarríkjum að gera allar viðeigandi ráðstafanir til að sjá um að barni sé ekki mismunað eða refsað vegna stöðu eða athafna foreldra þess. Það leiðir af 2. gr. að börnum skal ekki vera mismunað eða refsað

²¹ UN Committee on the Rights of the Child (n 14) para. 66.

²² UN Committee on the Rights of the Child (n 14) para. 70.

á grundvelli fangelsunar foreldris. Það er ekki eingöngu fangelsunin sjálf sem hefur áhrif á börn fangelsaðra foreldra. Ýmsir þættir fangelsislífs og ákvarðanir sem beinast að foreldrinu innan fangelsis hafa óneitanlega afleiðingar fyrir börn fanga. Augljóst dæmi um ákvarðanir sem varða mál barna með óbeinum hætti er beiting agaviðurlaga í garð foreldris. Meðal agaviðurlaga sem forstöðumaður fangelsis getur beitt fanga er takmörkun heimsókna, símtala og bréfaskipta um ákveðinn tíma, sbr. 3. tölul. 1. mgr. 74. gr. laga um fullnustu refsinga, og einangrun í allt að 15 daga, sbr. 6. tölul. 1. mgr. 74. gr. sömu laga.

Ljóst er að þegar fangi er beittur agaviðurlögum sem þessum getur það haft mikil áhrif á barn fangans. Líkt og áður hefur komið fram tryggir 12. gr. Barnasáttmálans börnum rétt til að láta skoðanir sínar í ljós í öllum málum sem þau varða. Þegar ákvörðun um agaviðurlög er tekin skulu málsatvik rannsökuð og er fanga fyrst gefinn kostur á að kynna sér fyrirbyggjandi gögn og koma sjónarmiðum sínum um þau á framfæri, sbr. 5. mgr. 74. gr. fullnustulaga. Hvergi er vikið að skyldu viðeigandi stjórnvalds til að kanna sérstaklega hagi fangans og í þeim tilvikum þegar fangi er foreldri, til að líta til mögulegra áhrifa sem ákvörðunin hefur á barn hans og gefa barni kost á að láta skoðun sína í ljós í samræmi við 12. gr. SRB.

Það er almennt viðurkennt að agaviðurlög eða skerðingar á réttindum fanga eiga ekki að fela í sér algjört bann á samskiptum milli fanga og fjölskyldu hans. Slík regla kemur fram í 60. gr. evrópsku fangelsisreglnanna, 43. gr. lágmarksreglna SÞ um meðferð fanga og 23. gr. Bangkok-reglnanna, en í síðastnefndu reglunum segir að þetta eigi sérstaklega við um samskipti kvenfanga við börn sín. Það má eingöngu skerða samskiptaleiðir við fjölskyldu í takmarkaðan tíma og aðeins að því marki sem telst nauðsynlegt til að viðhalda öryggi og reglu, sbr. 43. gr. lágmarksreglna SÞ um meðferð fanga.

Í þessu samhengi er vert að líta til eftirfarandi tilmæla Evrópuráðsins varðandi rétt barna sem eiga foreldra í fangelsum. Samkvæmt tilmæli 9 skal framfylgja takmörkunum á samband við handtekið eða fangelsað foreldri á máta sem virðir rétt barns til að viðhalda sambandi við foreldri.²³ Tilmæli 30 skyldar ríki til að grípa til sérstakra aðgerða til að hvetja og gera fangelsuðum foreldrum kleift að viðhalda reglulegu og þýðingarmiklu sambandi og samskiptum við börn sín. Takmarkanir á samskiptum milli fanga og barna þeirra skulu einungis koma til kasta í undantekningartilvikum og þær skulu vara í eins stuttan tíma og mögulega, í því skyni að létta á þeim neikvæðu áhrifum sem takmörkunin gæti haft á börn og til að vernda rétt þeirra til tilfinningalegra og áframhaldandi tengsla við foreldri.²⁴

Í greinargerð við tilmæli 30 kemur fram að samband á milli barns og foreldris hefur grundvallarþýðingu fyrir barnið. Því ætti aðeins að skerða rétt barns til sambands við foreldri undir sérstökum kringumstæðum og barn ætti ekki að þjást og vera refsað vegna takmarkana sem settar eru á

²³ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 13.

²⁴ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 15.

foreldri þess í fangelsi.²⁵ Það ber að virða rétt barns til beins sambands við foreldri, jafnvel þegar foreldri er beitt agaviðurlögum, sbr. tilmæli 31. Í þeim tilvikum þegar öryggiskröfur krefjast heimsóknna án snertinga, skal grípa til frekari aðgerða til að tryggja að stutt sé við tengslin á milli barns og foreldris.²⁶ Í greinargerð Evrópuráðsins við tilmæli 31 segir að heimsóknir án snertinga skuli vera undantekning en ekki meginregla, og í tilviki slíkra heimsókna þurfi að taka tillit til þess hvernig börn geti viðhaldið sambandi.²⁷

1.2.4 Heimsóknin sjálf

1.2.4.1 Aðstæður, tímasetningar og fylgdaraðilar

Fangar sem afplána í lokuðum og opnum fangelsum geta fengið heimsóknir frá fjölskyldu a.m.k. vikulega ef aðstæður í fangelsi leyfa og það telst gagnlegt sem þáttur í refsifullnustu þeirra, sbr. 1. og 2. mgr. 45. gr. fullnustulaga. Samkvæmt 9. gr. reglugerðar nr. 240/2018 um fullnustu refsinga er fanga heimilt að taka á móti gestum í allt að tvær klukkustundir í senn. Þá getur forstöðumaður fangelsis ákveðið lengri heimsóknartíma, bæði almennt og í einstökum tilfellum. Í 11. gr. reglugerðarinnar kemur fram að forstöðumaður fangelsis getur leyft reglubundnar heimsóknir tilgreindra einstaklinga til eins eða fleiri fanga án þess að það skerði rétt fanga til almennra heimsókna. Slíkar heimsóknir mega fara fram utan reglubundinna heimsóknartíma. Fangar geta fengið börn sín í heimsókn á heimsóknartímum þess fangelsis sem þeir eru vistaðir í. Þegar skýrsla þessi er rituð eru heimsóknartímar fyrir almennar heimsóknir á Litla-Hrauni á þriðjudögum og miðvikudögum frá kl. 13:00-15:30, á föstudögum frá kl. 09:30-12:00 og á sunnudögum frá kl. 12:30-15:00. Þá geta fangar sem eiga börn sótt um heimsóknir í Barnakoti alla virka daga frá kl. 13:00-15:30. Heimsóknartímar á Hólmsheiði eru á þriðjudögum, miðvikudögum, laugardögum og sunnudögum frá kl. 09:30-11:30 og 13:30-15:30. Heimsóknartímar á Kvíabryggju eru frá kl. 09:00-18:00 á föstudögum, laugardögum og sunnudögum. Heimsóknartímar á Sogn eru á föstudögum, laugardögum og sunnudögum frá kl. 12:30-17:30.

Í tilmæli 18 segir að það skuli skipuleggja heimsóknir með þeim hætti að þær trufla ekki aðra þætti í lífi barns, eins og mætingu í skóla. Séu vikulegar heimsóknir ekki mögulegar skulu hlutfallslega lengri heimsóknir standa til boða þar sem foreldrum og börnum er kleift að hafa meiri samskipti en í almennum heimsóknum.²⁸

Fangelsin á Litla-Hrauni og Hólmsheiði eru lokuð fangelsi, en í því felst að heimsóknir fara fram í sérstökum heimsóknarherbergjum. Á Litla-Hrauni er boðið upp á sérstaka aðstöðu fyrir börn, Barnakot. Aðgengi er að heimsóknaríbúð á Hólmsheiði fyrir fjölskyldur fanga með góðri aðstöðu fyrir börn. Á Litla-Hrauni og Hólmsheiði er jafnframt hægt að láta heimsóknir fara fram þannig að fangi og gestur

²⁵ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 38.

²⁶ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 15.

²⁷ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 38.

²⁸ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 14.

tali saman í gegnum gler. Þá mega börn búast við því að leitað verði á þeim fyrir heimsókn, t.d. í vösum, töskum og á fleiri stöðum og er hundur stundum hafður við slíka leit.²⁹

Fangelsin Kvíabryggja og Sogn eru opin fangelsi, en í því felst að þar eru ekki sérstök heimsóknarherbergi heldur geta fangar verið með börnum sínum á fangelsissvæðinu öllu. Það er skylda foreldra og annarra aðstandenda sem fara með börn í heimsókn í fangelsi að passa vel upp á þau og þeir mega aldrei skilja við börn á meðan heimsókn stendur. Þá er vakin athygli á því að á Kvíabryggju og Sogni geta verið fangar sem hafa verið dæmdir fyrir kynferðisbrot gegn börnum. Sé barn látið vera eftirlitslaust í heimsókn er fangaverði heimilt að stoppa heimsóknina.³⁰ Þess má geta að í skýrslu umboðsmanns Alþingis vegna vettvangsheimsóknar embættisins á Sogn er fangelsinu og Fangelsismálastofnun bent á að taka til skoðunar og meta hvort tilefni sé til úrbóta á heimsóknaraðstöðu innanhúss með það í huga að tryggja rýmri aðstöðu fyrir fanga í samskiptum við gesti þegar ekki er hægt að vera úti við, einkum með tilliti til barna.³¹

Í tilmæli 20 segir að skipa skuli sérstakt barnarými á biðstofum og heimsóknarrýmum fangelsa (með pelahitara, skiptiborði, leikföngum, bókum, teikniáhöldum og blöðum, leikjum, o.fl.) þar sem börnum líður eins og þau séu örugg, velkomin og virt. Umhverfi fangelsisheimsókna skal stuðla að leik og samskiptum við foreldri. Þá ætti jafnframt að íhuga að leyfa heimsóknum að fara fram nálægt fangelsinu í því ljósi að efla, viðhalda og þróa sambönd barna og foreldra í eins eðlilegum aðstæðum og mögulegt er.³² Í greinargerð við tilmæli Evrópuráðsins kemur fram að það sé grundvallaratriði að búið sé til rými þar sem börn upplifa sig sem örugg og velkomin og að rýminu sé viðhaldið. Það getur verið mismunandi eftir löndum hvernig þessu er áorkað en það þurfi að virða lágmarksviðmið um hreinlæti, loftræstingu, lýsingu, barnvænt andrúmsloft, nytjamuni fyrir umönnun ungbarna (bleyjuskipti; hitun máltíða, leikföng, o.fl.) og sérsniðin húsgögn fyrir notkun barna á mismunandi aldri. Áhersla er lögð á mikilvægi þess að veita þessu atriði umhugsun og að huga að því að viðmót starfsmanna sé barnvænt og að rýminu sé haldið við og sé eins hreint og mögulegt er.³³ Samkvæmt 28. gr. Bangkok-reglnanna skulu heimsóknir barna fara fram í umhverfi sem stuðlar að jákvæðri upplifun heimsóknar, þ. á m. með tilliti til viðhorfs starfsmanna fangelsis.

Heimsóknir barna fara **alltaf** fram í fylgd forsjáraðila eða annars aðstandanda, sbr. fullnustulög. Hugtakið aðstandandi er ekki skilgreint nánar og því er ekki ljóst hvaða aðilar teljast aðstandendur í skilningi laganna. Í athugasemdum frumvarps þess er varð að fullnustulögum segir um 48. gr. laganna að það sé mat fangelsisfyrirvalda að það sé aldrei barni fyrir bestu að koma fylgdarlaust í það umhverfi sem fangelsi er. Tilmæli 19 kveður á um að þegar umönnunaraðila barns er ekki fært að fylgja barninu

²⁹ Upplýsingabæklingur Fangelsismálastofnunar: „Heimsóknir barna í fangelsi – Upplýsingar fyrir foreldra“.

³⁰ Upplýsingabæklingur Fangelsismálastofnunar: „Heimsóknir barna í fangelsi – Upplýsingar fyrir foreldra“.

³¹ *Heimsóknarskýrsla - Fangelsið Sogni*, bls. 42.

³² Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 14.

³³ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 36.

í heimsókn skuli leitast við að leysa það með öðrum leiðum, s.s. með því að hæfur fagaðili eða fulltrúi frá samtökum sem starfa á þessu sviði eða annar viðeigandi aðili fylgi barni í heimsókn.³⁴ Hér má benda á frönsku samtökin *Relais Enfants Parents* (REP), sem starfa í þeim tilgangi að veita barni fylgd í fangelsisheimsóknir til foreldris. Sjálfboðaliðar REP, í samstarfi við sálfræðinga, félagsráðgjafa og aðra sérfræðinga, fylgja barni í heimsókn til foreldris. Þeir sækja barnið á heimili þess og ferðast með barninu til og frá fangelsinu og eru viðstaddir heimsóknina sjálfa. Þá er reynt að láta alltaf sama sjálfboðaliðann fylgja barni, enda skapar slíkt fyrirkomulag öryggi og reglufestu fyrir barnið.³⁵

Í greinargerð við tilmæli 19 er sérstaklega vikið að því að umönnunaraðila þarf ekki að vera ófært að fylgja barninu í reynd heldur getur hann jafnframt verið óviljugur til þess, t.d. vegna fjölskyldubrests, skilnaðar, o.fl. Þar sem börn eiga sjálfstæðan rétt til sambands við foreldri sitt ætti í slíkum tilvikum að vera mögulegt að greiða fyrir sambandsréttinum þegar barn óskar þess.³⁶

1.2.5 Öflun upplýsinga um börn fanga

Barnaréttarnefndin hefur lýst því yfir að 2. gr. Barnasáttmálans gerir þá kröfu til aðildarríkja að þau beri kennsl á einstök börn og hópa barna sem veita þurfi sérstaka athygli svo þau geti notið réttindanna sem Barnasáttmállinn tryggir þeim. Í þessu sambandi leggur nefndin m.a. áherslu á nauðsyn þess að tölfraðilegum upplýsingum sé safnað, greindar og flokkaðar til þess að bera kennsl á mögulega mismunun þegar kemur að tilteknum hópum barna.³⁷ Það er almennt viðurkennt að börn fanga eru sérstaklega viðkvæmur hópur sem þarfnast sérstakrar verndar, sbr. 1. mgr. 20. gr. SRB. Þar kemur fram að barn, sem tímabundið eða til frambúðar, nýtur ekki fjölskyldu sinnar á rétt á sérstakri vernd og aðstoð ríkisvaldsins. Það er því afar mikilvægt að bera fyrst kennsl á umfang þessa hóps, þ.e. hversu mörg börn eiga foreldri í fangelsi innan aðildarríkis.

Samkvæmt evrópsku fangelsisreglunum skal fangelsi þegar í stað við innritun fanga skrá niður upplýsingar um fjölda barna fangans, á hvaða aldri börnin séu og hver umönnunaraðili þeirra sé, sbr. h-lið 1. mgr. 15. gr. Í f-lið 7. gr. lágmarksreglna SB um meðferð fanga og 3. gr. Bangkok-reglnanna er sama skylda lögð á fangelsisfyrirvöld ásamt því að skrá niður nafn barns, staðsetningu þess og stöðu varðandi forsjáraðila eða lögráðamann barnsins. Evrópuráðið hefur áréttað að fangelsisfyrirvöld skulu leitast við að safna saman og flokka viðeigandi upplýsingar um börn fanga við innritun fanga, sbr. tilmæli 5. Í greinargerð segir um tilmæli 5 að slík gagnaöflun sé nauðsynleg til þess að fá nákvæmari tölu um fjölda barna með foreldra í fangelsi og til þess að bera skýrlegri kennsl á fjölda barna sem

³⁴ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 14.

³⁵ Marie-Jeanne Schmitt og Nicole Staes: „Children visiting prison, and other forms of contact“, bls. 89.

³⁶ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 35-36.

³⁷ UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 5: General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child* (arts. 4, 42 and 44, para. 6). CRC/GC/2003/5, bls. 4.

þarfnast stuðnings og til að sýna fram á mikilvægi þess að reglum og framkvæmd sé breytt.³⁸ Nauðsyn þess að skrá niður upplýsingar um börn fanga var áréttuð á umræðudegi Barnaréttarnefndarinnar árið 2011.³⁹

Eins og staðan er á Íslandi þegar þessi skýrsla er rituð er ekki aflað upplýsinga um börn fanga við upphaf afplánunar í fangelsi. Þá er jafnframt ekki skráð niður hvort fangi eigi börn.

1.2.6 Dvöl ungbarna í fangelsi

Á Íslandi getur fanga verið heimilt að hafa ungbarn sitt hjá sér í fangelsi, sbr. 30. gr. fl. Samkvæmt 1. mgr. 30. gr. má heimila fanga í samráði við barnaverndarþjónustu að hafa barn hjá sér í fangelsi fyrstu mánuði ævi þess, og að jafnaði þar til barnið verður 18 mánaða gamalt, ef fangi eigi ungbarn við upphaf afplánunar eða fæðir barn meðan á afplánun stendur, enda sé það barninu fyrir bestu. Þá skal gera sérstakar ráðstafanir til að tryggja velferð barna sem dvelja í fangelsi, sbr. 2. mgr. 30. gr. Í athugasemdum frumvarps þess er varð að gildandi fullnustulögum segir um 30. gr. að við mat á því hvort leyfa eigi fanga að hafa barn hjá sér er m.a. litið til aldurs barnsins og hagsmuna þess, svo og hæfni fanga til að annast það.

Ákvæði 29. gr. lágmarksreglna Sameinuðu þjóðanna um meðferð fanga fjallar um dvöl barna í fangelsi með foreldri. Ákvarðanir um slíkar ráðstafanir skulu vera byggðar á bestu hagsmunum þess barns sem um ræðir hverju sinni. Þar sem börnum er heimilt að dvelja í fangelsi með foreldri skal barnagæsluáðstaða vera til staðar innan fangelsis og utandyra, skipuð hæfu starfsfólki, fyrir börn þegar þau eru ekki í umönnun foreldris, sbr. a-lið 1. mgr. 29. gr. Þá skal gera ráðstafanir fyrir heilbrigðisþjónustu barna, þ. á m. heilsufarsskoðunum í upphafi dvalar og áframhaldandi eftirliti sérfræðinga með þroska barnsins, sbr. b-lið 1. mgr. 29. gr. Stjórnarfyrikomulag innan fangelsis skal vera nógu sveigjanlegt til að mæta þörfum barnshafandi kvenna, kvenna með barn á brjósti og kvenna með börn, og skal leitast við að bjóða upp á dagskrá í fangelsinu sem eru viðeigandi fyrir þessa hópa, sbr. 42. gr. Bangkok-reglnanna.

Fjallað er ítarlega um dvöl ungbarna í fangelsum í tilmælum Evrópuráðsins. Samkvæmt tilmæli 34 skal veita fangelsuðum mæðrum viðeigandi mæðra- og ungbarnaeftirlit, sem og stuðning og upplýsingar þannig að réttur barns til þess að njóta besta heilsufars sé tryggður. Þá skulu ráðstafanir og aðbúnaður fyrir mæðra- og ungbarnaeftirlit í fangelsi virða menningarfjölbreytni, eftir því sem það er mögulegt í framkvæmd.

³⁸ Recommendation CM/Rec(2018)5, bls. 32.

³⁹ *Report and Recommendations of the Day of General Discussion on „Children of Incarcerated Parents“*, (pt. 30), bls. 4.

Ungbörn mega einungis dvelja hjá foreldri í fangelsi þegar það er viðkomandi barni fyrir bestu og í samræmi við landslög. Ákvarðanir um að leyfa slíka dvöl ungbarna skulu teknar á grundvelli hvers og eins máls. Þá skal ekki koma fram við ungbörn sem dvelja í fangelsi eins og fanga og þau skulu hafa sömu réttindi og njóta sama frelsis og sömu tækifæra og öll börn, að því leyti sem það er mögulegt, sbr. tilmæli 36.

Ráðstafanir og aðbúnaður vegna umönnunar ungbarna sem dvelja í fangelsi, þ. á m. vistarverur og svefnaðstaða þeirra, skulu vera barnvænar og þær skulu samkvæmt tilmæli 37:

- i. tryggja að bestu hagsmunir og öryggi ungbarna eru forgangsatriði, sem og réttindi þeirra, þ. á m. réttinda er varða þroska, iðkun leikja, tjáningu barns á skoðun sinni og bann við mismunun,
- ii. vernda velferð og stuðla að heilbrigðum þroska barns, þ. á m. reglna um viðvarandi heilbrigðisþjónustu og gerð ráðstafana vegna eftirlits með þroska barna af viðeigandi sérfræðingum í samstarfi við heilbrigðisþjónustur samfélagsins,
- iii. tryggja að ungbörn hafi frjálst aðgengi að útsvæðum fangelsis og þau hafi aðgang að umheiminum, í fylgd viðeigandi aðila, og þau geti sótt leikskóla,
- iv. stuðla að tengslamyndun milli barns og foreldris og leyfa sambandi þeirra að þróast á eins eðlilegan máta og mögulegt er, sem gerir foreldrum kleift að bera viðeigandi foreldraábyrgð á barni sínu og veita fangelsuðum foreldrum sem flest tækifæri til að eyða tíma með börnum sínum,
- v. styðja fangelsaða foreldra sem búa með ungbörnum sínum og greiða fyrir þróun foreldrahæfni þeirra, tryggja að þeim séu veitt tækifæri til að annast börn sín, elda máltíðir handa þeim, gera þau tilbúin fyrir leikskóla og leika við þau, bæði innan fangelsisins og á útsvæðum þess,
- vi. að því leyti sem það er mögulegt, tryggja að ungbörn hafi aðgang að svipuðu þjónustustigi og stuðningi sem stendur til boða í samfélaginu, og að umhverfi slíks uppeldis barna sé eins svipað og mögulegt er hjá börnum utan fangelsis, og
- vii. tryggja að sambönd/samskipti við foreldri, systkini og aðra fjölskyldumeðlimi sem búa utan fangelsis séu möguleg, nema það sé ungbarninu ekki fyrir bestu.

Tilmæli 38-40 fjalla um aðskilnað ungbarna og fangelsaðra foreldra. Ákvarðanir um hvenær eigi að aðskilja ungbarn frá foreldri skulu byggja á sjálfstæðu mati hvers máls og bestu hagsmunum barnsins samkvæmt lögum hlutaðeigandi lands, sbr. tilmæli 38. Umskipti ungbarns úr dvöl innan fangelsis til lífs utan fangelsis skulu fara fram með tilfinninganæmi og einungis þegar búið er að finna annars konar heppilegar umönnunarráðstafanir fyrir barnið, og í samráði við ræðismannsfulltrúa þegar um erlenda fanga er að ræða, þegar það á við, sbr. tilmæli 39.

Eftir að ungbarn hefur verið aðskilið fangelsuðu foreldri, og það vistað hjá fjölskyldu eða ættfólki eða í annars konar umönnun, skal veita því sem flest tækifæri og mögulegt er til að hitta fangelsað foreldri sitt, enda sé það ekki andstætt bestu hagsmunum barnsins, sbr. tilmæli 40.

2 Norrænn réttur

2.1 Noregur

2.1.1 Stjórnarskrá Noregs, Barnasáttmálinn og barnalög

Frá því að samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins var fyrst innleiddur í norska löggjöf árið 2003 hefur hann haft stöðu stjórnskipulegra laga og er því æðri almennum lögum. Noregur var því fyrst allra Norðurlandþjóða til að lögfesta samninginn og er samningurinn réttthærri samkvæmt norskum lögum en í rétti hinna Norðurlandanna.

Stjórnarskrá Noregs hefur að geyma sérstakt ákvæði í 104. gr. um réttindi barna. Þar segir að börn eiga rétt á virðingu fyrir mannlegri reisn þeirra. Þau eiga rétt á að þeim sé veitt áheyrn í málefnum sem varða þau og að skoðunum þeirra sé gefið tilhlýðilegt vægi í samræmi við aldur þeirra og þroska. Í aðgerðum og ákvörðunum sem hafa áhrif á börn skulu bestu hagsmunir barnsins vera grundvallaratriði. Börn eiga rétt á vernd persónulegs friðhelgis. Stjórnvöld skulu stofna til aðstæðna sem greiða fyrir þroska barnsins, þ. á m. skulu þau tryggja að barninu sé veitt nauðsynlegt efnahagslegt, félagslegt og heilsufarslegt öryggi, helst innan sinnar eigin fjölskyldu. 104. gr. hefur ekki að geyma reglu um rétt barna til að sæta ekki mismunum. Samkvæmt lögskýringargögnum með ákvæðinu ber að túlka 104. gr. í samræmi við jafnræðisreglu 98. gr. stjórnarskrárinnar sem segir að allar manneskjur eru jafnar samkvæmt lögum og að enginn megi sæta ósanngjarnri eða ósamsvarandi mismunandi meðferð.⁴⁰

Það eru helst tvö ákvæði í norskum barnalögum (n. *lov om barn og foreldre nr. 7/1981*) sem vert er að geta þegar kemur að réttindum barna sem eiga foreldra í fangelsi. Í 31. gr. laganna er meðákvörðunarréttur barna tryggður. Ákvæðið leggur þá skyldu á foreldra, og aðra sem hafa afskipti af barninu, að hafa skoðun barns í huga áður en ákvörðun um persónulega hagi barns er tekin þegar barnið verður fært um að mynda eigin skoðanir á málum sem það varðar. Vægi skoðunar barns fer eftir aldri þess og þroska. Veita skal sjö ára og yngri börnum, sem geta myndað sínar eigin skoðanir, upplýsingar og tækifæri til að láta skoðanir sínar í ljós áður en ákvarðanir um persónuleg málefni þeirra eru teknar, þ. á m. um foreldraábyrgð, forsjá og umgengni. Veita skal skoðunum barns vægi eftir aldri þess og þroska. Þegar barn hefur náð 12 ára aldri skal skoðun þess hafa mikið vægi. Þá er fjallað um rétt barns til að njóta umgengni foreldra sinna í 42. gr., hvort sem foreldrar þess eru í sambúð eða ekki. Foreldrar barns bera gagnkvæma skyldu til að framfylgja þessum rétti.

2.1.2 Refsifullnusta og fangelsismál

Fangelsismálastofnun (n. *Kriminalomsorgen*) hefur umsjón með fangelsismálum í Noregi. Áður en fjallað verður nánar um lög og reglur um fullnustu refsinga er mikilvægt að vekja athygli á því að í

⁴⁰ Trude Haugli: „Constitutional Rights for Children in Norway“, bls. 46.

Noregi er ekki leyfilegt fyrir nýfædd börn, ungbörn eða eldri börn að dvelja hjá foreldri í fangelsi. Að mati norska löggjafans er það almennt ekki barni fyrir bestu að dvelja í fangelsi. Þessi framkvæmd aðgreinir Noreg frá öllum öðrum Norðurlöndunum.

Samkvæmt 3. gr. 1. kafla laga um fullnustu refsinga (n. *lov om gjennomføring av straff nr. 21/2001*) skal gefa rétti barns til aðgangs að foreldri sérstakt vægi þegar ráðstafanir eru gerðar varðandi fullnustu refsingar. Í viðmiðunarreglum Fangelsismálastofnunar við 3. gr. fullnustulaga er sérstaklega vikið að rétti barns til að heimsækja foreldri og vísað er til Barnasáttmálans. Leggja þarf mat á hvað barninu er fyrir bestu. Í því skyni er nauðsynlegt að afla umsagna og gagna frá barnavernd, skólum, leikskólum og öðrum hlutlægum aðilum sem geta sagt til um bestu hagsmuni barns. Þegar ákvörðun er tekin sem kann að hafa áhrif á heimsóknarrétt barns til foreldris þarf að afla umsagnar frá aðila sem barn hefur fasta búsetu hjá. Ef það er mögulegt skal jafnframt afla umsagnar frá barninu og veita skoðun þess vægi. Barn sem náð hefur 7 ára aldri og veit að foreldri sitt er í fangelsi skal alltaf fá tækifæri til að láta skoðun sína í ljós. Skoðanir 12 ára og eldri barna skulu hafa mikið vægi, sbr. 2. mgr. 31. gr. barnalaga. Þessar reglur gilda að því marki sem þær samrýmast öryggissjónarmiðum.⁴¹

Samkvæmt 16. gr. fullnustulaga getur Fangelsismálastofnun leyft fanga, sem hefur afplánað helming refsingar, að afplána eftirstöðvar refsingarinnar utan fangelsis, séu ákveðin skilyrði uppfyllt. Í viðmiðunarreglum við 16. gr. segir að það geti haft áhrif ef flutningur úr fangelsi gerir dómpóla kleift að annast börn sín, og frekari fangelsisvist myndi annars rýra umönnunarhæfni dómpóla. Það er forsenda að flutningurinn sé barninu fyrir bestu og að dómpóli hafi sýnt skuldbindingu við barnið á meðan fangelsisvist stóð.⁴²

Innan hvers fangelsis í Noregi starfar svokallaður barnafulltrúi (n. *barneansvarlig*). Hlutverk hans er að samræma starfsemi og starfshætti Fangelsismálastofnunar að hagsmunum og þörfum barna sem eiga foreldri í fangelsi og tryggja að viðhorf barna eru virt, sbr. 1.-3. gr. fullnustureglugerðar (n. *forskrift om straffegjennomføring nr. 183/2002*). Barnafulltrúi fangelsis veitir börnum upplýsingar um hvernig það er að vera í fangelsi og hann skal tryggja að heimsóknir fari fram í þægilegu umhverfi fyrir börn. Hann hefur mikla þekkingu á fangelsismálum og á málefnum barna sem eiga foreldra sem afplána refsingar. Börn geta haft samband við barnafulltrúa þess fangelsis sem foreldri þess er vistað í og fengið svör við flestöllum spurningum sem á þeim brenna. Þá er áréttað í 1.-3. gr. að Fangelsismálastofnun skuli leggja áherslu á bestu hagsmuni barnsins og að aðgangsréttur barns að foreldri skuli hafa sérstakt vægi. Þar er einnig vikið að rétti barns til að láta skoðun sína í ljós á málum sem varða það með beinum hætti.

⁴¹ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 3, revidert 27. oktober 2008, lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 6. september 2018, bls. 2.

⁴² Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 16, revidert 27. oktober 2008, lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 14. oktober 2021, bls. 3.

Samkvæmt 31. gr. fullnustulaga skal fangelsi gera ráðstafanir svo heimsóknir barna fari fram með tillitsömum hætti. Í viðmiðunarreglum við 31. gr. er ítarlega gert grein fyrir sérreglum um heimsóknir barna. Þar segir að það sem er barni fyrir bestu og öryggissjónarmið fyrir og á meðan heimsókn stendur hafa grundvallarþýðingu fyrir heimsókn barna. Fangelsismálastofnun skal stuðla að því að vernda rétt barna til sambands við fangelsaða foreldra, sbr. 9. gr. SRB og leggja áherslu á heimsóknarrétt barna til foreldra, sbr. 3. gr. fullnustulaganna. Jafnframt skal taka sérstakt tillit til þess sem er barni fyrir bestu við töku ákvarðana sem varða barn, sbr. 1-3. gr. fullnustureglugerðar og 3. gr. Barnasáttmálans. Þá skal túlka aðrar viðmiðunarreglur um heimsóknir í ljósi þessarar grundvallarreglna. Viðmiðunarreglunum skal beita af geðþóttu og í samræmi við aldur og þroska þess barns sem um ræðir. Jafnframt skal gera ráðstafanir til þess að kynni barns við fangelsið verði eins jákvæð og mögulegt er.⁴³

Fangelsismálastofnun skal standa vörð um rétt barns til þess að láta skoðun sína í ljós í málum sem það varðar, sbr. 12. gr. SRB og 1-3. gr. fullnustureglugerðar. Þessi réttur barns fer stigvaxandi eftir aldri og þroska barns. Öflun skoðunar barns og annarra upplýsinga um hvað barni er fyrir bestu skal byggja á samræðum við aðila sem barn er búsett hjá eða aðra mögulega umönnunaraðila og yfirvöld. Barn sem þess óskar hefur rétt á að tjá skoðun sína á málinu, og skal greiða fyrir þessum rétti á máta sem stendur vörð um barnið.⁴⁴ Við gerð ráðstafana er varða heimsóknir barna, bera fangelsisyrðir sérstaka ábyrgð á að tryggja að heimsóknaraðstæður virðist öruggar og eðlilegar út frá sjónarhorni barna.

Á vefsíðu Fangelsismálastofnunar er sérstakt vefsvæði fyrir börn sem eiga foreldri í fangelsi (<https://www.kriminalomsorgen.no/velkommen.275737.no.html>). Þar má finna barnvænar upplýsingar um heimsóknir í fangelsi, svör við algengum spurningum, fróðleik um mismunandi tegundir refsinga og fleiri gagnleg atriði fyrir börn sem eiga fjölskyldumeðlim í fangelsi. Þar geta börn einnig horft á stutta mynd um stúlku sem á föður í fangelsi. Þá má jafnframt finna kynningarmyndband fyrir börn um hlutverk barnafulltrúa fangelsa á vefsíðu Fangelsismálastofnunar. Á vefsíðunni er einnig hlekkur sem börn geta smellt á og spjallað við fulltrúa frá hagsmunasamtökunum *For Fangers Pårørende*, sem starfa í þágu einstaklinga sem eiga fjölskyldumeðlimi í fangelsi.⁴⁵

2.1.2.1 Ákvörðun um heimsókn barns og reglur um fylgdaraðila

Fangelsismálastofnun á að gera börnum kleift að heimsækja foreldra sína í fangelsi ef það samræmist bestu hagsmunum þeirra. Sá aðili sem barn hefur búsetu hjá þarf að gefa skriflegt samþykki fyrir heimsókn barns. Ef kringumstæður tiltekins máls kalla til þess getur Fangelsismálastofnun greitt fyrir því að barnaverndarþjónusta, fjölskylduvelferðarstofa, úrlausnarráð ágreiningsmála eða annar

⁴³ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 8.

⁴⁴ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 8.

⁴⁵ Sjá vefsíðu samtakanna: <https://ffp.no>.

viðeigandi fagaðili stofni til viðræðna við fanga og hins foreldris barns um hvað barni sé fyrir bestu.⁴⁶ Í slíkum tilvikum gegnir Fangelsismálastofnun eins konar hlutverki milliliðar á milli foreldra barns og nánar tilgreindra aðila. Þetta úrræði þykir afar heppilegt og til fyrirmyndar.

Í Noregi getur barn farið í heimsókn til fanga í fylgd aðstandanda, annars fylgdaraðila eða án fylgdar. Ákvörðun um hvort barn geti komið í heimsókn án fylgdar er tekin á grundvelli einstaklingsbundins mats og sérstaklega ítarlegs öryggismats. Ef barn kemur eitt í heimsókn eiga Fangelsismálastofnun og sá aðili sem barn er búsett hjá að komast að skýru samkomulagi um hvernig heimsókn fari fram. Ef aldur og þroski barns eða aðrar kringumstæður krefjast skal liggja fyrir hver komi með barnið í fangelsið, mögulega fylgir barninu inn í fangelsið, og hver sækir barnið skyldi þurfa að rjúfa heimsókn með stuttum fyrirvara. Sá aðili skal vera tiltækilegur símleiðis yfir alla heimsóknina.⁴⁷

2.1.2.2 Beiting stjórnunar- og eftirlitsaðgerða

Fyrir heimsókn skal upplýsa fanga, þann aðila sem barn býr hjá og aðra mögulega fylgdaraðila barns um það hvaða stjórnunar- og eftirlitsaðgerðum verður beitt við heimsókn barns, t.d. hvort og þá hvernig leit á barni verður háttað. Þá á jafnframt að upplýsa barnið á máta sem samræmist aldri og þroska þess um aðgerðirnar fyrir og við beitingu þeirra. Leit á barni á að fara fram af eins mikilli varkárni og tillitsemi og mögulegt er. Í tilviki heimsókna yngri barna skal fangelsi, í samráði við þann aðila sem barn er búsett hjá, taka til skoðunar hvort það væri heppilegra að synja um heimsókn frekar en að barn sæti mögulega þungbærum og óþægilegum stjórnunar- og eftirlitsaðgerðum. Heimsóknir barna í glerheimsóknaraðstöðu fangelsis og heimsóknir án snertinga skulu einungis fara fram í algjörum undantekningartilvikum.⁴⁸

2.1.2.3 Heimsóknartími, tíðni, lengd og heimsóknarherbergi

Það skal koma til greina að bjóða upp á lengri og tíðari heimsóknir barna fanga ef það er barni fyrir bestu. Meta þarf hagsmuni barnsins í samráði við þann aðila sem barn býr hjá, eða sem fylgir barni í heimsóknina. Gera skal ráðstafanir svo að heimsókn barns geti átt sér stað á þeim tíma sem óskað er eftir. Heimsóknir barna skulu ávallt fara fram í herbergjum sérsniðnum börnum eða á öðrum hæfilegum stað. Þar eiga m.a. að vera barnvæn heimsóknarherbergi fyrir yngri börn með úrval af leikföngum og

⁴⁶ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 8.

⁴⁷ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 8-9.

⁴⁸ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 9.

leikjum o.fl. fyrir mismunandi aldurshópa. Þá á jafnframt að gera ráðstafanir vegna heimsókna eldri barna, þar sem þau geta t.d. horft á kvikmyndir, spilað tölvuleiki o.þ.h.⁴⁹

2.1.2.4 Heimsóknir barna í heimsóknarhús- og íbúðir

Til að stuðla að rétti barns til samveru með foreldri getur Fangelsismálastofnun leyft barni að heimsækja foreldri í sérstökum heimsóknarhúsum, standi slíkt til boða. Slíkar heimsóknir skulu einungis eiga sér stað sé það öruggt og barni fyrir bestu. Ráðstöfun þessi krefst sérstaklega ítarlegs öryggismats og mats á bestu hagsmunum barnsins, þ. á m. að aflað sé skoðunar barnsins.

Veita má leyfi fyrir heimsóknum barna í heimsóknarhúsum til fanga sem eru foreldrar og þeirra sem hafa samverurétt með barni. Sé fangi stjúp- eða fósturforeldri er leyfi einungis veitt í kjölfar ítarlegs mats. Við ákvörðun um hvort veita skuli slíkt leyfi skal leggja áherslu á tengslin milli fanga og barns. Þegar tengslin eru metin er litið til þess hvort fangi og barn hafa búið saman í mörg ár eða frá því að barnið var ungbarn, og hvort fangi hafi í reynd spilað stórt hlutverk í umönnun barnsins. Börn fanga sem afplána langa refsingu, börn sem búa í mikilli fjarlægð frá fangelsi, börn fanga sem hafa ekki fengið reglubundið leyfi úr fangelsi og börn fanga sem eru að nálgast lok afplánunar innan fangelsis hafa forgang til nýtingar á heimsóknarhúsum. Leggja skal áherslu á þörf og rétt barns til sambands við foreldri. Veita skal barni nauðsynlegar upplýsingar varðandi heimsóknina. Þessar upplýsingar eiga að vera sniðnar aldri og þroska barns og skulu vera á móðurmáli barns.⁵⁰

2.1.2.5 Gistiheimsóknir

Samkvæmt viðmiðunarreglum Fangelsismálastofnunar getur barn fengið leyfi fyrir gistiheimsókn til foreldris, enda hafi foreldri þegar fengið almenna heimsókn frá barninu. Að jafnaði skal gistiheimsókn til foreldris fara fram í fylgd annars hæfs aðila, t.d. nánasta aðstandanda barns, annars fjölskyldumeðlims eða stuðningsaðila hagsmunasamtaka eða opinbers yfirvalds. Leyfa má barni að gista eitt með fanga í heimsóknarhúsi, enda sé það barninu fyrir bestu og þykir öruggt samkvæmt ítarlegu mati. Meðal annars skal leggja áherslu á skoðun barns, aldur þess og þroska, sbr. 31. gr. barnalaga, og sambandsins milli barnsins og fangans.⁵¹

⁴⁹ Retningslinjur til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 9-10.

⁵⁰ Retningslinjur til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 10.

⁵¹ Retningslinjur til straffegjennomføringsloven § 31, revidert 27. oktober 2008, og så delvis 28. april 2017. Lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 10. oktober 2017, bls. 11.

2.2 Svíþjóð

2.2.1 Stjórnarskrá Svíþjóðar, Barnasáttmálinn og barnalög

Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins var lögfestur í Svíþjóð með lögum nr. 1197/2018 sem tóku gildi 1. janúar 2020 eftir langt undirbúningsferli. Svíþjóð var meðal fyrstu þjóða heims til að fullgilda Barnasáttmálann árið 1990. Af öllum ákvæðum Barnasáttmálans hafa tvö ákvæði framar öðrum verið innleidd víðsvegar í sænskri löggjöf. Þessi ákvæði eru grundvallarreglur 3. gr. SRB um að það sem barni er fyrir bestu skuli ávallt hafa forgang við gerð ráðstafana varðandi börn og 12. gr. SRB um rétt barns til að láta skoðun sína í ljós.⁵²

Stjórnarskrá Svíþjóðar samanstendur af fjórum aðgreindum grundvallarlögum, þ.e. stjórnskipunarlægum, ríkiserfðalögum, prentfrelsislögum og grundvallarlögum um tjáningarfrelsi. Í stjórnskipunarlægum frá 1974 er greint frá grundvallarreglum stjórnarskrárinnar og mannréttindum. Samkvæmt 5. mgr. 2. gr. 1. kafla laganna skulu opinberar stofnanir stuðla að því að öllum sé fært að taka þátt og njóta jafnréttis í samfélaginu og að staðið sé vörð um réttindi barna. Opinberum stofnunum ber að berjast gegn mismunun einstaklinga m.a. á grundvelli kyns, litarháttar, þjóðernis, aldurs, kynhneigðar og fleiri tilgreindra þátta. Mannréttindakafli stjórnskipunarlaganna hefur ekki að geyma sérstök ákvæði tileinkuð réttindum barna. Ákvæði kaflans gilda um alla aldurshópa og hugmyndin að baki slíkrar framsetningar er að börn og fullorðnir njóti sömu grundvallarréttinda og frelsis og því ættu þau að sæta sömu meðferð.

Samkvæmt 1. gr. 6. kafla foreldralaga (s. *föräldrabalk nr. 381/1949*) eiga börn rétt á umönnun, öryggi og góðu uppeldi. Koma skal fram við börn af virðingu fyrir persónu þeirra og einstaklingsgerð og þau mega ekki sæta líkamlegum refsingum né annarri grimmilegri meðferð. Það sem barni er fyrir bestu skal liggja til grundvallar allra úrlausnarefna er varða forsjá, búsetu og samband við barn, sbr. 2. gr. a 6. kafla. Við mat á því hvað barni er fyrir bestu skal m.a. taka sérstakt tillit til þarfar barns fyrir náð og gott samband við báða foreldra sína.

2.2.2 Refsifullnusta og fangelsismál

Fangelsismálastofnun Svíþjóðar (s. *Kriminalvården*) hefur umsjón með málefnum varðandi fullnustu refsinga og gæsluvarðhald í Svíþjóð. Stofnunin heldur uppi sérstakri vefsíðu fyrir börn sem eiga fjölskyldumeðlim í fangelsi, gæsluvarðhaldi eða sem afplánar skilorðsbundinn dóm (<https://insidan.kriminalvarden.se>). Uppsetning vefsíðunnar er afar barnvæn og gagnvirk. Börn geta m.a. lesið um hvernig það er að búa í gæsluvarðhaldi og fangelsi, hvernig heimsóknir fara fram og lesið

⁵² Johanna Schiratzki: „The Elusive Best Interest of the Child and the Swedish Constitution“, bls. 192.

frásagnir annarra barna í svipuðum aðstæðum. Á vefsíðunni má finna fjölda mynda af fangelsum, bæði að innan sem utan, og börn geta jafnframt horft á myndbönd sem sýna frá daglegu lífi í fangelsi.

Í Svíþjóð eru nokkur hagsmunasamtök sem starfa í þágu barna sem eiga foreldra/fjölskyldumeðlim í fangelsi. Stærstu samtökin eru þó *Bufff: Barn och ungdom med förälder/familjemedlem i fängelse*, sem starfa m.a. í samráði við Fangelsismálastofnun og fá styrki þaðan og frá dómsmálaráðuneytinu. Meðal hlutverka samtakanna er að stuðla að góðum tengslum milli barna og foreldra á meðan afplánun stendur og að veita börnum aðstoð á þessu sviði.⁵³

Í öllum sænskum fangelsum er a.m.k. einn barnafulltrúi (s. *barnombud*) starfandi. Hann veitir börnum fanga og föngum sem eru foreldrar stuðning og tryggir að komið sé fram við börn á vingjarnlegan og öruggan máta þegar þau koma í heimsókn. Hann veitir upplýsingar um hagsmunasamtök sem starfa í þágu barna og foreldra innan refsivörslukerfisins og gætir þess að heimsóknarherbergi, íbúðir og biðstofur séu aðlöguð börnum. Þá hefur allt starfsfólk fangelsis verið sérstaklega þjálfað til þess að hafa sjónarhorn barna í huga við störf sín, t.d. þegar ákvarðanir eru teknar varðandi fanga. Í sumum fangelsum geta fangar tekið þátt í svokölluðum foreldrahópum. Starfsemi foreldrahópa Fangelsismálastofnunar byggir á Barnasáttmálanum og þar er m.a. fjallað um uppbyggilegar uppeldisaðferðir fyrir foreldra sem styðja við getu barna til að takast á við þá erfiðleika sem kunna að rísa við fangelsun foreldris. Þátttaka í foreldrahópi miðar að því að styðja foreldra við að stuðla að jákvæðum þroska barna. Markmiðið með foreldrahópum er að gera foreldrum mögulegt að þróa hlutverk sín sem foreldrar og að öðlast meiri þekkingu á þörfum barna og þroska þeirra.⁵⁴

Í 2. gr. a 1. kafla skilmála og almennra athugasemda Fangelsismálastofnunar um fangelsun (KVFS 2011:1) koma fram almenn sjónarmið og leiðbeiningar sem fara skal eftir við töku ákvarðana sem varða börn. Samkvæmt ákvæðinu skal taka sérstakt tillit til þess sem barni er fyrir bestu í málum sem það varðar. Mat á bestu hagsmunum barns skal taka mið af einstaklingsbundnum aðstæðum hvers barns. Það ber að skrá niður sjónarmið um hvað barni er fyrir bestu. Í rökstuðningi ákvörðunar þarf að koma fram hvernig bestu hagsmunir barns höfðu áhrif á það mat sem ákvörðun byggir á. Samkvæmt almennum athugasemdum við ákvæðið skulu skoðanir og viðhorf barna hafa vægi í samræmi við aldur þeirra og þroska. Við rannsókn á því hvað barni er fyrir bestu skal gefa barni færi til að tjá sig og segja skoðun sína á málinu, ef það þykir við hæfi. Láti barn ekki skoðun sína í ljós skal gera grein fyrir viðhorfi þess með öðrum hætti, eftir því sem það er mögulegt.⁵⁵

Samkvæmt 5. gr. 1. kafla fangelsislaga (s. *fängelselag nr. 610/2010*) er skylt að gera einstaklingsbundna meðferðaráætlun fyrir hvern fanga. Við gerð meðferðaráætlunar ber að taka sérstakt

⁵³ „Om Bufff“. Birt á vefslóð: <https://bufff.se/about-who-are-bufff/>. [Sótt á vef 15. ágúst 2022].

⁵⁴ „Föräldraskap på anstalt“. Birt á vefslóð: <https://www.kriminalvarden.se/fangelse-frivard-och-hakte/fangelse/foraldraskap-pa-anstalt/>. [Sótt á vef 15. ágúst 2022].

⁵⁵ *Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse*, bls. 2.

tillit til þarfa barna, t.d. þarfar barns til að viðhalda sambandi við foreldri í fangelsi. Þá skal jafnframt hafa varnarleysi barna sérstaklega í huga í þessum efnum, sbr. 27. gr. a 1. kafla KVFS 2011:1.⁵⁶ Eðli máls samkvæmt kemur fram í meðferðaráætlun fanga hvort hann eigi barn og þá hvernig sambandi þeirra er háttað.

2.2.2.1 Heimsóknir barna

Það er ekki sérstaklega kveðið á um heimsóknir barna í ákvæðum fangelsislaga né í reglugerð um fangelsi (s. *fängelseförrådning nr. 2010/2010*). Í 1. gr. 7. kafla fangelsislaga kemur fram að föngum er að jafnaði heimilt að fá heimsóknir. Vikið er að heimsóknum barna í almennum athugasemdum við ákvæðið. Við mat á því hvort veita skuli leyfi fyrir heimsókn barns skal taka sérstakt tillit til þess hvort barn sé náskykt fanga. Þá ber einnig að taka til greina önnur atriði á borð við aldur barnsins og þeirra aðstæðna sem heimsókn mun fara fram í.⁵⁷

Barn ætti almennt að vera í fylgd fullorðins þegar heimsókn á sér stað, en slíkur aðili getur m.a. verið forsjáraðili barns, starfsmaður frá félagsþjónustu eða einhver annar sem barnið treystir.⁵⁸ Sum fangelsi bjóða upp á sérstakar heimsóknaríbúðir. Þar er föngum kleift að hitta börnin sín í lengri tíma og í betra umhverfi en í hefðbundnum heimsóknarherbergjum. Börn og foreldrar geta t.d. leikið saman, eldað og horft á sjónvarp í slíkum íbúðum. Í öllum kvennafangelsum er boðið upp á sérstaka heimsóknaríbúð. Í öllum sænskum fangelsum eru sérstök barnvæn heimsóknarherbergi. Þau eru stærri en önnur hefðbundin heimsóknarherbergi og eru sérhönnuð með leiki, föndur og samheldni í huga. Herbergin eru útbúin sérstökum húsgögnum fyrir börn, leikföngum, leikjum, bókum og tómstundavörum.⁵⁹ Heimsóknir barna hafa forgang þegar heimsóknum í heimsóknaríbúðum er ráðstafað, sbr. 1. gr. 7. kafla KVFS 2011:1.

2.2.2.2 Dvöl ungbarna í fangelsi

Leyfa má fangelsuðu foreldri að hafa ungbarn hjá sér í fangelsi, enda sé það barninu fyrir bestu, sbr. 5. gr. 2. kafla fangelsislaga. Heimild þessi er útfærð nánar í 11. gr. reglugerðar um fangelsi, en þar segir að skilyrði slíks leyfis sé að aflað hafi verið umsagnar félagsmálanefndar (s. *socialnämnden*). Samkvæmt almennum athugasemdum við 5. gr. á hugtakið „ungbarn“ við um fyrstu ár í lífi barns. Þá segir að það geti t.d. talist barni fyrir bestu að leyfa fanga að hafa barn hjá sér þegar lítið er eftir af

⁵⁶ *Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse*, bls. 8.

⁵⁷ *Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse*, bls. 25.

⁵⁸ *Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse*, bls. 24-25.

⁵⁹ „Föräldraskap på anstalt“. Birt á vefslóð: <https://www.kriminalvarden.se/fangelse-frivard-och-hakte/fangelse/foraldraskap-pa-anstalt/>. [Sótt á vef 15. ágúst 2022].

afplánunartíma fanga eða þegar brottvísun fanga er yfirvofandi og það finnst ekki annar hæfilegur dvalarstaður fyrir barnið.⁶⁰

Veita skal fanga með ungbarn í fangelsi nauðsynlegan aðbúnað og húsnæðis- og starfsskilyrði sem gera honum kleift að annast barnið, sbr. 7. gr. 2. kafla KVFS 2011:1. Þá skal ekki aðskilja ungbarn frá fanga nema í samráði við félagsmálanefnd, sbr. 8. gr. sama kafla.⁶¹

2.3 Danmörk

2.3.1 Stjórnarskrá Danmerkur, Barnasáttmálinn og sérlög um málefni barna

Danmörk hefur fullgilt samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins, en ekki lögfest hann. Dönsk stjórnvöld telja sig bundin af grundvallarreglum Barnasáttmálans og löggjafinn tekur því tillit til Barnasáttmálans við gerð laga sem varða málefni barna.⁶² Líkt og stjórnarskrár allra Norðurlandanna hefur stjórnarskrá Danmerkur að geyma ákvæði sem beinist að börnum með óbeinum hætti, þ.e. réttinum til menntunar. Danska stjórnarskráin inniheldur engin önnur ákvæði sem lýsa réttindum sem eru sérstaklega eða aðallega tileinkuð börnum. Þá er danska stjórnarskráin sú eina af stjórnarskrám Norðurlandanna sem inniheldur ekki ákvæði sem bannar mismunun.⁶³ Samkvæmt mannréttindaákvæðum stjórnarskrárinnar skal danska ríkið ekki hafa afskipti af stjórnarskrárbundnum réttindum, þ.e. stjórnarskráin kveður á um *neikvæðar skyldur* ríkisins. Hins vegar eru engar skyldur lagðar á ríkið til að tryggja að einstaklingsbundin réttindi séu uppfyllt, þ.e. *jákvæðar skyldur*.⁶⁴ Eðli máls samkvæmt er lítið hægt að byggja á dönsku stjórnarskránni þegar kemur að málefnum barna og því ber að leita ákvæða um réttindi og stöðu barna í almennum lögum.

Samkvæmt 5. gr. laga um foreldraábyrgð (d. *forældreansvarsloven nr. 499/2007*) skal taka tillit til skoðana barns í öllum málum sem það varðar í samræmi við aldur barnsins og þroska. 19. gr. laganna kveður á um rétt barns til þess að eiga samband við báða foreldra sína. Stefnt er að því að varðveita samband barns við báða foreldra sína með rétti barns til samveru með því foreldri sem það er ekki búsett hjá, sbr. 1. mgr. 19. gr. Þá bera báðir foreldrar barns gagnkvæma ábyrgð á því að barn hafi umgengni við foreldrið sem það er ekki búsett hjá, og á flutningi barns í tengslum við umgengni, sbr. 2. mgr. 19. gr.

⁶⁰ *Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse*, bls. 14.

⁶¹ *Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse*, bls. 14.

⁶² Caroline Adolphsen: „Constitutional Rights for Danish Children“, bls. 122. Sjá einnig Hanne Hartoft: „Children’s Right to Participation in Denmark: What is the Difference Between Hearing, Co-Determination and Self-Determination?“, bls. 11.

⁶³ Anna Nylund: „Introduction to Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries“, bls. 11.

⁶⁴ Caroline Adolphsen: „Constitutional Rights for Danish Children“, bls. 120.

2.3.2 Refsifullnusta og fangelsismál

Fangelsismálastofnun Danmerkur (d. *Kriminalforsorgen*) hefur umsjón með fangelsismálum landsins. Fangelsismálastofnun hefur skipt Danmörku í fjögur svæði og innan hvers svæðis er sérstök svæðisskrifstofa Fangelsismálastofnunar (d. *kriminalforsorgsområder*) sem hefur umsjón með og rekur öll fangelsi innan svæðisins.⁶⁵ Í öllum fangelsum eru barnafulltrúar (d. *børneansvarlig*) að störfum sem sinna málum barna fanga og hagsmunum þeirra.

Á vefsíðu Fangelsismálastofnunar er að finna sérsníðnar og barnvænar upplýsingar fyrir börn sem eiga foreldra í fangelsi. Þar eru m.a. myndbönd fyrir börn á mismunandi aldursskeiðum þar sem þau geta séð önnur börn heimsækja foreldra í fangelsi. Börn geta fengið upplýsingar um daglegt líf í fangelsi og haft samband við félagsráðgjafa frá Fangelsismálastofnun sem sérhæfir sig í málefnum fanga og aðstandenda. Þá geta börn hringt í sérstakan „barnasíma“ (d. *børnetelefonen*) sem er opin allra daga frá 11:00-23:00 ef þau hafa spurningar, vantar aðstoð eða einfaldlega þurfa að tala við einhvern fullorðinn.⁶⁶

Stærstu hagsmunasamtök sem starfa í þágu aðstandenda fanga í Danmörku eru SAVN - *Børn og pårørende til indsatte*. Samtökin veita einstaklingum sem eiga fjölskyldumeðlim í fangelsi aðstoð og ráðgjöf. Sérstakur hluti samtakanna, SAVN UNGDOM, starfar eingöngu í þágu barna. Börn geta t.d. farið í helgarferðir nokkrum sinnum á ári á vegum samtakanna þeim að kostnaðarlausu, þar sem ráðgjafar frá samtökunum og börn í sömu aðstæðum hittast, spjalla og eiga góðar stundir saman.⁶⁷ Þá gæta samtökin hagsmuna barna sem eiga fangelsaða foreldra við undirbúning laga sem snerta málefni barna. Um þessar mundir eru dönsk stjórnvöld að undirbúa barnalög (d. *Barnets Lov*), sem munu taka gildi árið 2023. Áætlað er að lögin munu skerpa á og styrkja réttindi og stöðu barna að talsverðu leyti. Að mati SAVN er mikilvægt að lögin feli í sér ákvæði sem fjalla sérstaklega um börn fanga þar sem þeim eru tryggð betri réttindi en samkvæmt gildandi lögum.⁶⁸

2.3.2.1 Heimsóknir barna

Fangi á rétt á a.m.k. einni heimsókn á viku að lágmarki í eina klst. og, ef það er mögulegt, tvær klst. að lengd, sbr. 1. másl. 1. mgr. 51. gr. fullnustulaga (d. *straffuldbyrdelsesloven nr. 432/2000*). Þá getur fangelsi veitt heimild fyrir víðtækari heimsóknum en getið er í 1. másl. 1. mgr. 51. gr. Þegar metið er

⁶⁵ „Struktur“. Birt á vefslóð: <https://www.kriminalforsorgen.dk/om-os/kriminalforsorgens-opgaver/struktur/>. [Sótt á vef 14. júlí 2022].

⁶⁶ „Familie og børn“. Birt á vefslóð: <https://www.kriminalforsorgen.dk/straf/faengsel/familie-og-boern/>. [Sótt á vef 14. júlí 2022].

⁶⁷ „Weekendtur“. Birt á vefslóð: <https://www.savnungdom.dk/weekendtur>. [Sótt á vef 14. júlí 2022].

⁶⁸ „Høringssvar vedr. Barnets Lov“. Birt á vefslóð: <https://www.savn.dk/nyheder/savns-hooringssvar-vedr-barnets-lov>. [Sótt á vef 21. september 2022].

hvort veita skuli leyfi fyrir víðtækari heimsóknnum en lágmarksheimsóknnum samkvæmt 1. málsl. 1. mgr. 51. gr. skal taka sérstakt tillit til þess ef um heimsókn náins barns sé að ræða. Mæta skal beiðnum um víðtækari heimsóknir frá börnum að því leyti sem það er mögulegt, sbr. 3. gr. leiðbeininga Fangelsismálastofnunar um heimsóknir (d. *besøgsvejledningen nr. 9735/2022*). Þegar íhugað er að synja um heimsókn þarf fangelsi að gæta þess sérstaklega að tryggja að börn geti viðhaldið sambandi við foreldra í fangelsinu. Í slíkum aðstæðum er meginreglan sú að leyfa þurfi heimsóknnum að fara fram, en mögulega undir eftirliti, sbr. 28. gr. heimsóknarleiðbeininga.

Fjallað er sérstaklega um heimsóknir barna í 15. gr. tilskipunar um heimsóknir (d. *besøgsbekendtgørelsen nr. 1022/2022*). Þar segir að heimsóknir barna fara almennt fram í fylgd fullorðinna, sbr. 1. mgr. ákvæðisins. Þá geta heimsóknir barna að jafnaði aðeins farið fram með samþykki þess aðila sem ber foreldraábyrgð á barni. Þegar foreldrar hafa sameiginlega forsjá yfir barni skal meta það í hverju tilviki fyrir sig hvort afla skuli samþykkis beggja foreldra, sbr. 2. mgr. Leyfi fyrir heimsókn barns fanga sem afplánar dóm fyrir manndráp eða annan alvarlegan ofbeldisglæp gegn ungmenni er háð því að afla hafi verið umsagnar félagsmálayfirvalda (með samþykki fangans) um hvort þau hafi vitneskju um eitthvað sem mælir gegn heimsókninni, sbr. 3. mgr. Leyfi fyrir gistiheimsókn barns í heimsóknaríbúð er háð sama skilyrði og leyfi samkvæmt 3. mgr., sbr. 4. mgr. 15. gr. Aftur á móti er heimilt, samkvæmt 5. mgr. 15. gr., að veita leyfi fyrir heimsókn samkvæmt 3. og 4. mgr. ákvæðisins, án þess að afla umsagnar félagsmálayfirvalda, ef sérstakar kringumstæður tiltekins máls mæla með því.

Ákvæði 29. gr. heimsóknarleiðbeininganna útfærir 15. gr. tilskipunarinnar með nánari hætti. Þar kemur fram að mögulega megi víkja frá reglunni um fylgd fullorðinna með heimsóknnum barna. Það er háð sérstöku mati á þáttum sérhvers máls, sem tekur m.a. mið af aldri og þroska barns, sambands barns við fanga og tegundar þess fangelsis sem fangi dvelur í. Sé barn 15 ára eða eldra eru sterk rök fyrir því að leyfa heimsókn barnsins án fylgdar. Það á að leiðbeina föngum sem fá heimsókn frá barni, sem og þeim sem fylgja barni í heimsókn, um mikilvægi þess að fylgjast vel með barninu, sama hvar heimsóknin fer fram.

Í flestum lokuðum fangelsum er boðið upp á heimsóknaríbúðir sem svipa til almennra heimila. Þessar íbúðir eru fyrst og fremst ætlaðar börnum fanga, svo fangi og barn geti verið saman í eins eðlilegu umhverfi og mögulega og byggt og þróað persónuleg tengsl á milli sín. Að jafnaði er pláss fyrir fanga, annann fullorðinn aðila og tvö börn í heimsóknaríbúð. Börnum er einungis heimilt að gista í heimsóknaríbúðum ef félagsmálayfirvöld hafa samþykkt það. Börn (og fylgdaraðilar barna) geta einnig sótt um fjárhagsaðstoð vegna ferðakostnaðar við að heimsækja foreldri í fangelsi.⁶⁹

⁶⁹ „Besøg og udgang“. Birt á vefslóð: <https://www.kriminalforsorgen.dk/straf/faengsel/afsoning-af-faengselsdom/besoeg-og-udgang/>. [Sótt á vef 14. júlí 2022].

2.3.2.2 Dvöl ungra barna í fangelsi

Fangi á rétt á að hafa barn sitt sem er undir 1 árs aldri hjá sér í fangelsi ef hann er fær um að annast barnið sjálfur, sbr. 1. mgr. 54. gr. laga um fullnustu refsinga. Þá á fangi rétt á að hafa barn sitt sem er eldra en 1 árs, en yngra en 3 ára, hjá sér ef hann er fær um að annast barnið sjálfur og ef aðstæður og skilyrði í fangelsinu eru í samræmi við bestu hagsmuni barnsins að mati fangelsisins og félagsmálayfirvalda, sbr. 2. mgr. 54. gr.

Í 78. gr. laganna kemur fram heimild til þess að flytja eða vista fanga til afplánunar utan fangelsis undir tilteknum kringumstæðum. Í framkvæmd hefur 78. gr. verið beitt til þess að forðast að börn dvelji í fangelsi með foreldri, sbr. 30. gr. heimsóknarleiðbeininga. Halda skal þessarri framkvæmd áfram og skal einnig koma til greina að veita fanga náðun til að forðast fangelsisdvöl barns, sbr. 30. gr. heimsóknarleiðbeininga.

Fjallað er nánar um rétt fanga til að hafa barn undir 1 árs aldri hjá sér í 16. gr. tilskipunar um heimsóknir. Þar segir að leyfi fanga til að hafa barn hjá sér í fangelsi er háð þeim skilyrðum að fangi hafi gefið samþykki fyrir öflun umsagnar félagsmálayfirvalda um hvort það samræmist hagsmunum barnsins að dvelja í fangelsinu, sbr. 1. tölul. 2. mgr. 16. gr., að félagsmálayfirvöld telja slíka dvöl samræmast hagsmunum barnsins, sbr. 2. tölul. sama ákvæðis, og að engar aðrar kringumstæður séu fyrir hendi sem gefa tilefni til þeirrar ályktunar að fangi sé ófær um að annast barn sjálfur, sbr. 3. tölul. 2. mgr. 16. gr. Þá segir í 3. mgr. 16. gr. að veita megi leyfi án þess að afla umsagnar félagsmálayfirvalda ef sérstakar kringumstæður máls mæla með því, sbr. 1. tölul. 3. mgr., engar aðrar kringumstæður séu fyrir hendi sem gefa tilefni til þeirrar ályktunar að fangi sé ófær um að annast barn sjálfur, sbr. 2. tölul. 3. mgr., og fangi hefur áður samþykkt að svæðisskrifstofa Fangelsismálastofnunar tilkynni félagsmálayfirvöldum um dvöl barns hjá fanganum í fangelsinu, sbr. 3. tölul. 3. mgr. 16. gr.

Það getur m.a. komið til greina að veita leyfi fyrir dvöl barns sem er yngra en 1 árs gamalt án þess að afla umsagnar félagsmálayfirvalda ef afplánunartími fanga er nokkuð stuttur og fangelsinu er fært að meta þegar í stað, á grundvelli upplýsinga máls eða fyrri kynnum af fanga, að fangi sé fær um að annast barnið á meðan dvölinni stendur, sbr. 33. gr. heimsóknarleiðbeininga.

Þá fjallar 17. gr. tilskipunarinnar nánar um dvöl barna sem eru eldri en 1 árs, en undir 3 ára, sbr. 2. mgr. 54. gr. fullnustulaga. Þar kemur fram að leyfi fyrir dvöl barna í fangelsi samkvæmt 2. mgr. 54. gr. er háð því að fullnægt sé skilyrðum 1-3. tölul. 2. mgr. 16. gr. tilskipunarinnar, sbr. 1. tölul. 2. mgr. 17. gr., að skilyrði innan fangelsis samræmist hagsmunum barns samkvæmt mati félagsmálayfirvalda, sbr. 2. tölul. 2. mgr. 17. gr. Slíkt mat byggir á vettvangsskoðun á fangelsinu og umsögn Fangelsismálastofnunar um skilyrði innan fangelsis, þ. á m. byggingaraðstæðum og samsetningu fangahóps. Þá er leyfið jafnframt háð því að svæðisskrifstofa Fangelsismálastofnunar, m.a. á grundvelli

mats félagsmálayfirvalda, telji einnig að skilyrði innan fangelsis samræmist hagsmunum barns, sbr. 3. tölul. 2. mgr. 17. gr. Eftir að barn hefur náð 3 ára aldri má veita leyfi fyrir áframhaldandi dvöl þess í takmarkaðan tíma ef það er barninu fyrir bestu og afar sérstakar kringumstæður máls rökstyðja það, sbr. 3. mgr. 17. gr.

Fjallað er nánar um þessa heimild í 35. gr. heimsókarleiðbeininganna. Þar kemur fram að félagsmálayfirvöld þurfa að eiga aðild að slíku máli. Hvort leyfi sé veitt fyrir áframhaldandi dvöl 3 ára og eldri barna er háð sérstæðu mati á því máli sem um ræðir, þar sem tekið er tillit til lengd dvalarinnar, aldurs barnsins, annarra dvalarkosta fyrir barnið o.fl. Samkvæmt 18. gr. tilskipunarinnar getur leyfi fyrir dvöl barns í fangelsi verið háð því skilyrði að fangi samþykki flutning í annað fangelsi, ef það þykir nauðsynlegt, svo að hann sé vistaður í fangelsi sem hentar ungum börnum hvað útbúnað fangelsis og samsetningu fangahóps varðar.

Skilyrði 54. gr. fullnustulaga um að fangi sé fær um að annast barn sjálfur felur ekki einungis í sér að fangi sé fær um að mæta líkamlegum þörfum barns, fangi þarf einnig að mati svæðisskrifstofu Fangelsismálastofnunar að vera fær um að mæta þörfum barns í víðara samhengi, þ. á m. félagslegum og tilfinningalegum þörfum og þarfar barns fyrir ástúð í umönnun, sbr. 32. gr. heimsóknarleiðbeininga. Svæðisskrifstofa Fangelsismálastofnunar skal stöðugt gæta þess að áframhaldandi dvöl barns innan fangelsis sé í samræmi við hagsmuni þess barns sem um ræðir, sbr. 32. gr.

2.4 Finnland

2.4.1 Stjórnarskrá Finnlands, Barnasáttmálinn og lög um málefni barna

Finnska stjórnarskráin inniheldur ákvæði sem varða réttindi barna með beinum og óbeinum hætti. Samkvæmt jafnræðisreglu stjórnarskrárinnar skal koma fram við börn án mismununar og sem einstaklinga og skal leyfa þeim að hafa áhrif á málefni sem þau varða í samræmi við þroskastig þeirra, sbr. 3. mgr. 6. gr. Þá hafa allir einstaklingar rétt til lífs, persónulegs frelsis, persónulegra heilinda og öryggis, sbr. 1. mgr. 7. gr. Ákvæði 10. gr. stjórnarskrárinnar tryggir öllum einstaklingum rétt til þess að njóta einkalífs, heiðurs og friðhelgis heimilis. Þrátt fyrir að friðhelgi fjölskyldulífs sé ekki talið upp í 10. gr. er ljóst samkvæmt lögskýringagögnum með ákvæðinu að réttur til að njóta og viðhalda fjölskyldutengslum falli undir hugtakið einkalíf.⁷⁰ Þá fjallar ákvæði 19. gr. um rétt til almannatrygginga. Opinberum stjórnvöldum er skylt að veita fjölskyldum, og öðrum sem bera ábyrgð á framfærslu barna, stuðning svo þeim sé fært að tryggja velferð og einstaklingsþroska barna, sbr. 3. mgr. 19. gr.

22. gr. fjallar um vernd grunnréttinda og frelsis. Samkvæmt ákvæðinu er það skylda opinberra stjórnvalda að tryggja að grunnréttindi, frelsi og mannréttindi eru virt. Stjórnskipunarlaganefnd finnska

⁷⁰ Sanna Koulu: „Children’s Right to Family Life in Finland: A Constitutional Right or a Side Effect of the „Normal Family“?“, bls. 341 og ríkisstjórnartillaga HE 309/1993 vp (n 5) 53.

þingsins hefur túlkað ákvæðið þannig að öll opinber stjórnvöld hafa stjórnskipulega skyldu til að tryggja að stjórnarskrárbundin réttindi og alþjóðleg mannréttindi séu virt.⁷¹ Það er því stjórnskipuleg skylda finnskra stjórnvalda að standa vörð um þau réttindi sem koma fram í Barnasáttmálanum, en samningurinn hefur verið fullgiltur af Finnlandi, en ekki lögfestur.

Þrjár af fjórum grundvallarreglum Barnasáttmálans koma að einhverju leyti fram í finnsku stjórnarskránni. Jafnræðisreglan og þátttökuréttur barna koma fram í 3. mgr. 6. gr. Sú málsgrein, ásamt 1. mgr. 7. gr. og 3. mgr. 19. gr., skipa saman grunninn að sérstakri vernd og umönnun barna.⁷²

Lög um forsjá barna og umgengnisrétt (f. *Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta nr. 361/1983*) hafa meðal annars að geyma ákvæði sem fjalla um réttindi barna og skyldur foreldra. Ákvæði 1. og 2. gr. laganna fjalla um tilgang forsjár og umgengnisréttar. Tilgangur forsjár barns er að tryggja velferð og stöðugan þroska barns í samræmi við einstaklingsbundnar þarfir þess og óskir. Það er einnig tilgangur forsjár að tryggja náð og ástúðlegt samband milli barns og foreldra þess. Tryggja skal barni góða umönnun og uppeldi sem og viðeigandi umsjón og vernd í samræmi við aldur þess og þroska, sbr. 1. gr.

Samkvæmt 2. gr. laganna er tilgangur umgengnisréttar að tryggja rétt barns til að stofna og viðhalda jákvæðu og nánú sambandi við það foreldri sem barn er ekki búsett hjá. Það felst í umgengnisréttinum að barn eigi rétt á að heimsækja heimili þessa foreldris af og til eða hitta foreldrið annars staðar eða halda sambandi við foreldrið með einhverjum öðrum hætti. Báðir foreldrar skulu láta sitt af mörkum til að gera umgengnisréttinn virkan í reynd. Þegar foreldri sinnir foreldrahlutverki sínu skal það forðast alla hegðun sem er líkleg til að skaða sambandið milli barns og hins foreldris.

Fjallað er um skyldur forsjáraðila í 4. gr. laganna. Forsjáraðili barns skal tryggja velferð og þroska barnsins í samræmi við það sem kemur fram í 1. gr. laganna. Í því skyni hefur forsjáraðili rétt á að taka ákvarðanir um umönnun, uppeldi, menntun, búsetu, tómstundamál og önnur persónuleg mál barnsins. Áður en forsjáraðili tekur ákvörðun sem varðar persónuleg mál barns skal hann ræða málið við barnið, sé það mögulegt með tilliti til aldurs og þroska barnsins og eðli málsins. Við töku ákvörðunar skal forsjáraðili taka tillit til skoðana og vilja barnsins. Forsjáraðili skal segja barninu frá ákvörðunum sem varða það og öðrum málum sem hafa áhrif á líf barnsins á máta sem sæmir aldri og þroska þess.

⁷¹ Suvianna Hakalehto: „Constitutional Protection of Children’s Rights in Finland“, bls. 58 og umsögn Stjórnskipunarlaganefndar, PeVL 2/1990 vp, bls. 2.

⁷² Suvianna Hakalehto: „Constitutional Protection of Children’s Rights in Finland“, bls. 61.

2.4.2 Refsifullnusta og fangelsismál

Refsiviðurlagastofnun (f. *Rikosseuraamuslaitos*) ber ábyrgð á fullnustu fangelsisdóma í Finnlandi. Sérstakur stuðningssjóður refsímála, Krits (f. *Kriminaalihuollon tukisäätiö*), var stofnaður árið 2001 þegar endurbætur voru gerðar á stjórnýslu fangelsismála. Sjóðurinn styður við félagslega þætti refsímála og veitir bæði föngum og ástvinum þeirra stuðning á meðan afplánun stendur og að henni lokinni. Á vefsíðu Krits má finna sérstakt vefsvæði fyrir börn sem eiga foreldra eða ástvini sem eru í fangelsi eða hafa hlotið annars konar refsingar (<https://www.krits.fi/tietoa/lasten-sivut/>). Þar geta börn nálgast upplýsingar um þessi mál á barnvænan máta, ásamt mögulegum úrræðum sem þeim standa til boða. Börn geta t.d. tekið þátt í sérstökum jafningjahópum á vegum Krits, fyrir börn sem eiga foreldra eða fjölskyldumeðlimi í fangelsi. Hópurinn gefur börnum tækifæri til þess að takast á við þær tilfinningar og kringumstæður sem stafa af fangelsun fjölskyldumeðlims ásamt öðrum börnum í svipuðum aðstæðum. Þá er einnig sérstakt vefsvæði tileinkað eldri börnum sem eiga foreldra í fangelsi (<https://www.krits.fi/tietoa/vanhempi-vankilassa/>). Krits starfrækir jafnframt jafningjahópa fyrir eldri börn.

2.4.2.1 Heimsóknir

Veita skal föngum stuðning til að viðhalda samböndum við fjölskyldu og ástvini, sbr. 6. gr. 10. kafla fangelsislaga (f. *Vankeuslaki nr. 767/2005*). Foreldrar sem eru í fangelsi skulu fá tækifæri til að taka þátt í lífi og uppeldi barna sinna, ef það börnunum fyrir bestu. Barn á rétt á því að heimsækja foreldri sitt í fangelsi.⁷³ Samkvæmt 6. gr. 4. kafla fangelsislaga skal gera einstaklingsbundna fullnustuáætlun (f. *ransu*) fyrir hvern og einn fanga. Fangar sem eru foreldrar geta tjáð fangelsisfyrirvöldum að þeim sé mikilvægt að viðhalda foreldrahlutverki sínu á meðan afplánun stendur og það er þá skráð niður sem persónulegt markmið í fullnustuáætlun þeirra.

Fjallað er um heimsóknir í 13. kafla fangelsislaga. Ákvæði 1. gr. 13. kafla kveður á um rétt fanga til að þiggja heimsóknir á heimsóknartímum eins oft og mögulega, án þess að það truflí reglu og starfsemi fangelsis, með þeim hætti sem ákvæði kaflans tilgreina. Veita má leyfi fyrir heimsóknir utan almennra heimsóknartíma, sé það nauðsynlegt fyrir fanga til að viðhalda samböndum við aðila utan fangelsis eða af annarri mikilvægri ástæðu, sbr. 1. gr. Samkvæmt 11. gr. kaflans fara heimsóknir barna undir 15 ára aldri almennt fram í fylgd fullorðinna, nema það þykir ónauðsynlegt með tilliti til þroska barnsins eða fyrri heimsókna þess eða af annarri ástæðu sem réttlætir fylgdarlausa heimsókn barns. Börn sem hafa náð 15 ára aldri geta heimsótt foreldra sína í fangelsi án samþykkis forsjáraðila, ef sá aðili hefur ekki skýrlega tjáð að hann sé mótfallinn heimsókninni. Rannsaka skal þörf barns fyrir umönnun og stuðning

⁷³ *Så stöder du barn med föräldrar i fängelse – Vad kan skolan göra?*

og tryggja skal barni fullnægjandi umönnun og stuðning þegar foreldri þess afplánar fangelsisdóm, sbr. 3. tölul. 1. mgr. 10. gr. laga um velferð barna (f. *Lastensuojelulaki nr. 417/2007*).

Fangelsi skal hafa hæfilega aðstöðu fyrir heimsóknir undir eftirliti. Jafnframt skulu lokuð fangelsi hafa hæfilegar aðstöður fyrir heimsóknir án eftirlits og heimsóknir barna samkvæmt 5. gr., sbr. 1. mgr. 2. gr. 13. kafla. Hafa skal eftirlit með heimsóknum á þann máta sem þykir nauðsynlegt. Hafa má eftirlit með öðrum heimsóknum en heimsóknum án eftirlits með öryggismyndavélum og með því að starfsmaður Refsiviðurlagastofnunar er viðstaddur heimsóknina, sbr. 2. mgr. 2. gr. Fjallað er um heimsóknir undir eftirliti í 3. gr. 13. kafla fangelsislaga. Þar segir að heimsóknir í lokuðum fangelsum skulu fara fram í aðstöðu sem er undir eftirliti og þar sem fangi og gestur eru aðskildir (gjarnan með plexígléri), þ.e. heimsóknir án líkamlegra snertinga. Heimsóknir í opnum fangelsum skulu fara fram í aðstöðu þar sem fanga og gesti er heimilt að snertast, sbr. 3. gr. Það má veita fanga leyfi fyrir eftirlitslausri heimsókn frá nánnum aðstandanda eða öðrum nánnum aðila, sé það forsvaranlegt til þess að fanga sé fært að viðhalda utanaðkomandi samböndum eða af annarri sambærilegri ástæðu. Það er forsenda fyrir veitingu slíks leyfis að heimsókn ógni ekki reglu og öryggi fangelsis, eða öryggi fangans eða annars aðila, og hún trufla ekki starfshætti fangelsis, sbr. 4. gr.

Ákvæði 5. gr. fjallar um heimsóknir barna. Þar segir að leyfa megja fanga í lokuðu fangelsi að fá heimsókn frá barni undir 15 ára aldri, ef heimsóknin er nauðsynleg til að viðhalda sambandi milli fangans og barnsins og ef heimsóknin er ekki andstæð bestu hagsmunum barnsins. Þegar börn mæta í fangelsi til að hitta foreldra sína þarf heimsóknaraðstaða að vera barnvæn. Foreldrum þarf að vera mögulegt að skipta út fangelsisfötum fyrir almennan fatnað fyrir heimsóknina.⁷⁴

Í reglugerð Refsiviðurlagastofnunar nr. 3/004/2016 um fyrirkomulag heimsókna segir að fangelsisreglur hvers fangelsis hafa að geyma ítarlegri upplýsingar um skilyrði heimsókna og heimsóknartíma. Sé ekki hægt að veita fanga leyfi úr fangelsi er sérstaklega mikilvægt að tryggja að fanginn hafi möguleika á að hitta börn sín og fjölskyldu í heimsóknum sem fangelsi skipuleggur. Heimsóknir í opnum og lokuðum fangelsum fara almennt fram um helgar og standa að jafnaði yfir í 45 mínútur í lokuðum fangelsum, en lengur í opnum fangelsum. Í öllum fangelsum eru sérstök heimsóknarherbergi fyrir heimsóknir barna, sem eru sérstaklega innréttað og skreytt með börn í huga. Í slíkum herberjum er m.a. úrval af leikföngum fyrir börn. Barnaheimsóknir eru ætlaðar börnum fanga og þar geta barn og foreldri fengið að snertast, en fangavörður hefur eftirlit með heimsókninni, annað hvort inni í herberginu eða fyrir utan það. Þessar heimsóknir eru ætlaðar börnum undir 15 ára aldri og vara í 45 mínútur, en í undantekningartilvikum getur fangelsi heimilað lengri heimsókn ef barn hefur ferðast langa leið til að heimsækja foreldri. Hvert fangelsi hefur eigin reglur og fyrirkomulag varðandi

⁷⁴ Likställighets- och jämlikhetsplan för fångar och samhällspåföljds klienter vid Brottsförhållandenmyndigheten, bls. 26.

skipulag heimsóknna. Það er misjafnt hvort heimsóknir fara fram á hverjum degi eða t.d. einungis um helgar.

Fjölskylduheimsóknir fara fram án eftirlits í sérstökum heimsóknarherbergjum og tímalengd þeirra er mismunandi eftir fangelsum, en almennt vara þær í nokkrar klukkustundir. Í opnum fangelsum geta fjölskylduheimsóknir varað í allt að tvo daga. Að jafnaði eru fjölskylduheimsóknir aðeins skipulagðar á 4-6 vikna fresti, en það fer eftir fangelsinu sem um ræðir og fjölda fanga hversu oft þær fara fram.⁷⁵ Heimsóknirnar eru fyrst og fremst ætlaðar þeim fögum sem hafa ekki fengið leyfi úr fangelsi.

Samkvæmt jafnréttisáætlun Refsiviðurlagastofnunar skulu starfsmenn stofnunarinnar styðja fanga við að rækja foreldrahlutverk sín, ef það er börnum þeirra fyrir bestu. Þar er áréttað að börn eiga rétt á uppvexti án mismunar og aðskilnaðar sem má rekja til eiginleika eða aðstæðna barna eða foreldra þeirra. Það skal gera ráðstafanir til reglulegra heimsókna á milli fangelsaðra foreldra og barna. Við gerð slíkra ráðstafana skal meta hvort þær samræmist hagsmunum þeirra barna sem um ræðir. Því þarf að kanna skoðun barns og taka tillit til hennar þegar ráðstafanir eru gerðar vegna heimsóknar og á meðan heimsókn stendur.⁷⁶

Það ber að kanna skoðanir barna á öllum aldri á máta sem samræmist aldri og þroskastigi þeirra. Gefa skal barni færi á að láta skoðun sína í ljós með þeim hætti sem hentar barni best. Ekki má takmarka þennan rétt þannig að hann sé eingöngu virtur í tilviki eldri barna, enda geta smábörn látið vilja og skoðanir sínar í ljós. Þegar ákvarðanir eru teknar af Refsiviðurlagastofnun sem hafa áhrif á börn þarf ávallt að taka tillit til hagsmuna barnsins. Það skal alltaf veita skoðun barns athygli þegar ákvarðanir eru teknar, í samræmi við aldur barns og þroska. Þegar skoðun barns liggur fyrir og er virt, og hlutir, sem kunna að virðast smávægilegir í augum fullorðinna, eru teknir alvarlega, getur það gert barninu auðveldara að setta sig við þá staðreynd að foreldri þess sé í fangelsi.⁷⁷

2.4.2.2 Dvöl barna í fangelsi

Veita má leyfi fyrir dvöl ungs barns í fangelsi með foreldri ef það er barninu fyrir bestu og slík ráðstöfun hefur sætt mati velferðaryfirvalda barna. Þegar ungt barn býr í fangelsi með foreldri þarf fangelsi að hafa sérstaka umönnunaraðstöðu, skipaða hæfu starfsfólki, þar sem barn dvelur þegar foreldri þess sinnir verkum sem barn getur ekki tekið þátt í.⁷⁸

⁷⁵ „Tapaamiskäytännöt ja yhteydenpito vankilassa“. Birt á vefslóð:

<https://www.krits.fi/tietoa/vankeusaika/tapaamiskaytannot-ja-yhteydenpito-vankilassa/>. [Sótt á vef 27. ágúst 2022].

⁷⁶ Likställighets- och jämlikhetsplan för fångar och samhällspåföljds klienter vid Brottspåföljdsmyndigheten, bls. 25.

⁷⁷ Likställighets- och jämlikhetsplan för fångar och samhällspåföljds klienter vid Brottspåföljdsmyndigheten, bls. 25-26.

⁷⁸ Likställighets- och jämlikhetsplan för fångar och samhällspåföljds klienter vid Brottspåföljdsmyndigheten, bls. 26.

Ákvæði um dvöl barna í fangelsi með fangelsuðum foreldrum og ráðstafanir vegna umönnunar barna koma fram í lögum um velferð barna, sbr. 10. gr. 4. kafla fangelsislaga. Ákvörðunarvald um vistun barna samkvæmt barnavelferðarlögum er í höndum embættismanns, sem skipaður er af félagsþjónustuyfirvöldum bæjarfélags. Hann skal uppfylla hæfnis- og menntunarkröfur til að geta starfað sem félagsráðgjafi, sbr. 13. gr. barnavelferðarlaga.

Ákvæði 13. gr. a kveður á um vistun barns á fjölskyldudeild fangelsis með foreldri. Þar segir að ákvörðun um slíka vistun barns er tekin af þeim embættismanni sem getið er í 13. gr., eftir að hann hefur ráðfært sig við Refsiviðurlagastofnun. Samkvæmt 3. mgr. 37. gr. er heimilt að vista barn sem er yngra en tveggja ára sem stuðningsúrræði í opinni umönnun á fjölskyldudeild fangelsis með fangelsuðu foreldri. Heimila má áframhaldandi vistun barns sem er yngra en þriggja ára ef það er sannarlega í samræmi við bestu hagsmuni barnsins.

Ákvörðun um vistun barns samkvæmt 3. mgr. 37. gr. barnavelferðarlaga er tekin af félagsráðgjafa sem ber ábyrgð á málefnum barns, sbr. 13. gr. b, eftir að hann hefur ráðfært sig við Refsiviðurlagastofnun, sbr. 13. gr. a. Vistun í opinni umönnun (f. *avohuollon sijoitus*) felur í sér tímabundna vistun barns utan heimilis sem stuðningsúrræði, annað hvort með lögráðamönnum barnsins eða barninu einu. Vistunin fer fram með vilja og í samráði við barnið og lögráðamenn þess. Stuðningsúrræði í opinni umönnun (f. *avohuollon tukittoimet*) felst í því að fjölskyldum er veitt þjónusta til að aðstoða og styðja börn og foreldra í lífsumhverfi þeirra. Stuðningsúrræði eru sjálfviljug og byggja á samstarfi við fjölskylduna. Þau eru skipulögð á einstaklingsbundnum grunni svo þau svari þörfum barnsins og fjölskyldunnar.⁷⁹

Í 3. mgr. 37. gr. a kemur fram að við töku ákvörðunar um vistun þurfi sérstaklega að tilgreina markmið vistunar og áætlaða lengd hennar. Sé um að ræða vistun barns í fangelsi með foreldri, sbr. 3. mgr. 37. gr., skal meta forsendur fyrir áframhaldandi vistun barns og aðrar mögulegar ráðstafanir innan þriggja mánaða frá því að vistun hófst. Haldi vistun áfram skal framkvæma mat á þriggja mánaða fresti.

⁷⁹ „Glossary“. Birt á vefslóð: <https://www.lastensuojelu.info/en/glossary/>. [Sótt á vef 27. ágúst 2022].

3 Niðurstöður og tillögur til úrbóta

Þó að framkvæmd Norðurlandanna á sviði fullnustu refsinga sé um margt sambærileg, þá er margt sem aðgreinir þau á þessu sviði, meðal annars hversu mikla áherslu þau leggja á réttindi barna sem eiga frelsissvipta foreldra. Eins og að framan greinir er staða þessa hóps barna hvað veikust á Íslandi. Til þess að bæta stöðu þessa barna er afar brýnt að fangelsisvirkvöld á Íslandi hefji strax skráningu á því hvort fangi eigi barn við upphaf afplánunar, sbr. tilmæli 5 frá Evrópuráðinu, 15. gr. evrópsku fangelsisreglnanna, 7. gr. lágmarksreglna Sameinuðu þjóðanna um meðferð fanga og 3. gr. Bangkok-reglnanna. Börn sem eiga foreldra í fangelsi eru viðkvæmur hópur sem þarfnast sérstakrar verndar. Það er því nauðsynlegt að bera kennsl á umfang hópsins til að unnt sé að veita þessum börnum gaum við mótun stefnu og töku ákvarðana og auk þess þá sérstöku vernd sem þau þarfnast og eiga rétt á, sbr. 2. gr. Barnasáttmálans.

Á öllum Norðurlöndunum, að Íslandi undanskildu, eiga börn sem eiga foreldra í fangelsi, rétt á upplýsingum um fangelsun foreldris á aðgengilegu, barnvænu og auðskildu máli. Fangelsismálastofnanir (eða sjálfstæð samtök tengd fangelsismálastofnunum) í Noregi, Svíþjóð, Danmörku og á Finnlandi halda uppi sérstökum vefsíðum fyrir börn sem eiga foreldra í fangelsi, í samræmi við kröfu barnasáttmálans um rétt barna til upplýsinga við hæfi, um málefni sem þau varðar. Í þessum löndum eru öflug hagsmunasamtök til staðar sem starfa í þágu þessa hóps barna. Þar geta börn nýtt sér ýmis konar stuðningsúrræði og hitt önnur börn í samskonar aðstæðum. Engin slík samtök eru starfandi á Íslandi og því er sérstaklega mikilvægt að stjórnvöld virði þá skyldu sína samkvæmt alþjóðlegum skuldbindingum að standa vörð um hagsmuni þessara barna.

Reglur um fylgdaraðila barna í fangelsisheimsóknir eru jafnframt strangari á Íslandi en á hinum Norðurlöndunum sem hefur þ.a.l. takmarkandi áhrif á rétt barna til að umgangast og þekkja foreldra sína. Nauðsynlegt er að reglur um heimsóknir barna til foreldra taki mið af fjölbreyttum aðstæðum og þörfum barna í þessari stöðu. Séu reglur of strangar hvað þetta varðar er hætt á að réttur barns til að hitta foreldri fari forgörðum sem getur þá haft neikvæð áhrif á samskipti og tengsl þeirra. Þá ber sérstaklega til þess að líta, að það er alls ekki sjálfgefið, að tengsl milli aðstandenda barns og þess foreldris sem afplánar dóm., séu það sterk að aðstandendur barns vilji, eða jafnvel geti, fylgt barni í heimsókn í fangelsið. Evrópuráðið hefur áréttað að þegar forsjáraðili eða annar náinn aðstandandi barns er ófær, eða óviljugur, að fylgja barni í heimsókn, sé mikilvægt að leita úrlausna með öðrum leiðum, t.d. með því að félagsráðgjafi, fulltrúi frá barnavernd eða annar viðeigandi aðili fylgi barninu. Það er jafnframt mikilvægt að heimsóknartímar séu skipulagðir með þeim hætti að þeir hafi ekki truflandi áhrif á aðra reglulega þætti í lífi barns, á borð við mætingu í skóla.

Bæta má stöðu og réttindi barna sem eiga foreldra í fangelsi með skipun sérstaks barnafulltrúa innan fangelsanna. Svokallaðir barnafulltrúar starfa í norskum, sænskum og dönskum fangelsum í þágu fanga og barna þeirra. Barnafulltrúar skipuleggja meðal annars heimsóknir barna, veita börnum upplýsingar

um réttindi þeirra og hagi foreldra, og gegna mikilvægu hlutverki í því að stuðla að samskiptum og sambandi fangelsaðra foreldra og barna þeirra. Þá hefur Evrópuráðið jafnframt lagt til að barnafulltrúar séu meðal starfsfólks í fangelsum, enda væri slík ráðstöfun til þess fallin að bæta verulega stöðu þessa hóps barna.

Líkt og fram kemur í stefnu Fangelsismálastofnunar er eitt af markmiðum stofnunarinnar að draga úr endurkomutíðni fanga. Viðhald og efling fjölskyldutengsla hafa grundvallarþýðingu fyrir samfélagslega aðlögun fanga þegar afplánun lýkur og stuðlar að lækkaðri endurkomutíðni. Það er því mikilvægt að yfirvöld fangelsismála grípi til ráðstafana til að tryggja að þessum atriðum sé veitt tilhlýðileg athygli. Þannig er ljóst að brýnir samfélagslegir hagsmunir kalla á aðgerðir sem miða að því að bæta og styrkja stöðu og réttindi barna sem eiga foreldra í fangelsi, enda er ljóst að slíkar aðgerðir myndu jafnframt vera liður í því að ná öðrum þeim markmiðum sem stefnt er að í stefnu stjórnvalda í málaflokknum .

HEIMILDASKRÁ

Alþingistíðindi.

Anna Nylund: „Introduction to Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdsen og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 3-18.

Björg Thorarensen (ritstj.): „Friðhelgi einkalífs og fjölskyldu og réttur til að stofna til hjúskapar“. *Mannréttindasáttmáli Evrópu: Meginreglur, framkvæmd og áhrif á íslenskan rétt*. Reykjavík 2017, bls. 281-334.

Caroline Adolphsen: „Constitutional Rights for Danish Children“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdsen og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 120-130.

Elísabet Gísladóttir: „Children’s Rights to Participation in Iceland“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdsen og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 249-268.

Hanne Hartoft: „Children’s Right to Participation in Denmark: What is the Difference Between Hearing, Co-Determination and Self-Determination?“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdsen og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 295-314.

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

Heimsóknarskýrsla – Fangelsið Sogni 8.-9. október 2019. OPCAT-eftirlit með stöðum þar sem frelsissviptir dvelja. Umboðsmaður Alþingis, Reykjavík 2021. Birt á vefslóð: <https://www.umbodsmadur.is/asset/10080/opcat-sogn-final.pdf>.

Hrefna Friðriksdóttir: „Protection of Children’s Rights in the Icelandic Constitution“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdsen og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 83-102.

Hrefna Friðriksdóttir: „Samningur um réttindi barnsins“. *Mannréttindasamningar Sameinuðu þjóðanna: Meginreglur, framkvæmd og áhrif á íslenskan rétt*. Ritstj. Björg Thorarensen o.fl. Reykjavík 2009, bls. 289-338.

Jan Kleijssen: „Foreword“. *Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents*. Evrópuráðið, Strassburg 2018.

Jean Zermatten: „Preface: Children of prisoners: European perspectives“. *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice*. Ritstj. Kate Philbrick, Liz Ayre og Hannah Lynn. París 2014, bls. 9-10.

Johanna Schiratzki: „The Elusive Best Interest of the Child and the Swedish Constitution“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdsen og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 185-198.

- Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse (KVFS 2011:1)*. Kriminalvården. Birt á vefslóð: https://www.kriminalvarden.se/globalassets/om_oss/lagar/kriminalvardens-foreskrifter-och-allmanna-rad-2011_2.pdf.
- Likställighets- och jämlikhetsplan för fångar och samhällspåföljdsklienter vid Brottsförhållningsmyndigheten*. Brottsförhållningsmyndigheten, Finland 2015.
- Liz Ayre: „Introduction“. *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice*. Ritstj. Kate Philbrick, Liz Ayre og Hannah Lynn. París 2014, bls. 11-23.
- Marie-Jeanne Schmitt og Nicole Staes: „Children visiting prison, and other forms of contact“. *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice*. Ritstj. Kate Philbrick, Liz Ayre og Hannah Lynn. París 2014, bls. 87-111.
- PeVL 2/1990 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä no 22 ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn yleissopimuksen ja siihen liittyvien lisäpöytäkirjojen eräiden määräysten soveltamisesta.
- Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents*. Evrópuráðið, Strassburg 2018.
- Report and Recommendations of the Day of General Discussion on „Children of Incarcerated Parents“*. Committee on the Rights of the Child, Genf 2011. Birt á vefslóð: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2011/DGD2011ReportAndRecommendations.pdf>.
- Retningslinjer til straffegjennomføringsloven, *Kriminalomsorgen*.
- Sanna Koulu: „Children’s Right to Family Life in Finland: A Constitutional Right or a Side Effect of the „Normal Family“?“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdson og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 338-356.
- Så stöder du barn med föräldrar i fängelse – Vad kan skolan göra?* Maskrosbarn r.f. og Stiftelsen kriminalvårdssöd, Finland 2016. Birt á vefslóð: https://www.krits.fi/wp-content/uploads/2018/05/1406-Sa_stoder_du_barn_med_foraldrar_i_fangelse.pdf.
- Suvianna Hakalehto: „Constitutional Protection of Children’s Rights in Finland“. *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Ritstj. Trude Haugli, Anna Nylund, Randi Sigurdson og Lena R.L. Bendiksen. Leiden 2020, bls. 58-82.
- Tilmæli ráðherranefndar Evrópuráðsins til aðildarríkja (Recommendation Rec(2006)2-rev), 1. júlí 2020, European Prison Rules. Birt á vefslóð: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>.
- Tilmæli ráðherranefndar Evrópuráðsins til aðildarríkja um börn sem eiga foreldra í fangelsi (Recommendation Rec(2018)5), 4. apríl 2018. Birt á vefslóð: <https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e/16807b3438>.
- UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 5: General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6)* (27. nóvember 2003). CRC/GC/2003/5.

UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 12: The right of the child to be heard* (20. júlí 2009). CRC/C/GC/12.

UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 14 on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration* (art. 3, para. 1) (29. maí 2013). CRC/C/GC/14.

United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules). A/RES/65/229. Ályktun allsherjarþings Sameinuðu þjóðanna, 2010. Birt á vefslóð:
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/BangkokRules.pdf>.

United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). A/RES/70/175. Ályktun allsherjarþings Sameinuðu þjóðanna, 2016. Birt á vefslóð:
https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf.

VEFHEIMILDIR

„Besøg og udgang“, <https://www.kriminalforsorgen.dk>, (skoðað 14. júlí 2022).

„Familie og børn“, <https://www.kriminalforsorgen.dk>, (skoðað 14. júlí 2022).

„Föräldraskap på anstalt“, <https://www.kriminalvarden.se>, (skoðað 15. ágúst 2022).

„Glossary“, <https://www.lastensuojelu.info>, (skoðað 27. ágúst 2022).

„Høringssvar vedr. Barnets Lov“, <https://www.savn.dk>, (skoðað 21. september 2022).

„Om Bufff“, <https://www.bufff.se>, (skoðað 15. ágúst 2022).

„Stefna og markmið“, <https://www.fangelsi.is>, (skoðað 20. september 2022).

„Struktur“, <https://www.kriminalforsorgen.dk>, (skoðað 14. júlí 2022).

„Tapaamiskäytännöt ja yhteydenpito vankilassa“, <http://kriits.fi>, (skoðað 27. ágúst 2022).

Vefsíða Bufff, <https://www.bufff.se>.

Vefsíða Fangelsismálastofnunar, <https://www.fangelsi.is>.

Vefsíða For Fangers Pårørende, <https://www.ffp.no>.

Vefsíða Kriminalomsorgen, <https://www.kriminalomsorgen.no>.

Vefsíða Kriminalforsorgen, <https://www.kriminalforsorgen.dk>.

Vefsíða Kriminalvården, <https://www.kriminalvarden.se>.

Vefsíða Kriminaalihuollon tukisäätio (Kriits), <https://www.kriits.fi>.

Vefsíða Rikosseuraamuslaitos, <https://rikosseuraamus.fi/>.

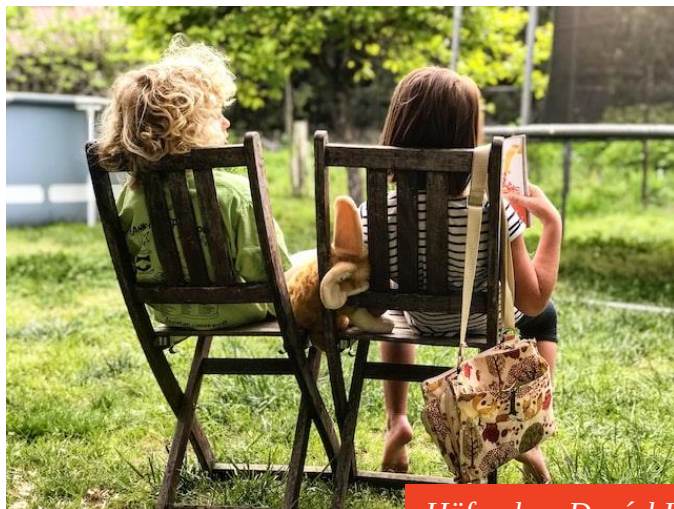
Vefsíða SAVN – Børn of pårørende til indsatte, <https://www.savn.dk>.

Vefsíða umboðsmanns Alþingis, <https://www.umbodsmadur.is>.

„Weekendtur“, <https://savnungdom.dk>, (skoðað 14. júlí 2022).

Við konan ákváðum að á meðan ég sat inni á Hrauni að þau myndu (börnin) ekki koma.

Staða og réttindi barna sem eiga foreldra í fangelsum

Höfundur: Daníel Kári Guðjónsson

Efnisyfirlit

Útdráttur	46
Inngangur.....	47
Fræðileg samantekt.....	48
Aðferð	49
Samanburður við Norðurlöndin	51
Noregur	51
Svíþjóð	53
Danmörk	54
Finnland	55
Ísland í samanburði	56
Verklagsreglur heimsókna	58
Aðstaðan í fangelsunum	59
Opnu fangelsin	59
Sogn	59
Kvíabryggja.....	61
Lokuðu fangelsin	65
Litla-Hraun.....	65
Barnakot.....	66
Hólmsheiði.....	68
Framtíðarhorfur og úrlausnir	70
Stærð hópsins	71
Upplýsingagjöf til barna	71
Stuðningshópar	72
Aðstaða í fangelsunum	73
Lokaorð	75
Heimildaskrá	76

Útdráttur

Markmið þessarar skýrslu er að varpa ljósi á stöðu hóps í þjóðfélaginu sem ekki hefur hlotið mikla athygli, börn fanga á Íslandi. Fjöldi þeirra er ekki kunnur sem sýnir að um afskiptan eða jafnvel gleymdan hóp er að ræða. Í júní árið 2022 voru alls 169 einstaklingar vistaðir í fangelsi á Íslandi og vafalítið fleiri tugir barna tengdir þeim. Fáar rannsóknir hafa verið gerðar á stöðu barna sem eiga foreldra í fangelsi á Íslandi og gefur skýrslan því innsýn í málaflokk sem ekki er vitað mikið um. Byggt er á spurningalistakönnun, viðtölum, vettvangsheimsóknnum og erlendum rannsóknum. Í skýrslunni verður farið yfir þá aðstöðu sem býðst börnum í fangelsum landsins, ásamt þeirri þjónustu sem er að finna utan veggja fangelsanna. Auk þess er farið yfir stöðuna á Norðurlöndum og hvernig stuðningi við börn fanga er háttað þar. Fram kemur að aðstaða í fangelsunum til heimsókna barna á Íslandi er misjöfn en hvergi viðunandi. Að lokum er komið inn á nokkrar tillögur til úrbóta.

Inngangur

Fangelsi, rétt eins og skólar, kirkjur og spítalar, er stofnun sem hefur ákveðinn tilgang, hugmyndafræði og gegnir tilteknu hlutverki. Fangelsi er ekki einungis byggingin sjálf heldur uppfyllir fangelsi ákveðið félagslegt hlutverk (Drake og Scott, 2021). Tilgangur fangelsa hefur á síðustu árum og áratugum tekið ákveðnum breytingum. Á Norðurlöndunum hefur betrunarstefna verið áberandi í stað þess að einblína á hlutverk refsinga (Pratt, 2008). Í því ljósi er mikilvægt að horfa til þátta sem geta dregið úr endurkomu fanga og fela í sér raunhæfa betrun. Fræðimenn eru margir hverjir ekki sannfærðir um að betrun og nauðungarvist í formi fangelsis eins og við þekkjum það í núverandi mynd fari saman (Sykes, 1957), (Drake & Scott, 2021). Ákall um afnám lokaðrar fangelsisvistar heyrir því æ oft.

Fangar, rétt eins og við öll, hafa sín félagslegu tengsl. Vist þeirra í fangelsi hefur ekki einungis áhrif á þá, heldur einnig á fólkið sem tengist þeim, meðal annars á börn þeirra (Smith, 2015). Það er því brýnt að kanna stöðu þessara barna hvernig sambandi þeirra er háttað við foreldra sína og hvaða aðstöðu fangelsin bjóða uppá fyrir þau börn sem eiga foreldra í fangelsi á Íslandi.

Í skýrslunni verður farið yfir aðstöðuna hér á landi í þeim fjórum fangelsum sem starfrækt eru: Sogn, Kvíabryggja, Litla Hraun og Hólmsheiði. Tilgangurinn er að lýsa þeirri aðstöðu sem mætir börnum í fangelsum landsins og í framhaldinu benda á úrræði sem geta bætt stöðuna. Litið verður til framkvæmdar á Norðurlöndum og hvort þar sé að finna lærdóm og reynslu sem getur komið að gagni hér á landi. Við gerð skýrslunnar var leitað til bæði núverandi og fyrrverandi fanga til að fá betri innsýn í hvernig fangarnir upplifa eða upplifðu stöðuna sem þeim er boðið uppá meðan þeir eru vistaðir í fangelsi. Byggt er á og vísað í fjölda rannsókna sem eru samdóma um að gott samband fanga og barna þeirra sé mikilvægt fyrir velferð bæði fanga og barns. Í rannsókninni er staðan hér á landi skoðuð út frá þeim fræðilega grunni að aðskilnaður foreldra og barna á meðan vistun í fangelsi á sér stað sé ekki heppilegur hvorki fyrir barnið né fangann. Aðstæður eru eigi að síður margvíslegar, tengsl milli barna og foreldra eru ekki alltaf til staðar og samskipti geta verið neikvæð áður en til fangavistarinnar kemur. Fyrir yfirvöld sem ábyrgð bera á fangelsunum og vist fanga hlýtur það samt að vera keppikefli að búa svo um hnútana að aðstæður fyrir samskipti fanga og barna séu eins góðar og frekast er kostur.

Fræðileg samantekt

Fangar og börn þeirra er málefni sem erlendir rannsakendur hafa veitt meiri athygli á síðustu árum. Áhrif fangelsisvistunar foreldris og fangelsisumhverfið hefur verið rannsakað. Fyrri rannsóknir leggja margar megináherslu á hvernig bæta megi fangelsi með það í huga að vistunin verði sem jákvæðust fyrir fangann. Rannsóknir sýna að gott samband barna við fangelsisvistaða foreldra hefur ekki einungis góð áhrif á endurhæfingu fanga heldur einnig góð áhrif á andlega heilsu barna fanganna (Kremer et. al., 2021). Á Íslandi er skortur á rannsóknum tengdum þessum hópi. Í fræðilegum skilningi er hópurinn því nær ósýnilegur hér á landi en einnig í opinberri umræðu.

Ekki hafa margar rannsóknir verið gerðar hér á landi um aðstöðu barna fanga á Íslandi fyrir utan nemendaritgerðir í háskólum (sjá t.d. Svava Davíðsdóttir, 2016). Rannsókn Kremer et. al. (2021) leiðir í ljós að mun minni líkur eru á að börn sem halda góðu sambandi við fangelsaða foreldra finni fyrir andlegum veikindum og einnig eru minni líkur á því að þau finni fyrir einmanaleika. Almennt eru þau líklegri til að hafa jákvæðari afstöðu til lífsins. Sambærilegar niðurstöður er að finna í mörgum rannsóknum á málefnum fanga og barna þeirra meðal annars hjá Song et. al. (2018).

Ýmis vandamál í sambandi barns og foreldris geta komið upp eftir að foreldri er vistað í fangelsi. Ef samband barns og foreldris var erfitt og/eða ofbeldisfullt fyrir fangelsisvist er enn mikilvægara að stuðla að bættu sambandi fanga við aðstandendur (Sharratt, 2014). Phillips og Zhao (2010) hafa sýnt fram á að börn, eftir að foreldri þeirra er vistað í fangelsi, finna fyrir sorg og missi en einnig skömm og fordómum frá nærumhverfi þeirra. Í rannsókn Dawson, Jackson og Nyamathi (2012) kom fram að vegna þessara tilfinninga um skömm, finni börn sig oft knúin til að ljúga og fela fjölskylduhagi sína. Gott samband unglings við fangelsað foreldri opni á betri samskipti og uppeldi barnsins, tilfinningar og líðan. Þá hafi það góð áhrif á hegðun og framvindu unglunga þegar fangelsaðir foreldrar stundi nám (Dawson, Jackson og Nyamathi, 2012). Í framhaldi hafa rannsóknir og samantektarrannsóknir oftsinnis sýnt að það áfall sem vistun foreldris í fangelsi felur í sér getur ýtt undir áhættuhegðun barna, til að mynda sjálfskaða, vímuefnanotkun og andfélagslega hegðun (Besemer et. al, 2019)

Rannsókn Lockwood et al. (2022) veitir innsýn í viðhorf fanganna á heimsóknum barna þeirra í fangelsin. Rannsóknin tekur meðal annars fram að afar mikilvægt sé að leggja áherslu á öruggt og þægilegt umhverfi barna. Þar kemur fram að börn sem þola illa hávaða sem og annað utanaðkomandi áreiti geti átt sérstaklega erfitt innan þeirrar aðstöðu sem í boði er í

fangelsum. (Lockwood et al., 2022). Rannsóknir hafa margar sýnt að heimsóknir barna til fangelsisvistaðra foreldra sé mikilvægur þáttur í betrun fanga. Hutton (2016) tekur þó fram að ekki eigi bara að horfa á heimsóknir barna sem tilraun til betrunar fanga heldur einnig sem lögbundinn rétt barna til umgengni við foreldra sína.

Umgengni fanga við barnið sitt hefur samt ekki endilega alltaf góð áhrif á framvindu og líðan fangans. Þegar kemur að kvenkyns föngum, hafa erlendar rannsóknir sýnt óvæntar niðurstöður, þegar kemur að samskiptum þeirra við börn sín. Niðurstöður Benning og Lahm (2016) eru þær að þegar kvenkyns fangar fá heimsóknir frá börnum sínum eru þær í framhaldi heimsóknar líklegri til agabrota innan veggja fangelsanna. Fleiri rannsóknir sem taka fyrir mæður í fangelsi hafa nefnt að fyrir mæður er það ekki vistin sjálf í fangelsinu sem reynist þeim erfiðust, heldur aðskilnaður þeirra frá börnum sínum og óvissan um hvað verður um þau í kjölfar innilokunar sinnar (Ystanes & Ugelvik, 2020). Ekki er ljóst hvers vegna fangelsaðar mæður brjóti meira af sér eftir umgengni við börn sín. Líklegt má telja að mæðurnar finni til aukinnar sorgar og skammar vegna fjarlægðar við börn sín. Hugmyndir um að skerða aðgang mæðra að börnum sínum hafa heyrst, en betra væri að gera umgengni mæðranna við börn sín einfaldari og betri, og styrkja með því samband þeirra (Ystanes & Ugelvik, 2020).

Aðferð

Gagnasöfnun skýrslunnar er margþætt. Bæði var stuðst við eigindlegar og meginindlegar rannsóknaraðferðir þegar kom að söfnun upplýsinga frá föngum. Megin áherslan var lögð á eigindlega hluta gagnasöfnunar, en um leið var mikilvægt að ná fram afstöðu fanganna til þeirrar aðstöðu sem er í boði. Byrjað var á að auglýsa eftir viðmælendum fyrir rannsóknina til að fá betri innsýn í afstöðu fanganna til heimsóknaraðstöðu barna í fangelsunum og betri mynd af aðstæðum og viðmótinu sem mætir föngum. Haft var samband við *Afstöðu*, félag fanga og annara áhugamanna um bætt fangelsismál og betrun. *Afstæða* auglýsti eftir viðmælendum fyrir hönd rannsakenda en á sama tíma var einnig haft samband við áfangaheimilið *Vernd* og þau spurð hvort einhverjir skjólstæðingar þeirra væru tilbúnir að taka þátt. Gagnasöfnun fólst jafnframt í vettvangsferðum til allra fangelsa landsins. Tilgangur vettvangsferðanna var að sjá með eigin augum þá aðstöðu sem væri í boði fyrir heimsóknir barna. Ásamt því voru tekin hálfstöðluð viðtöl við átta fanga sem áttu börn, þrjá inni á Sogni og fimm á Kvíabryggju. Einnig var rætt við fangaverði og starfsfólk fangelsanna.

Seinni hluta júnímánaðar 2022 var spurningalisti lagður fyrir fanga allra fangelsa landsins og fangelsisúrræða. Lokuðu fangelsin: Litla Hraun og Hólmsheiði, ásamt opnu fangelsunum, Kvíabryggju og Sogn. Einnig var spurningalistinn sendur á áfangaheimilið *Vernd*. Spurningalistinn er mikilvægur liður í rannsókninni þar sem hann gefur ekki einungis tölulegar upplýsingar um fjölda barna sem eiga foreldra í fangelsum landsins, sem hingað til hafa ekki legið fyrir, heldur gefur hann einnig föngum tækifæri á að koma skoðunum sínum á framfæri. Í júnímánuði þessa árs voru alls 169 fangar vistaðir í fangelsi ásamt áfangaheimilinu *Vernd*, og voru því sendir alls 169 spurningalistar til svörunar.

Svörun við spurningalistanum var mjög góð frá opnu fangelsunum Sogni og Kvíabryggju auk þess var svörun frá áfangaheimilinu *Vernd* mjög góð. Alls 20 spurningalistum af 21 á Sogni var svarað, 6 af 22 á Kvíabryggju og 18 af 18 á *Vernd*. Svörun frá lokuðu fangelsunum Hólmsheiði og Litla-Hrauni var aftur á móti afar takmörkuð. Einungis þrír af 58 frá Litla-Hrauni svöruðu spurningalistanum og aðeins tíu af 50 frá Hólmsheiði. Niðurstöður spurningalistans úr lokuðu fangelsunum er ekki unnt að nota til að meta hversu mörg börn eiga foreldra í fangelsum landsins þar sem flestir fanga eru vistaðir í lokuðu fangelsunum. Við spurningalistann var bætt við spurningum um aldur barnanna, fjölda heimsóknna þeirra til foreldra og svarendur einnig hvattir til að lýsa heimsóknaraðstöðunni sem börnin hafa og viðhorfi þeirra til hennar. Í vettvangsferðunum voru fangar, fangaverðir og aðrir starfsmenn fangelsanna einnig spurðir út í aðstöðuna sem boðið er upp á. Spurningalistinn var þýddur yfir á ensku, litháísku og pólsku vegna fjölda erlendra fanga. Erlendu fangarnir voru einnig spurðir hvort þeir ættu börn hér á landi og/eða hvort að þeir ættu börn erlendis.

Nokkuð skýr mynd fékkst frá opnu fangelsunum og *Vernd* af þeim þáttum sem fangarnir töldu góða og þeim sem mætti bæta þegar kom að aðstöðu fyrir börn þeirra. Þar sem aðeins lítill hluti fanga svaraði aftur á móti listanum í lokuðu fangelsunum er ekki unnt að alhæfa um afstöðu fanga þar út frá spurningalistanum. Vert er að nefna að svarendur frá *Vernd* lýstu ekki heimsóknaraðstöðu inni á *Vernd* þar sem það er ekki fangelsi, en greindu frá fyrri reynslu sinni inni í opnu og/eða lokuðu fangelsunum ef hún var fyrir hendi.

Til þess að geta greint betur frá viðhorfi og upplifun þeirra sem sitja inni á Litla-Hrauni og Hólmsheiði var brugðið á það ráð að nýta tækifærið í vettvangsferðunum þangað, og spyrja þá fanga sem lýstu áhuga á að taka þátt um þá þætti. Vettvangsferðirnar voru farnar 30. og 31. ágúst 2022. Mikilvægt er að fá innsýn í upplifun fanga í öllum fangelsum landsins og þess vegna var öflun gagna með viðtölum á staðnum brýn. Þessi viðtöl bættu við og staðfestu þær

staðhæfingar sem finna mátti í spurningalistunum. Í rannsóknum með blönduðum rannsóknaraðferðum er mikilvægt að vera sveigjanlegur og opinn fyrir nýrri nálgun þegar ein leið lokast eða tekst ekki sem skyldi. Viðtöl við fanga og fangaverði á staðnum var því einkar þýðingarmikil til að fylla betur út í heildarmyndina af möguleikum fanga til að umgangast börnin í fangelsum landsins. Algengt er að erfitt sé að fá fanga til að taka þátt í verkefnum af þessu tagi. Það kom því ekki á óvart að þátttaka frá föngum vistuðum í lokuðu fangelsunum hafi verið léleg.

Samanburður við Norðurlöndin

Norðurlöndin hafa lengi þótt bjóða upp á mannúðlegt fangelsiskerfi þar sem lögð er áhersla á endurhæfingu fanga. Einkum er vísað í Noreg en einnig Danmörku og Svíþjóð. Ástralski afbrotafræðingurinn John Pratt (2008) hefur í þessu samhengi vísað í skandinavísku undantekninguna (e. Scandinavian exceptionalism) þar sem fangelsin eru frábrugðin því sem tíðkast almennt í Bretlandi og Bandaríkjunum. Hér á eftir verður því fjallað um Norðurlöndin og greint frá þeirri aðstöðu sem þar er til staðar einkum með hliðsjón af börnum fanga. Tilgangur samanburðarins við Norðurlöndin er að sjá hvort við á Íslandi getum eitthvað lært af frændum okkar hvað varðar tengsl fanga við börnin sín.

Noregur

Skýrslur *For Fangers Pårørende* (FFP), félag aðstandenda fanga í Noregi, áætla að um sex til níu þúsund börn í Noregi eigi foreldri í fangelsi (FFP.no). Aðrar tölur, teknar saman af *Samtökum barna fanga í Evrópu* (e. Children of Prisoners Europe) gefa aðra mynd um fjöldann en þær benda til þess að talan sé í heildina í kringum fjögur þúsund börn (Children of Prisoners Europe, 2022). Tilgangur FFP er að; “veita samtöl og ráðgjöf í gegnum síma, spjall og tölvupóst fyrir börn, ungt fólk og fólk á öllum aldri sem þekkja einhvern vistaðan í fangelsi” (ffp.no/chat, 2022).

Á vefsíðu FFP er sérstök síða tileinkuð börnum þar sem þau geta sótt sér hinar ýmsu upplýsingar sem tengjast því að eiga foreldra í fangelsi. Þar býðst börnum að horfa á myndbönd sem fjalla um lífið í fangelsinu, hvernig öðrum börnum leið með það að eiga foreldra í fangelsi og við hvern eigi að tala ef barnið hefur áhuga á því (ffp.no). Á síðu FFP er einnig að finna upplýsingar um þá viðburði sem standa börnunum til boða, en í hverjum mánuði er efnt til einherrar samkomu. Oft hefur verið vísað í Noreg sem það land sem standi sig hvað best í heiminum þegar kemur að fangelsismálum (sjá t.d. heimildamynd Michaels Moore um fangelsi). Þar kemur fram að fangelsisvist í Noregi líkist einna helst dvöl á hótélherbergi í stað fangelsisklefa. Þar er verið að vísa í hið þekkta Halden fangelsi sem í fljótu bragði líkist einna helst sumardvalarstað. Fangelsi í Noregi eru þó misjöfn og ekki öll eins og Halden.

Mynd 1. Bæklingur Kriminalomsorgen tileinkaður börnum

Í Noregi er ekki krafa um að heimsóknargestur verði að vera orðinn fullorðinn (18 ára) til að heimsækja foreldri sitt upp á sitt einsdæmi. Börn frá 16 til 18 ára mega heimsækja foreldri sitt sjálf. Fyrsta heimsóknin verður þó að eiga sér stað með forsjáraðila (Norwegian Correctional Service, 2018). Norðmenn hafa einnig sett upp vefsíðu *Kriminalomsorgens* (í. Fangelsismálastofnun) sem hefur þann tilgang að veita upplýsingar til barna á þægilegan og auðskiljanlegan hátt. Þar hafa þau meðal annars í samstarfi við NRK tekið upp myndband sem sýnir frá stúlku sem á föður í fangelsi og áhrif þess á hana. Á síðunni tileinkaðri börnum er einnig hægt að finna spjall þar sem þau geta sótt ráðgjöf og leitað til fagaðila ef þau langar að ræða við einhvern um hvernig það er að eiga foreldra í fangelsi (kriminalomsorgen.no, 2022).

Á vefsíðu Fangelsismálastofnunar Noregs má einnig finna bækling sérstaklega tileinkaðan börnum sem eiga foreldra eða aðra aðstandendur í fangelsi. Í bæklingnum er farið skref fyrir skref í það hvernig heimsóknin í fangelsinu fer fram, allt frá því þegar barnið mætir og hringir bjöllunni til að fá inngöngu í fangelsið og hvernig barnaherbergið lítur út. Athyglisvert er að Noregur, sem telst einna fremst í fangelsismálum í heiminum, er eitt af fáum löndum í Evrópu og það eina á Norðurlöndunum, þar sem börn hafa ekki heimild til að búa hjá móður sinni á meðan fangelsisvist stendur (Crewe, 2020).

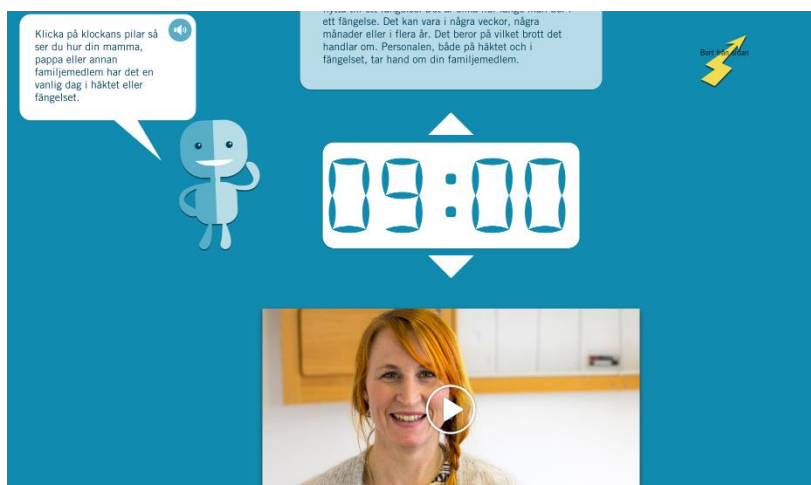
Svíþjóð

Upplýsingar frá Svíþjóð sýna að um átta þúsund börn eiga að minnsta kosti eitt foreldri í fangelsi (Socialstyrelsen, 2018). Tölur *Children of Prisoners Europe* segja töluna aftur á móti vera kringum níu þúsund og rúmlega það (Children of Prisoners EU, 2021) Fjöldinn virðist lítið hafa breyst frá 1997 þegar fjöldi barna sem áttu fangelsað foreldri var einnig um átta þúsund (Scharff & Smith, 2015). Á þessu tuttugu ára tímabili fjölgaði Svíum um tæplega tvær milljónir. Líkt og í Noregi hefur Fangelsismálastofnun Svíþjóðar eða *Kriminalvården*, útbúið sérstaka síðu tileinkaða börnum þar sem þau geta nálgast alls kyns upplýsingar um fangelsin og fengið svör við þeim spurningum sem börnin gætu haft (Sjá: insidan.kriminalvarden.se). Til að mynda upplýsingar um hvernig eigi að hafa samband við foreldri sitt í fangelsi. Auk þess er boðið upp á tengla þar sem barnið getur nálgast frásagnir um börn og fanga og spjallað við aðra í sömu stöðu. Síða *Kriminalvarden* er mjög barnvæn og skýr.

Á síðunni er að finna upplýsingar um hvernig fangelsi líta út og aðstöðuna í gæsluvarðhaldinu. Reynt er að lýsa eins og kostur er hvernig aðstaða fanganna er og umhverfið í fangelsinu á barnvænan hátt. Munurinn á gæsluvarðhaldi og fangelsi er útskýrður og hvernig dagurinn gengur fyrir sig í fangelsi. Inn í vefsíðunni er gagnvirk klukka sem sýnir hvernig dagur fanganna er skipulagður. Barnið getur þá stillt klukkuna og séð hvað foreldri sitt er að

Mynd 2. Upphafssíða fangelsismálastofnunar Svíþjóðar tileinkaða börnum

Mynd 3. Dæmi um virkni síðunnar, en ýta má á klukkuna og þar getur barnið séð hvað foreldri sinn er að gera hverju sinni yfir daginn

gera á þeim tiltekna tíma. Þar eru svör við hinum ýmsu spurningum sem börn geta haft um vist foreldra sinna í fangelsi og einnig er myndband aðgengilegt sem sýnir frá fullorðnum einstaklingum sem áttu foreldra í fangelsi þegar þau voru börn. Marga tengla má finna á síðunni um hvert skuli leita ef barnið vill tala við einhvern um vandamálin sem tengjast vistun foreldra þeirra í fangelsi. Einn af þessum tenglum er á vefsíðunni, bufff.se. *Bufff* eru samtök sem hafa það markmið að bæta aðstöðu og veita stuðning til barna og ungmenna í þessari stöðu (bufff.se, 2022). Inntaksorð *Bufff* er “*það getur verið gott að tala við einhvern sem skilur þig*”. Þar veitir *Bufff* upplýsingar hvert þú getur leitað eftir stuðningi frá starfsfólki samtakanna. Hvar börnin geta spjallað við fagmenn og fólk í sömu stöðu og hvar þau geta sótt stuðningshópa sem þau geta síðan hitt (bufff.se, 2022).

Danmörk

Í Danmörku eru tölulegar upplýsingar um fjölda barna sem eiga foreldri í fangelsi ekki nákvæmar og meira en tíu ára gamlar (Klientundersøgelsen, 2011). Samkvæmt þeim tölum voru vel á fimmta þúsund börn sem áttu foreldra í fangelsi (Klientundersøgelsen, 2011), (Scharff & Smith, 2015). Samkvæmt *Children of Prisoners Europe* er fjöldinn kringum fimm þúsund börn. Á vefsíðu *Kriminalforsorgen* (Fangelsismálastofnun Danmerkur) má finna síðu þar sem börn geta sótt upplýsingar um fangelsi þar sem sagt er frá á skýran og einfaldan hátt hvað á sér stað innan veggja fangelsisins. Allt frá því hvað fangarnir gera dagsdaglega og hvernig klefarnir líta út, til þess hvernig sé hægt að hafa samband við foreldri sitt sem situr inni (Kriminalforsorgen, 2022). Á síðunni má einnig finna stuttar heimildarmyndir um börn sem heimsækja foreldri sitt. Myndirnar eru fjórar; tileinkuð yngri börnum, eldri börnum sem eiga foreldri í opnu fangelsi, eldri börnum sem eiga foreldri í lokuðu fangelsi og síðan unglingum (Kriminalforsorgen, 2022). Til staðar eru einnig upplýsingar um hjálparlínu sem einstaklingar geta hringt í ef þau vilja ræða við fagaðila um hvernig sé að eiga foreldri í fangelsi (Kriminalforsorgen, 2022).

Á vefsíðu *Kriminalforsorgen* er einnig hlekkur á vefsíðu samtakanna SAVN. Samtökin eru hjálparsamtök þeirra sem eiga það sameiginlegt að eiga aðstandanda sem vistaður er í fangelsi, líkt og samtökin *Bufff* í Svíþjóð. SAVN bjóða einnig uppá hjálparlínu sem einstaklingar og þá börn geta hringt í sérstaklega og þau bjóða einnig upp á þann valkost að koma til samtakanna til þess að hitta annað fólk og önnur börn í sömu stöðu. SAVN bjóða jafnframt uppá fjölskyldudvöl og er það frítt úrræði sem býðst börnum og öðrum fjölskyldumeðlimum aðstandenda fanga þar sem þau geta hitt annað fólk í sömu stöðu.

“Helgardvölin er tími til að slaka á, hafa gaman og tala um það sem okkur finnst erfitt að tala um. Við erum með umræðuhópa fyrir börn og fjölskyldur þeirra þar sem fullum trúnaði er heitið sem ykkur er velkomið að taka þátt í. Okkar yndislega starfsfólk er síðan, tilbúið að búa til leiki og skemmtanir fyrir börnin“(SAVN, e.d).

Finnland

Erfitt reyndist að finna tölur yfir fjölda barna í Finnlandi sem eiga foreldra vistaða í fangelsi. *Children of Prisoners Europe* áætla fjöldann í kringum þrjú þúsund börn.

Í skýrslu þar sem farið er yfir málefni barna í fangelsum á Norðurlöndunum (Scharff & Smith, 2015) er bent á að það væri frekar auðvelt fyrir fangelsin að halda utan um fjöldann með einföldum spurningum þegar fangi kemur inn í fangelsið. Sama vandamál er til staðar hér á landi. Þrátt fyrir að *Children of Prisoners Europe* hafa aflað upplýsinga um fjölda barna á öllum Norðurlöndunum tekur það ekki til Íslands, enda hefur Fangelsismálastofnun ríkisins ekki upplýsingar um fjöldann.

Á vefsíðu Fangelsismálastofnunar Finnlands er ekki að finna eiginlega síðu tileinkaða börnum en þar má finna upplýsingasíðu þar sem bent er á hlekki samtaka um fjölskyldumálefni fanga. Kriminaalihuollon tukisäätiö eða, *KRITS*, eru samtök sem taka að sér málefni aðstandenda fanga í Finnlandi og þar af leiðandi barna. Inni á vefsíðu KRITS er síða tileinkuð börnum. Rétt eins og á hinum Norðurlöndunum má þar finna upplýsingar um fangelsin, refsingar og hvernig heimsóknir til foreldra barnanna fara fram. Talað er beint til barnanna í stað þess að sett sé upp eiginlegt upplýsingaskjal. Til að nefna dæmi; *Þegar þú kemur til okkar í fangelsið hringirðu bjöllunni og segir okkur hver er þar...þegar þú kemur í heimsókn verður þú að geyma allt dótið þitt í skáp hjá okkur...við förum í gegnum öryggishlið, og ef það pípar skulum við fara úr skónum og reyna aftur.* Eins og sést er farið vel yfir það hvernig fyrirkomulagi heimsóknarinnar er háttað. Mikið er gert til þess að ekkert komi barninu á óvart þegar það kemur í heimsókn til foreldris.

KRITS, eins og sambærileg samtök á Norðurlöndunum, hafa einnig sett á laggirnar aðstöðu í bústað, þar sem aðstandendur fanga geta hist, eytt helginni saman, notið samvista og rætt málin. Í Finnlandi er föngum einnig boðið að taka þátt, og geta því fangar og aðstandendur deilt rými og umhverfi með hvert öðru utan veggja fangelsisins. Þar er einnig sérstök dagskrá fyrir börn og önnur fyrir foreldra. Fangar og makar eða aðstandendur barna geta einnig tekið þátt í hópavinnu ef þau vilja, rætt tilfinningar sínar og hvernig það er að eiga foreldra í fangelsi.

Eins og var gert á vefsíðu Fangelsismálastofnunar Svíþjóðar, geta börn fengið mynd af því, þó ekki á gagnvirkkan hátt eins og í tilfelli Svíþjóðar, hvernig dagur foreldra sinna er inni í fangelsi.

Mynd 4. Ein af myndasögunum sem stendur finnskum börnum til boða, en þar er sagt sögur um reynslur í þessu tilfelli unglunga sem eiga foreldra inni í fangelsi.

Á vefsíðu *KRITS* má einnig finna síðu með margmiðlunarefni sem börnin geta skoðað sér til hjálpar. Þar er að finna hljóðbók með myndum um stelpu sem á pabba í fangelsi og hefur þann tilgang að hjálpa ungum börnum að vinna með tilfinningar sínar. Þar er einnig að finna myndasögu sem beinist að unglingum sem hefur þann tilgang að útskýra þær tilfinningar sem eiga það til að koma upp við það að eiga foreldra í fangelsi. Ásamt þessu, er einnig að finna myndband af tveimur unglingum að tala um lífið sitt, eigandi foreldra í fangelsi auk annars myndbands sem er tileinkað eldri börum. Það er því ljóst að töluvert af fræðandi efni er aðgengilegt börnum og aðstandendum fanga.

Ísland í samanburði

Á vefsíðu Fangelsismálastofnunar ríkisins má finna síðu tileinkaða aðstandendum fanga. Á síðunni eru upplýsingar um heimsóknir barna, en þeim er ekki beint til barna sérstaklega, eins og tíðkast á hinum Norðurlöndunum. Engin upplýsingasíða er hér á landi sem upplýsir börn á einfaldan og skýran hátt um þessar flóknu aðstæður. Hlekkur á síðu Fangelsismálastofnunar nefnist “heimsóknir barna”, en þar er að finna upplýsingar um þau skilyrði sem fangi þarf að uppfylla til þess að geta fengið heimsókn frá barni sínu. Jafnframt er útskýrt fyrir forsjáraðila

hvaða eyðublöð þarf að fylla út til þess að heimsóknin geti átt sér stað. Til dæmis þarf forsjáraðili að útvega forsjárvottorð (Fangelsismálastofnun, 2022).

Í fyrirspurn vegna þessarar skýrslu sem var lögð fyrir Fangelsismálastofnun greindi stofnunin frá því að á döfinni væri að útbúa sambærilega síðu ætlaða börnum eins og á hinum Norðurlöndunum, sem útskýrir fyrir þeim fangelsismál. Nákvæmur tímarammi liggur þó ekki fyrir.

Talsverður munur er á úrræðum og aðgengi að upplýsingum hér á landi og þeim sem Norðurlöndin bjóða upp á. Engin sérhæfð né sýnileg úrræði eru aðgengileg fyrir börn fanga eins og annars staðar á Norðurlöndunum. Mikill skortur er á upplýsingum fyrir börn og það kemur einnig fram hjá einstaklingum sem eru eða hafa verið vistaðir í fangelsi hér á landi.

Hér á eftir verður farið nánar yfir niðurstöður spurningalistans sem lagður var fyrir fanga hér á landi en þar var spurt um hvernig megi bæta aðstöðu barna í fangelsum. Skortur á gagnsæi og upplýsingagjöf til barnanna var nefndur; *“Að útskýra betur fyrir börnunum hvernig þetta virkar hérna”*. Gagnsæi til barna getur verið mikilvægur þáttur í að láta börnunum líða betur í þessum krefjandi aðstæðum. Börn fanga geta haft margar spurningar og hafa skiljanlega oft miklar áhyggjur af foreldrum sínum á meðan þau sitja inni. Þar af leiðir er mikilvægt að stuðla betur að þeirri upplýsingagjöf sem börnum stendur til boða.

Tilgangurinn er ekki einungis að veita börnum upplýsingar um hvað eigi sér stað í fangelsi foreldris þeirra og hvernig þau geti átt í samskiptum við foreldri sitt, heldur bjóða einnig upp á aðgengilega og sýnilega aðstoð með það að markmiði að hjálpa barninu..

Rannsóknir sýna að börn fanga eru í talsverðri hættu á að verða fyrir fordómum, finna fyrir skömm, vanlíðan, reiði og einmanaleika (Dawson, Jackson og Nyamathi, 2012) og því er afar mikilvægt að takast á við þessar tilfinningar og vinna úr þeim eins og kostur er. Samfélagsnet eins og er til staðar fyrir börn fanga og aðstandendur þeirra á Norðurlöndunum taka til dæmis á þessum vanda með því að gefa börnum vettvang þar sem þau geta auðveldlega sótt sér upplýsingar og fengið stuðning.

Verklagsreglur heimsóknna

Samkvæmt verklagsreglum um heimsóknir í fangelsi, skal haga heimsóknum barna með þeim hætti að hagsmunir barnanna séu ávallt hafðir að leiðarljósi og séu látnir vega þyngra en hagsmunir foreldris (Fangelsismálastofnun ríkisins, 2020). Sex skilyrði eru sett fyrir því að samþykkja megi heimsókn frá barni í fangelsi. Tvö viðbótarskilyrði, skilyrði sjö og átta taka síðan fyrir sérstök tilvik.

Skilyrðin eru;

- 1. Að fanginn sem óskar eftir heimsókninni hafi verið agabrotalaus í einn mánuð áður en að heimsókn fer fram.*
- 2. Að fanginn hafi stundað nám, vinnu eða verið á meðferðargangi síðasta mánuðinn enda hafi slíkt staðið honum til boða í fangelsinu eða verið í annarri virkni sem fangelsið metur sambærilega.*
- 3. Að fanginn teljist hæfur að öðru leyti til að fá heimsókn frá barni.*
- 4. Að fyrir liggi forsjárvottorð frá Þjóðskrá Íslands. Ef langur tími er liðinn frá útgáfu forsjárvottorðs eða grunur er um að breyting hafi orðið á forsjánni er heimilt að krefjast nýs vottorðs.*
- 5. Að fyrir liggi upplýst samþykki forsjáraðila um samskipti við barnavernd þar sem kannað er hvort barn sé vistað utan heimilis á þeirra vegum.*
- 6. Að félagsráðgjafi hjá Fangelsismálastofnun hafi rætt við báða forsjáraðila barnsins um fyrirhugaða heimsókn. Sé annar forsjáraðili sá sem óskar eftir heimsókninni er heimilt að víkja frá skilyrðinu varðandi hann.*
- 7. Viðbótarskilyrði - Afpláni fanginn refsingu fyrir kynferðisbrot gegn barni eða heimilisofbeldi gegn barni eða foreldri þess, sæti gæsluvarðhaldi grunaður um slíkt brot eða er vistaður á öryggisdeild skal ekki heimila heimsókn frá barni nema sérstakar ástæður mæli með því út frá hagsmunum barnsins að mati fagaðila, s.s. Barnaverndar.*
- 8. Viðbótarskilyrði - Hafi heimsókn þar sem barn er með í för verið misnotuð með einhverjum hætti, s.s. ef fangi eða gestur hans hafa reynt að smygla inn fíkniefnum, lyfjum eða öðrum hlutum sem bannað er að vera með í fangelsi, skal fanginn að jafnaði ekki fá heimsókn frá barni í þrjá mánuði frá atvikinu. Fangelsi skal þegar í stað þegar slíkt tilvik kemur upp, í samvinnu við félagsráðgjafa fangelsismálastofnunar tilkynna viðkomandi barnavernd um misnotkunina á heimsókn. Þá skal a.m.k. fyrsta heimsókn eftir slíkt atvik fara fram undir eftirliti fangavarða. Enn fremur skal félagsráðgjafi ræða við fangann áður en ákvörðun um heimsókn að nýju er tekin.*

Í framhaldi af þessum reglum hafa vistaðir fangar fengið heimild til skammtímaleyfis, en þá er fanga heimilt að yfirgefa fangelsið í persónulegum erindagjörðum. Þegar kemur að börnum er það t.a.m. fæðing, skírn eða ferming barns (Fangelsismálastofnun ríkisins, e.d.). Dagsleyfi eru einnig nýtt af þeim föngum sem hafa heimild til, en það eru þeir sem hafa samfellt afplánað þriðjung refsitímans í fangelsi, þó ekki skemur en eitt ár. Að sögn fanga eru dagsleyfin kærkomin.

Aðstaðan í fangelsunum

Opnu fangelsin

Á Íslandi eru tvö opin fangelsi, Sogn og Kvíabryggja. Aðstaðan í opnu fangelsunum er á ýmsan hátt mjög frábrugðin þeim sem finna má í lokuðum fangelsum. Þrátt fyrir að frelsi og pláss sé meira og andrúmsloft og umhverfi betra en í lokuðum fangelsum landsins, hafa opnu fangelsin einnig sín vandamál sem snúa að aðstöðu barna.

Eins og kom fram hér á undan var spurningalisti sendur út til allra fangelsanna fjögurra ásamt því að listinn var einnig sendur á áfangaheimilið Vernd.

Sogn

Sogn er opið fangelsi og fríðindi fanga þar talsvert meiri en gengur og gerist í lokuðu fangelsi. Fangar hafa þar aðgengi að síma og tölvu og geta stundað vinnu eða nám. Í opnum fangelsum eru ekki grindverk eða múrar sem halda föngunum inni á einum stað og koma í veg fyrir flóttu. Í svörum við spurningalista sem sendur var á áfangaheimilið Vernd kom í ljós að nokkrir vistmenn á Vernd höfðu einnig setið inni á Sogni. Sömuleiðis höfðu vistmenn á Vernd einnig reynslu af því að afplána í lokuðu fangelsi og því áhugavert að sjá hvernig fangar upplifðu muninn á aðstöðu innan fangelsa landsins.

Fram kom að á Sogni væri nokkur óánægja með að einstaklingar sem hafi hlotið dóm fyrir kynferðisbrot gegn barni fengju að afplána þar “*allt er morandi í kynferðisafbrotamönnum barna*” (Tilvísun úr svari úr spurningalista sendan á Vernd). Svar af þessu tagi var algengt frá vistmönnum Verndar sem höfðu jafnframt verið á Sogni. Í svari við fyrirspurn til Fangelsismálastofnunar um fjölda kynferðisafbrotamanna á Sogni á þeim tíma sem þessi

skýrsla var skrifuð kom fram að af 22 föngum væru fjórir (júlí 2022) sem afplánuðu dóm fyrir kynferðisbrot gegn barni. Í verklagsreglum Fangelsismálastofnunar árið 2012 er ritað í 4. gr. *Reglur um vistun í opnu fangelsi*, að „Fangi sem afplánar refsingu fyrir kynferðisbrot gegn barni skal að jafnaði ekki vistast í opnu fangelsi nema samkvæmt áhættumati sérfræðinga Fangelsismálastofnunar og að uppfylltri meðferðaráætlun þeirra“ (Fangelsismálastofnun, 2016). Í uppfærðum verklagsreglum frá árinu 2022 hefur þessi grein verið tekin út. Ekki kemur fram hvers vegna. Velta má fyrir sér hvort að það sé vegna þess að reglan sé talin óþörf, eða hvort Fangelsismálastofnun hafi ekki talið sér stætt að útiloka kynferðisbrotamenn gegn börnum frá vist í opnu rými. Óánægja virtist vera til staðar á Sogni varðandi vist fanga sem hlotið hafa dóm fyrir kynferðisbrot gegn börnum. Fangar, makar þeirra og fjölskyldur, tóku fram að þau væru ekki sátt við að börn þyrftu að deila sama rými og fangar sem brotið hafa gegn börnum. Dæmi eru um að makar hafi heyrt af viðveru kynferðisafbrotamanna gegn börnum inni á Sogni og tekið fyrir það að börnin heimsæki foreldri sitt þangað.

“Þegar ég var inni á Litla-Hrauni komu börnin til mín vikulega. Svo fór ég á Sogn þegar barnsmóðir mín vissi af fjölda manna á Sogni sem voru þar fyrir að brjóta á börnum, hættu heimsóknir alveg...Eftir þetta hitti ég bara börnin í dagsleyfum einu sinni í mánuði”.

Viðvera þeirra sem brotið hafa á börnum hefur því talsverð áhrif á fanga inni á Sogn og þar af leiðandi á börn þeirra. Það er þó ekki þar með sagt að einungis ríki óánægja með aðstöðuna á Sogni. Svarendur voru flestir sammála um það að aðstaðan og umhverfi fangelsisins væri mjög gott þrátt fyrir þennan vanda. Svarendur spurningalistans voru sammála um að opið og þægilegt umfang fangelsisins væri mikill kostur.

“Mjög gott að fá börnin hingað, eins eðlilegt og það getur orðið miðað við aðstæður, gott og viðkunnanlegt viðmót fangavarða og umhverfið allt mjög gott...Aðstaðan og umhverfið er gott, skila af sér lyklum og sínum svo erum við bara frjáls innan svæðis, getum farið í borðtennis, pílu, körfu, fótbolta, síðan eru leiktæki fyrir þau yngstu...Mjög þægilegt og gott fyrir þau...Þetta er nánast fullkomið miðað við aðstæður”

“Hér á Sogni er allt svo opið og þægilegt, nóg að gera með börnunum og allt gert til þess að hafa það eins þægilegt”

Farið var í vettvangsferð til að kynna sér aðstöðuna á Sogni. Fangelsið Sogn er staðsett í sveitarfélaginu Ölfusi skammt frá Hveragerði og liggur í skjólsælli hlíð, grænt á sumrin og fallegt umhverfi. Aðkoman að fangelsinu er góð og ekkert sem bendir til þess að þarna sé maður að koma í fangelsi. Í opnu fangelsunum tveimur er ekkert sérstakt hlið eins og í þeim lokuðu og gestir þurfa ekki að ganga í gegnum öryggishlið. Á Sogni þurfa börn ekki að gangast undir neins konar skoðun en eins og með fullorðna aðstandendur er farið yfir þá hluti sem þau kjósa að taka með sér. Fullorðnir aðstandendur þurfa að fara í gegnum móttökuherbergið á Sogni þar sem reglurnar eru kynntar og farið er yfir þá hluti sem þau koma með. Samkvæmt fangavörðum þurfa börnin ekki að koma inn í móttökuherbergið. Þetta er gert til að hafa heimsókn þeirra í fangelsinu eins heimilislega og unnt er og er þeim því hleypt beint inn í gegnum aðalinngang fangelsisins.

Inni í fangelsinu sjálfu er engin eiginleg aðstaða tileinkuð börnum. Nokkur leiktæki eru fyrir utan fangelsið. Róla, sandkassi og litlir kofar ásamt fótboltamörkum. Þegar börn koma í heimsókn í fangelsið þurfa þau að vera með foreldri sínu allan tímann meðan á dvöl stendur. Ef barnið er gangandi um fangelsið án foreldris hafa fangaverðir heimild til að enda heimsóknina. Börnin eru því annaðhvort með foreldri sínu inni í herbergi, frammi í almennu rými eða úti. Á Sogni er einnig önnur bygging sem kölluð er Hjáleiga. Þar eru nokkrir vistmenn í húsi sem líkist meira heimili en fangelsi. Einn vistmanna, ásamt fangaverði, sagði að sú bygging væri einnig notuð þegar börn kæmu í heimsókn þar sem rýmið er heimilislegra og þægilegra.

Helstu vandkvæði á Sogni varðandi aðstöðu barna felast í því að það vantar sérstakt rými tileinkað börnum. Að börnin séu ekki bundin við herbergi foreldra sinna, sem ekki er stórt, eða þurfi að nýta sér ganga og almenningsrými fangelsisins. Auk þess mætti bæta við meira dóti sem börnin hafa til leiks.

Kvíabryggja

Samkvæmt upplýsingum frá Fangelsismálastofnun eiga sjö af þeim sem afplána á Kvíabryggju börn. Sex spurningalistar komu til baka útfylltir frá Kvíabryggju og því má telja svarhlutfallið gott, líkt og á Sogni. Ástæðan er líklegast margþætt. Af spurningalistunum má sjá að vistmenn

á Kvíabryggju eru ánægðir með flesta þætti heimsóknaraðstöðunnar þótt eitthvað megi bæta. Flestir svarendur, eða fimm af sex, sögðust ánægðir með heimsóknaraðstöðu barna í fangelsinu en einn sagðist hlutlaus. Í svörunum var oftast nefnd ánægja með umhverfið. Vinalegt viðmót, eðlilegt og náttúrulegt umhverfi virðist hafa mikil áhrif á ánægju með aðstöðuna í heildina eins og á Sogni. Niðurstöður rannsókna hafa sýnt fram á það að umhverfi spili stóran þátt í vellíðan fangaðra einstaklinga (Nurse, Woodcock & Ormsby, 2003). Vinalegt umhverfi og viðmót starfsfólks hefur einnig verið tekið fram í rannsóknum sem einn af megin þáttum þess sem bætir vellíðan barns á meðan heimsókn í fangelsi á sér stað (Siegel & Napolitano, 2021). Staðsetning opnu fangelsanna í fallegu umhverfi, þar sem náttúran spilar stórt hlutverk, virðist hafa góð áhrif á fangana og börn þeirra.

Þegar vistmenn á Kvíabryggju voru spurðir hvað það væri sem þeir væru ánægðastir með við heimsóknaraðstöðu barna í fangelsinu, var umhverfið alltaf nefnt.

Einn svarenda sagðist ánægðastur með; *“að börnin geti skoðað og verið í kringum dýrin, og það eru stöðvar í sjónvarpinu til að drepa tímann”*.

Annar einstaklingur var ánægður með; *“Stór svæði fyrir útiveru, kindur og endur á svæðinu”*.

Af frásögnum fanganna á Kvíabryggju að dæma má sjá nokkuð greinilega að það sem hefur sterk áhrif á ánægju með heimsóknaraðstöðu fangelsanna sjálfra, er umhverfið og náttúran sjálf.

Þegar kom að þáttum sem sneru að óánægju með heimsóknaraðstöðu barna var ekki margt tekið fram. Einn svarandi minntist á það að þó margt væri gott á Kvíabryggju mætti bæta við fleiri þægindum með börn í huga;

“Aðstaðan er mjög góð, mætti bæta við fleiri leiktækjum fyrir börnin en rólu og sandkassa”. Aðspurður hvað mætti bæta úr við heimsóknaraðstöðu barna segir sami svarandi; “Fyrst og fremst leikaðstöðu, og að hafa kannski kassa með barnaspilum, barnadóti og dóti í sandkassa og til að mynda fara með í fjöruna, bara almennt meira til að hafa ofan af fyrir þeim”.

Þrátt fyrir almenna ánægju með heimsóknaraðstöðu barna á Kvíabryggju eru þó hlutir sem mætti bæta og mega teljast auðveldir í framkvæmd. Uppsetning betri leiktækja ásamt auknu afþreyingarefni fyrir börnin.

Kvíabryggja er það fangelsi sem er lengst frá Reykjavík eða í um 180 kílómetra fjarlægð. Af spurningalistanum er ekki hægt að merkja hvort einhverjir aðstandendur eigi heima á höfuðborgarsvæðinu þó það teljist líklegt. Enginn fanganna nefndi fjarlægð frá aðstandendum sem eitthvað sem aftraði þeim. Þegar tíðni heimsókna barna á Kvíabryggju er skoðuð í samanburði við Sogn sést þó munur. Flestir af þeim föngum sem sitja inni á Kvíabryggju fá börn sín í heimsókn sjaldnar en mánaðarlega og enginn fær heimsókn oftar en það. Ekki er hægt að ganga út frá því að hér sé einungis vegalengdin frá Reykjavík sem dregur úr hve oft foreldrar fá heimsókn frá börnum sínum. Í vísindagreinum kemur þó fram að fjarlægð frá aðstandendum sé ein af helstu ástæðum þess að fangar hitti börnin sín ekki jafn oft og þeir myndu vilja (Siegel & Napolitano, 2021).

Ekkert kom fram varðandi einstaklinga sem hafa brotið kynferðislega gegn börnum. Greinilega ríkir ekki eins mikil óánægja og ólga með viðveru þeirra eins og á Sogni. Þær upplýsingar fengust frá Fangelsismálastofnun að tveir fangar á Kvíabryggju hefði hlotið dóm fyrir afbrot af því tagi. Á Sogni voru þeir fjórir og er hlutfallið því hærra þar.

Í vettvangsferð á Kvíabryggju var aðstaðan í fangelsinu skoðuð. Líkt og með Sogn, er umhverfi fangelsisins fallegt og notalegt, staðsett rétt undir Kirkjufelli og útsýnið að fjallinu og annarri náttúru tilkomumikið. Aðkoman sjálf að fangelsinu er á þann veg að ekki þarf að fara í gegnum hlið, einungis er eitt skilti sem bendir til þess að hér sé fangelsi. Enn og aftur telst það jákvætt hvað varðar aðkomu barna að fangelsinu, þar sem umhverfið og aðkoman að fangelsinu getur hæglega talist ógnvekjandi eða óeðlileg ef hindranir sem minna á fangelsi eru áberandi.

Þegar komið er inn á fangelsið á Kvíabryggju er ekki gerð líkamsleit á gestum og þar af leiðandi ekki á börnum sem koma í heimsókn til foreldra sinna. En eins og á Sogni eru eigur þeirra skoðaðar. Gestir koma inn í skrifstofurými fangelsisins áður en heimsóknin hefst og farið er yfir reglurnar sem ber að fylgja en börnin eru undanskilin því.

Megin vandkvæði Kvíabryggju líkjast þeim sem finna má á Sogni. Ekki er eiginlegt rými tileinkað börnum og foreldrum þeirra til heimsókna ásamt því að í tilfelli Kvíabryggju var töluverður skortur á dóti fyrir börnin að leika sér með. Herbergi fangelsisins eru lítil og ekki æskilegt að vera þar allan tímann eins og einn viðmælenda segir;

“Það er ekkert hægt að vera með krakkana inná herbergi hjá sér eitthvað, þetta er pínulítið”.

Utan veggja herbergis fanganna er um tvö rými að velja í aðalhúsinu. Setustofan, sem er á efri hæðinni, aðal sameiginlega rými fanganna, og rými í kjallara fangelsisins þó lítið sé, en þar er leikjatölva, pool-borð og nokkur spil. Eins og fram kom hér á undan vantar þó rými þar sem foreldri og barn geta verið saman, fyrir utan herbergi fangans. Í fangelsi Kvíabryggju eru tveir húsakostir í boði. Aðalbyggingin sem rætt hefur verið um, en síðan eru fangar einnig vistaðir í húsi rétt hjá sem áður var heimili forstöðumannsins á Kvíabryggju. Nokkur herbergi eru í húsinu, meðal annars skrifstofa forstöðumanns fangelsisins. Herbergin sem þar eru hafa samkvæmt forstöðumanni Kvíabryggju verið notuð fyrir einstaklinga sem fá fjölskyldur sínar nokkuð oft í heimsókn vegna þess að rýmið þar er þægilegra og heimilislegra en aðalbyggingin á Kvíabryggju. Húsið er í raun bara eins og hvert annað hús og ekkert sem bendir til að þarna sé um fangelsi að ræða. Eins og var nefnt hér áður var margt sem fangarnir voru sáttir með á Kvíabryggju en annað má lagfæra. Einn vistmannanna sagði;

“Ég hef lítið að kvarta undan hérna (Kvíabryggju), en þegar maður er með litla krakka, þá vantar eitthvað meira til að hafa fyrir þau að gera, því þau eru hérna kannski heilan dag, ég er með eina 4 ára. Það er þú veist, það eru barnastöðvar í sjónvarpinu, en barnið er ekki að horfa á sjónvarpið frá 9-18, og það þarf eitthvað, rólurnar virka ekki, sandkassinn er ógeðslegur, ég er búinn að smíða nýjan, það þurfa að vera einhver leiktæki...Það þarfe eitthvað, aðeins meira en sandkassa og rólur, rennibraut, eitthvað”.

Sami viðmælandi sagðist ánægður með umhverfið í kring og að hægt sé að nýta sér það betur ef meira væri lagt í að bæta aðstöðuna og hluti sem börn og foreldrar hefðu til notkunar;

“Eins og um vetur, væri hægt að nota 2-3 snjóþotur hérna, það er brekka skilurðu, þarf bara eitthvað smá, nokkur leikföng. Rassapotur jafnvel skilurðu. Það er ekkert hérna, engin barnaleikföng. Svona barnadót, þetta kostar ekki neitt. Ein svona rassapota er svona þúsund kall. Það er enginn að segja mér að ríkið geti ekki keypt tíu rassapotur því það myndi hafa svo mikil áhrif á fjármagnið”.

Vandkvæði Kvíabryggju kalla á mismunandi flóknar úrbætur, sumt ætti að vera auðvelt að leysa og krefst ekki mikils fjármagns á meðan aðrar, eins og að koma upp sérstöku rými

tileinkað börnum vistmanna í aðalbyggingunni, er flóknara og mögulega kostnaðarsamt í framkvæmd. Viðmælandi frá Kvíabryggju nefnir;

“Að búa til glæran plastkassa frá rúmfo, fyllan einhverju barnadóti, spili og kubbum á meðan foreldrarnir eru að tala saman og svona, myndi breyta svo miklu, það vantar. Hafa kannski rennibraut og minnstu gerðina af einhverjum kastala, það kostar kannski smá pening....Eins og að með snjóþotur, kaupa og 2-3 rassapotur og maður gæti rennt með þeim í brekkunni, og það gætu farið 2-3 tímar í það að leika sér í snjónum. Þetta eru svona smá hlutir sem geta farið svo langa leið. Sem kosta ekki neitt.

Lokuðu fangelsin

Spurningalistar voru sendir á alla fanga lokuðu fangelsanna, Litla-Hrauns og Hólmsheiði. Fjöldi fanga hverju sinni er breytilegur í lokuðu fangelsunum. Í júnímánuði 2022 voru alls 58 fangar vistaðir á Litla-Hrauni en 50 á Hólmsheiði. Sendir voru spurningalistar á báða hópana; annars vegar þá sem voru í afplánun og hins vegar þá sem voru í gæsluvarðhaldi. Svörunin í lokuðu fangelsunum var mun lakari en fékkst í opnu fangelsunum. Vettvangsheimsókn í lokuðu fangelsin var því einkar brýn fyrir framgang rannsóknarinnar. Á sama tíma var hægt að fá álit starfsfólks fangelsanna til heimsókna barna í fangelsin. Aftur á móti náðust ekki viðtöl við fanga á Litla-Hrauni og Hólmsheiði. Eins og fram kom hér að framan voru vistmenn á bæði Sogni og Kvíabryggju tilbúnir að ræða aðstöðu barna í fangelsinu og sömuleiðis þeir sem áður höfðu afplánað dóma í lokuðu fangelsi. Með því móti fékkst innsýn í lokuðu fangelsin og samanburð við aðstöðuna í opnu fangelsunum.

Litla-Hraun

Á Litla-Hraun voru sendir alls 58 spurningalistar. Svörun þar var mjög léleg, einungis þrír spurningalistar komu til baka. Aðeins einn þeirra hafði fengið börnin sín í heimsókn. Spurningalistinn var sendur öðru sinni í fangelsið en svarendum fjölgaði ekki. Af þeim þremur sem svöruðu voru svörin ekki efnismikil en gáfu eigi að síður til kynna að aðstaða til heimsókna barna væri ekki til fyrirmyndar.

Aðkoman að lokuðu fangelsi eins og Litla-Hraun er talsvert frábrugðin þeirri sem er í opnum úrræðum eins og á Sogni og Kvíabryggju. Aðstaða tileinkaða börnum inni á Litla-Hrauni getur vart talist viðunandi. Til að komast í heimsóknarrýmið verða börn eins og aðrir

gestir að ganga í gegnum öryggishlið. Aftur á móti er ekki framkvæmd líkamsleit á börnum, þó svo fangelsið hafi að sögn fangelsisvarða heimild til þess. Að sögn fangavarda er þeim skylt að beita sérstakri nærgætni þegar um heimsóknir barna er að ræða. Að öðru leiti er engin sérstök reglugerð eða leiðbeiningar sem segja til um hvernig fangaverðir eiga að bera sig að við heimsóknir barna. Aðspurðir, svöruðu fangaverðir fangelsanna, að engin sérstök þjálfun sé í boði þegar kemur að börnum og viðveru þeirra inni í fangelsunum.

Börn þurfa ekki að ganga í gegnum leitarhlið á Litla-Hrauni né fara inn í fangelsið sjálft ef notast er við Barnakot, sem er úrræði ætlað barnafjölskyldum og er staðsett við hlið móttökuhúss fangelsisins. Heimsóknarherbergin sem eru til boða innan veggja fangelsisins eru staðsett á einum gangi fangelsisins. Herbergin eru ekki í nálægð né augsyn við vistarverur fanganna. Aðstandendur, börn því meðaltalin, eru því aldrei inni í rýminu þar sem klefar fanganna eru. Tvö herbergi standa föngum og börnum þeirra til boða en þau eru staðsett á sama gangi og önnur heimsóknarherbergi en eru minni. Eitt fjölskylduherbergið er stærra en hitt og hefur sjónvarp, nokkra stóla, sófa og nokkur leikföng. Hitt herbergið er minna og býður upp á einn sófa og nokkur leikföng. Heimsóknargangurinn er að sögn móttökustjóra Litla-Hrauns nokkuð hljóðbær. Heimsóknarherbergin eru því ekki einungis lítil heldur berst hljóð frá öðrum föngum sem getur spillt fyrir næði fjölskyldna að sögn móttökustjóra heimsókna. Aðstaða barna þar innanhúss er því ekki ákjósanleg. Rýmið er bæði lítið og býður ekki upp á útivist, þá er þar að auki ekki hægt að tryggja næði. Rannsóknir hafa sýnt að umhverfi af þessu tagi geti skapað fráhrindandi og áreitandi aðstæður fyrir mörg börn (Lockwood et. al., 2022).

Barnakot

Barnakot er húsnæðiskostur steinsnar frá byggingum Litla-Hrauns. Stendur næst við móttökuna inn í fangelsið sjálft. Húsnæðið er notað sem úrræði fyrir fanga og fjölskyldur þeirra og ekki er því nauðsynlegt að koma inn í fangelsið sjálft. Auk þess geta börn og foreldrar nýtt tíma með barninu til útiveru, sem ekki er unnt ef heimsóknin fer fram innan veggja fangelsisins. Við Barnakot eru rólur, fótboltavöllur, sandkassi og dót til að leika með. Útlit Barnakots er langt frá því að vera aðlaðandi, í raun ryðgaður gámur (sjá mynd 5) sem innréttaður hefur verið sem lítill íbúð með sófa, sjónvarpi og litlu eldhúsi. Forstöðumaður Litla-Hrauns hefur lýst þessu húsnæði sem “Úrhraki”. Kostur Barnakots felst þó aftur á móti í því að ekki er nauðsynlegt að fara inn í sjálft fangelsið í heimsókninni. Umhverfið er því mögulega ekki jafn yfirþyrmandi eða ógnvænlegt fyrir barnið og annars væri. Svarendur spurningalistans og þeir fangar sem

fengið hafa börn sín í heimsókn þangað voru ánægðir með að börnin komist hjá því að fara inn í fangelsið. Aðstæður Barnakots eru þó ekki góðar. Eins og sést á mynd 5 er Barnakot ryðgaður gámur sem er ekki stór né vistlegur, hvorki að utan né innan. Barnakot býður þó upp á meiri frið, útiveru, og örlítið meira rými en í heimsóknarherbergjunum í fangelsinu sjálfu. Auk þess er mikilvægt að ekki er þörf fyrir barnið að koma inn í sjálft fangelsið né í gegnum nein öryggishlið. Barnakot býður því upp á ýmsar jákvæðar hliðar sem mælst hafa vel fyrir. Úrræðið var opnað árið 2014 og gerði föngum kleift að eyða meiri og betri tíma með börnum sínum. Fram kom á heimasíðu *Afstöðu*, að Barnakot væri “*Gífurlega vel heppnað*” (*Afstaða*, 2015).

Þessi tilvitnun birtist vegna óánægju fanga og aðstandenda þeirra með lokun Barnakots um helgar. Á sínum tíma kom fram talsverð óánægja með þá ákvörðun (Visir.is, 2015), (Ruv.is, 2015), (Mbl.is, 2015). Umboðsmaður barna sendi Fangelsismálastofnun í kjölfarið bréf þar sem ákvörðunin var gagnrýnd og jafnframt spurst fyrir um ástæður þessarar lokunar (Umboðsmaður barna, 2015). Lokunin er til þess fallin að draga úr notkun úrræðisins þar sem Barnakot er þá aðeins opið frá 12:30 til 15:30 á virkum dögum. Þessi opnunartími rímar illa við skólatíma barna og vinnutíma aðstandenda. Til að geta nýtt sér úrræði Barnakots þurfi þá bæði barnið og aðstandandi að sækja sér frí úr skóla eða vinnu. Styttingu á opnunartíma Barnakots var komið á laggirnar árið 2015 og hefur ekki verið rýmkaður síðan. Töluverð óánægja hefur ríkt með þá ákvörðun síðan þá, og einn viðmælandi tjáði sig á eftirfarandi hátt um þennan opnunartíma;

Mynd 5. Hér er útlit Barnakots að utan., Vel má sjá ryð og ásigkomulag húsnæðisins er ekki gott.

“Sko það sem er að gerast uppá Hrauni, ég var þar, þar eru barnaheimsóknir bara leyfðar á virkum dögum, ekki um helgar...og þetta ætti að vera þveröfugt. Þetta er bara út í hött. Fólk þarf að taka sér frí í vinnu og leikskóla bara til að koma með börn í heimsókn, þetta er bara fáránlegasta tímasetning sem er hægt að finna, það er bara verið að gera föngum erfitt fyrir að hitta börnin sín, þetta er það heimskulegasta sem til er, þetta er eitthvað sem ÞARF að breyta, þetta ætti að vera akkúrat þveröfugt og eins og með heimsóknirnar”.

Í framhaldi, ræddi þessi sami viðmælandi um mikilvægi þess að geta nýtt sér einhverskonar útiaðstöðu, eins og þá sem er til staðar hjá Barnakoti;

“Það er ekkert gaman að vera með barnið lokað inni í herbergi í 2-3 tíma, það er ekkert útisvæði eða leiksvæði eða neitt fyrir þau, ekki eins og ég viti, hvernig heldurðu að það sé að vera með barn lokað inn í herbergi, inn í 2-3 tíma, það er ekkert gaman, þetta er bara hálfgerð aukarefsing, foreldrar í vinnu, leikskóla, refska aukalega fyrir það”.

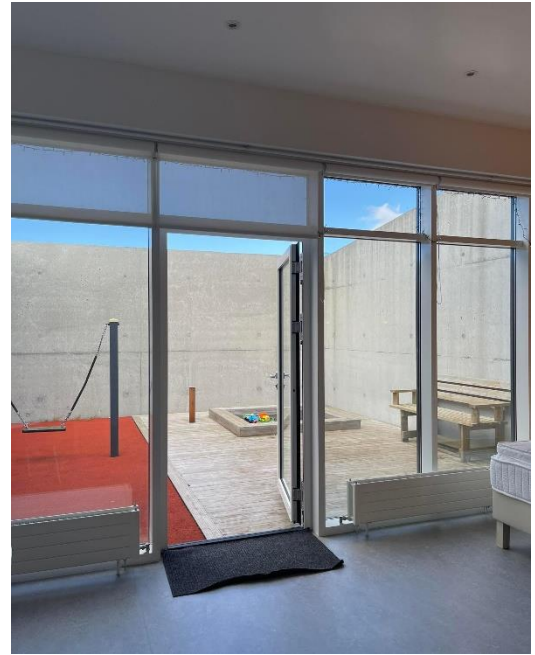
Samkvæmt fangelsismálastjóra var þessum niðurskurði á opnunartíma Barnakots komið á vegna skorts á fjármagni og niðurskurðarkröfu frá Alþingi. Fangelsismálastofnun taldi sig knúna til þess að takmarka opnunartíma Barnakots um helgar (Mbl.is, 2015). Það er ljóst að þessi skerðing á opnunartíma hefur áhrif á barnafjölskyldur og skerðir aðgang barna að foreldrum sínum. Sá niðurskurður sem Fangelsismálastofnun taldi sig þurfa að framfylgja árið 2015 hefur því enn þann dag í dag áhrif á heimsóknir barna, sjö árum síðar.

Hólmsheiði

Svörunin við spurningalistanum frá Hólmsheiði var betri en frá Litla-Hrauni. Af alls 50 sendum spurningalistum komu alls 10 listar til baka. Aðeins einn af svarendunum hafði fengið börn sín í heimsókn í fangelsið og því ekki mikið sem var hægt að byggja á. Sá einstaklingur tók fram að fjölskylduíbúðin sem stendur föngum til boða væri góð en nánari lýsing á henni fylgir hér á eftir. Viðkomandi nefndi einnig að viðmót starfsmanna sé mjög gott en þó mætti auka tíðni og lengd heimsókna. Í lokuðu fangelsinum er heimsóknartíminn aðeins tveir klukkutímar einu sinni í viku. Talsvert minna en í opnu fangelsinum. Allt upp í sex klukkutíma á Sogni og allt að níu klukkutímum, fjórum sinnum í viku á Kvíabryggju.

Sérstakt íbúðarúrræði er til staðar í fangelsinu á Hólmsheiði. Íbúðin er staðsett innan veggja fangelsisins á heimsóknargangi. Þegar börn koma í heimsókn er einungis notast við þessa íbúð en ekki venjulegu heimsóknarherbergin. Fangelsið Hólmsheiði var sérstaklega byggt sem fangelsi og opnaði árið 2016. Húsnæðið er því nýtt í samanburði við önnur fangelsi sem mörg hver eru komin vel til ára sinna. Íbúðin er staðsett innan veggja fangelsisins ólíkt Barnakoti á Litla-Hrauni sem stendur fyrir utan fangelsið. Barnið þarf því fyrst að fara í gegnum hliðin á fangelsinu ásamt því að ganga í gegnum leitarhlið. Samkvæmt fangelsisvörðum á Hólmsheiði hefur íbúðin ekki verið notuð jafn mikið og vonast var eftir í byrjun. Upprunaleg

hugsun með íbúðinni var að þarna gætu fjölskyldur varið miklum tíma saman og jafnvel gist yfir nótt. Samkvæmt Páli Winkel, fangelsismálastjóra, var þessu úrræði lýst sem “algjör bylting” (ruv.is, 2015) og því forvitnilegt hvers vegna íbúðin hefur ekki verið notuð meira en raun ber vitni. Byggt á svörum úr spurningalistunum sem sendir voru til fangelsanna fjögurra ásamt áfangaheimilinu Vernd, kom ítrekað fram að fangar og makar þeirra voru hikandi við að fá börn sín í heimsókn inn í fangelsin sjálf vegna þess að þau vildu ekki fá börnin inn í sjálfa fangelsisbygginguna; *“Við konan ákváðum að á meðan ég sat inni á Hrauni að þau myndu (börnin) ekki koma. Að mínu mati eiga börn ekkert að koma inn í fangelsi, frekar að fara t.d. eitthvað út í bústað, þetta er enginn staður fyrir börn”*.

Mynd 6. Hér má sjá rými íbúðarinnar á Hólmsheiði, en þar er lítið útisvæði með sandkassa, rólu og bekk.

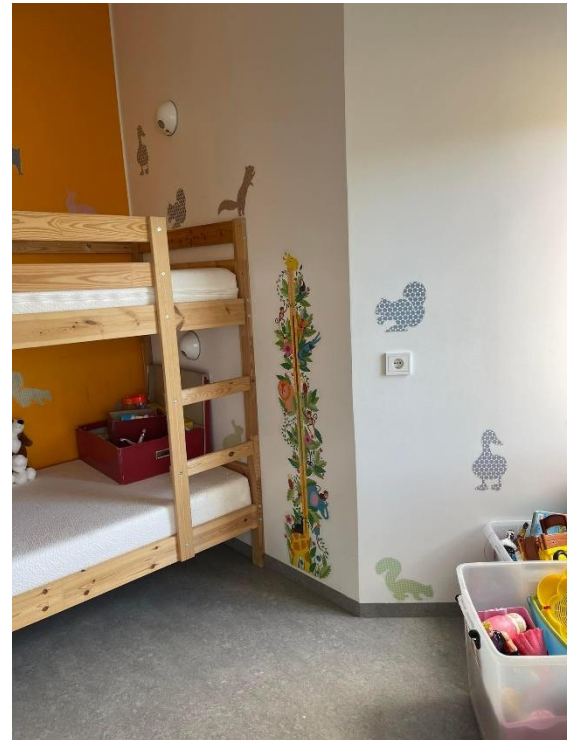
Fyrir utan staðsetningu íbúðarinnar inni í sjálfu fangelsinu, sem getur fælt marga frá því að nýta sér úrræðið, má hún teljast nokkuð góð sem úrræði fyrir fjölskyldur. Þar er meira rými og næði fyrir börn og foreldra en tíðkast í öðrum heimsóknarrýmum fangelsa landsins. Íbúðin er nokkuð rúmgóð og vistleg, eitt barnaherbergi með kofu sem inniheldur tvö rúm, barnvænar innréttingar og ágætis framboð af dóti til að leika með. Inni í aðalrýminu er stærra rúm sem er staðsett í horni íbúðarinnar. Hugmyndin með rúmstærðinni er, eins og tekið var fram hér á undan, að fangar og aðstandendur þeirra geti gist saman í íbúðinni. Að sögn fangavarðar hefur íbúðin þó ekki enn verið nýtt á þennan hátt. Ástæðan að sögn er vegna skorts á lagalegri heimild til að nýta úrræðið með þeim hætti.

Útlit íbúðarinnar er ekki ólíkt því sem finna má í litlum og nýjum hefðbundnum íbúðum. Fyrir utan íbúðina er síðan aðgangur að girtu útisvæði þar sem er róla og sandkassi ásamt litlum bekk. Þeir sem höfðu nýtt sér íbúðina á Hólmsheiði tóku fram að þeir væru ánægðir með þetta nýja úrræði;

“Þegar ég fékk stelpuna í heimsókn á Hólmsheiðina, það var mjög góð aðstaða þar, þau voru með íbúð, það var mjög fínt, eins og heimili”. “Aðstaðan í íbúðinni er góð, almennt gott viðmót og nærgætni mjög góð”

Ljóst er að sú tiltölulega nýkomna úrbót sem heimsóknaríbúðin á Hólmsheiði er hefur gott orðspor á sér. Ókosturinn er að íbúðin er innan fangelsisins sjálfs og sumir fangar og aðstandendur þeirra veigra sér við að börn fari gegnum öryggishlið fangelsisins. Svörun frá föngum á Hólmsheiði og Litla-Hrauni var þó ekki góð og ekki er hægt að alhæfa um reynslu þeirra af heimsóknaraðstöðunni.

Vísbendingar sem komu fram benda þó til þess að aðstaða til heimsókna barna á Litla-Hrauni sé ekki viðunandi í heimsóknarálmu fangelsisins sjálfs. Barnakot fyrir utan fangelsið sé betra þótt húsnaðið sé bara gamall og ryðgaður gámur. Opnunartíminn er aftur á móti ekki við hæfi barnafjölskyldna þar sem lokað er um helgar. Íbúðin á Hólmsheiði er fín viðbót en staðsetning hennar er eigi að síður óhentug og ekki hefur verið unnt að nýta íbúðina sem skyldi vegna skorts á heimild um að fangar og fjölskyldur þeirra geti dvalið saman yfir nótt í fangelsinu.

Mynd 7. Hér er sýnt inn í eitt af herbergisrýmum íbúðarinnar, en þar sem skortir heimild til notkunnar, hafa börn aldrei fengið að gista þar

Framtíðarhorfur og úrlausnir

Úttektin sem hér er greint frá sýnir að ekki hefur nægur gaumur verið gefinn að viðkvæmasta hópnum sem tengist fangelsismálum á Íslandi en það eru börn fanga. Það að ekki sé vitað hversu mörg börn eigi foreldri í fangelsi hverju sinni bendir til þess að um gleymdan hóp sé að ræða. Aðstæður fanga til að umgangast börn sín meðan á vistun í fangelsi stendur eru í það heila tekið ekki nægilega góðar. Samkvæmt rannsóknum upplifa börn sem eiga foreldri í fangelsi sorg, söknuð, skömm og brotið heimilislíf. Ábyrgð yfirvalda er því mikil þegar einstaklingur er sviptur frelsi með innilokun í fangelsi að reyna eins og kostur er að koma til móts við þarfir barna sem hafa misst foreldri sitt í fangelsi. Refsingin kemur ekki síður niður á heill barna en foreldra þeirra sem eru í fangelsinu. Viðunandi aðstaða til heimsókna í fangelsin er því afar brýn til að draga úr aðskilnaði og kvíðanum sem fangavistin einatt skapar. Jafnframt er mikilvægt að veita barninu aðstoð til að takast á við og vinna úr þeim erfiðu og flóknu aðstæðum sem börnin lenda oft óhjákvæmilega í vegna vistunar foreldris í fangelsi. Sumar úrbætur þurfa ekki að kosta mikið. Aðrar sem lúta að húsakosti og mannahaldi kosta þó meira.

Niðurskurður og kröfur um hagræðingu hjá fangelsismálayfirvöldum hefur því ekki aðeins komið niður á margvíslegri sérhæfðri aðstoð við fanga heldur einnig bitnað á tengslum þeirra við börn sín og maka. Skilningur er til staðar en ljóst er að mikið verk er að vinna til að bæta úr svo vel sé.

Stærð hópsins

Ýmiss vandkvæði komu fram við vinnslu skýrslunnar. Eins og fram kom hér í byrjun liggja ekki fyrir nein opinber gögn um fjölda barna á Íslandi sem eiga foreldri í fangelsi. Við vitum því ekki hversu fjölmennur sá hópur er. Þá eru ekki heldur til upplýsingar um það hversu mörg börn hafa átt foreldri í fangelsi. Með því að senda spurningalista í fangelsin var reynt að fá einhverja mynd af fjöldanum. Svörunin var því miður ekki nægilega góð. Betri mynd fékkst af þeim hópi barna sem eiga foreldri í opnum fangelsum þar sem svörun var fullnægjandi en svörunin var mun síðri í lokuðu fangelsunum. Við getum því ekki fullyrt neitt um stærð hópsins. Hvorki fangelsin né Fangelsismálastofnun halda skráningu yfir hvort eða hve mörg börn fangarnir eiga, einungis er hægt að styðjast við skráningu fanganna á aðstandendum og sú skráning getur ekki talist áreiðanleg um hópinn í heild. Að sögn hefur Fangelsismálastofnun leitast við að fá aðgang að *stóru þjóðskrá*, en þar er hægt að fá upplýsingar um börn fólks sem vistað er í fangelsum landsins og þar af leiðandi væri hægt að fá yfirlit yfir fjölda barna sem eiga foreldra í fangelsi hverju sinni.

Önnur leið fyrir Fangelsismálastofnun væri að halda sjálf skrá að eigin frumkvæði með því að taka niður upplýsingar fangans við komu hans inn í fangelsið.

Upplýsingagjöf til barna

Mikill munur virðist vera á því hversu mikið af upplýsingum er miðlað til barna hér á landi í samanburði við frændur okkar á Norðurlöndunum. Noregur, Danmörk, Svíþjóð og Finnland starfrækja öll sérstakar upplýsingasíður tileinkaðar börnum í þeim tilgangi að auðvelda þeim aðgang að upplýsingum ásamt því að benda á vettvang þar sem þau geta sótt sér aðstoð sem gæti gagnast þeim. Á Íslandi er engin vefsíða af þessu tagi tileinkuð börnum. Skortur á upplýsingagjöf til barnanna var nefndur af viðmælendum okkar. Betri upplýsingagjöf getur gert barninu auðveldara fyrir að eiga þægilegri stund í heimsóknaraðstöðu með foreldrum sínum í fangelsinu. Á Norðurlöndunum geta börn sótt sér upplýsingar í formi myndbanda, texta

og teiknimynda, sem öll útskýra hvað foreldri barnsins gerir inni í fangelsinu á barnvænan hátt, ásamt því að greina frá hvað bíður barnsins þegar komið er í heimsókn til foreldra í fangelsi. Fangelsismálastofnun hefur nefnt það að á döfinni sé að búa til vefsíðu sem tileinkuð er upplýsingagjöf til barna. Ekki liggur þó fyrir hvenær það verkefni hefst eða klárast.

Stuðningshópar

Ýmislegt fleira verður að huga að til viðbótar við heimsóknina sjálfa í fangelsin og aðstöðuna sem þar er að finna til samverustundar barna og fanga. Það hvaða hjálp eða ráðgjöf, hvort sem er formleg eða óformleg, stendur barninu til boða er mikilvægt að skoða. Eins og stendur er engin vefsíða eða vettvangur sem börn geta nýtt sér hér á landi eins og til að mynda vefsíða *FFP* í Noregi og *Bufff* í Svíþjóð bjóða upp á. Þar geta börnin meðal annars nálgast upplýsingar um umræðuhópa sem þau geta tekið þátt í ásamt því að geta sótt sér beina aðstoð á síðunni sjálfri. Að geta sótt sér hjálp í formi samskipta við einstaklinga sem eru í sömu stöðu getur dregið úr tilfinningum um einmanaleika og fordæmingu þar sem börnin sjá að þau eru ekki ein á báti (Philipps & Zhao, 2010). Í dag eru engin úrræði til þar sem boðið er upp á hópstuðning fyrir börn fanga. Fyrri rannsóknir hafa sýnt að börn fanga eiga í aukinni hættu en önnur börn að glíma við lágt sjálfsmat, vandamál tengd skóla, frávíkshæðun, hættu á útskúfun og sjálfsskaða (Ricci, 2022). Hópameðferð og stuðningshópar hafa hjálpað til við vanda af þessu tagi (Ricci, 2022). Norðurlöndin geta í þessu samhengi þjónað sem fyrirmynd fyrir Ísland.

FFP, *Bufff*, *SAVN* og *KRITS* eru öll samtök á Norðurlöndunum sem hafa það markmið að stuðla að betri líðan barna sem eiga foreldri í fangelsi með margvíslegri aðstoð sem þau bjóða uppá. Það er m.a. gert með því að veita upplýsingar um hvar barnið getur nálgast stuðningshóp með öðrum börnum og aðstandendum þeirra í sömu aðstæðum og það sjálft ásamt því að nokkur af þessum samtökum bjóða sjálf upp á stuðningshópa.

Hér á landi eru ekki til staðar samtök sem sérhæfa sig í starfi af þessu tagi með börnum en á Norðurlöndunum eru þau í stöðugu samstarfi við fangelsismálastofnanir þeirra landa. Það þyrfti að styrkja hagsmunasamtök aðstandenda fanga til þess að hægt sé að bæta þessa starfsemi við með aðstoð ríkis og sveitarfélaga.

Aðstaða í fangelsunum

Aðstaða í fangelsunum landsins er mismunandi. Öll fangelsin, bæði þau opnu og lokuðu, hafa sína kosti og galla. Úrbætur kosta sumar hverjar talsvert fjármagn eins og nýtt húsnæði en aðrar þurfa ekki að kosta mikið eins og fleiri leiktæki fyrir börn.

Á Litla-Hrauni er húsnæðið og tímaramminn sem býðst börnum fanga megin vandamálið. Þó að Barnakot hafi leyst ákveðið vandamál þegar kemur að næði og útiveru með börnum, er húsnæðið sjálft og opnunartími úrræðisins óhentugur. Um þessar mundir er verið að breyta skrifstofuhúsnæði sem stendur fyrir utan vegg fangelsisins til þess að hægt verði að nýta það fyrir heimsóknir til fanga. Mögulega munu þessar nýju endurbætur bæta aðstöðuna sem föngum og fjölskyldum þeirra stendur til boða. Hagræðing sem Fangelsismálastofnun hefur þurft að lúta hefur haft áhrif á aðstöðuna. Eins og sést í tilfelli þrengingar á opnunartíma sem átti sér stað árið 2015 í formi lokunar Barnakots um helgar. Mikilvægt er að fangelsunum sé tryggt nægilegt fjármagn til þess að geta nýtt úrræðin sem skyldi. Tímaramminn 12:30-15:30 á virkum dögum rímar illa við þann tíma sem hentar börnum og aðstandendum þeirra. Með tilkomu nýja íbúðarúrræðisins á Litla-Hrauni batnar aðstaðan vafalítið. Forvitnilegt verður að sjá hvort að opnunartímanum verður breytt í fyrra horf og haft verði opið um helgar til að koma til móts við þarfir barna sem ganga í skóla og foreldra sem margir hverjir vinna á þessum tíma.

Margir svarendur spurningalistans svöruðu að bæði þeir og makar og eða aðstandendur þeirra vildu ekki að börn sín kæmu inn í lokað fangelsi. Börn ættu ekki að þurfa að fara inn í fangelsi og börnin kæmu þess vegna ekki til þeirra í heimsókn á meðan þeir vistuðust í lokuðu fangelsi. Stjórnvöld verða að huga að því hvernig heimsóknum maka og fjölskyldna fanga verði best háttað í framtíðinni. Þar sem fyllsta öryggis er gætt um leið og aðstæður eru eins barnvænar og mögulegt er. Fyrirhugaðar framkvæmdir á Litla-Hrauni munu vonandi gera heimsóknir aðstandenda fanga og barna þeirra mun betri en þær eru í dag.

Heimsóknaríbúðin á Hólmsheiði býður upp á góða möguleika og er fín viðbót við aðstöðu fanga. Að sögn eins viðmælanda, fanga á Litla-Hrauni, kemur íbúðin að góðum notum. Þó eru, eins og í tilfelli fanga á Litla-Hrauni og aðstandenda þeirra, margir sem vilja ekki að börn þeirra komi inn í fangelsi. Staðsetning íbúðarinnar innan veggja fangelsisins kemur því í veg fyrir að íbúðin nýtist sem skyldi. Aðkomu að íbúðinni mætti hugsanlega breyta en þetta er atriði sem vert er að hafa í huga við skipulagsmál framtíðarinnar. Heimild til að leyfa föngum að dvelja yfir nótt í íbúðinni með maka og börnum þyrfti að koma til.

Eins og tekið var fram hér á undan um opnu fangelsin er meiri ánægja við aðstæður þar enda meira sjálfræði og pláss til notkunar en tíðkast í lokuðu fangelsunum. Á Sogni vantar samt raunverulega aðstöðu tileinkaða börnum og foreldrum þeirra. Hjáleigan, einbýlið við hlið aðalbyggingarinnar, hefur að sögn fanga og fangavarða verið notuð fyrir heimsóknir þó engin sérstök regla virðist vera á því. Aðstaðan þar er heimilisleg og góð, í raun tilvalin fyrir einstaklinga sem fá börn sín oft í heimsókn.

Á Kvíabryggju er aðstaðan svipuð og á Sogni. Ekkert eiginlegt rými er tileinkað heimsóknum barna og aðstandenda þeirra. Eins og einn viðmælendanna tók fram; *“Það er ekkert hægt að vera með krakkana inni á herbergi hjá sér...þetta er þínu lítið”*. Að sögn forstöðumanns Kvíabryggju hefur einbýlið á staðnum verið notað fyrir þá einstaklinga sem fá börn sín oft í heimsókn, en eins og í tilfelli Hjáleigunnar á Sogni, er um að ræða húsnæði sem minnir meira á venjulegt húsnæði frekar en fangelsi eða einhverskonar stofnun. Árið 2007 var bætt við fleiri herbergjum á Kvíabryggju og nú er hægt að hýsa þar alls 23 fanga. Að sögn forstöðumanns Kvíabryggju kom stækkunin sérstaklega illa niður á því rými sem föngum og aðstandendum þeirra stóð til boða þar sem nýju herbergin komu í stað almennra rýma í fangelsinu. Til að mynda var þarna áður lítið bókasafn mikið notað af börnum og foreldrum þeirra að sögn forstöðumannsins.

Ljóst er að þó nokkrir vankantar eru á þeim úrræðum sem bjóðast börnum fanga á Íslandi. Upplýsingaöflun fangelsanna, upplýsingagjöf til barna, skortur á stuðningsþjónustu og aðstöðumál í heimsóknarúrræðum fangelsanna virðast þar vera megin vandkvæðin. Til að taka á nefndum vandkvæðum þarf metnaðarfullar aðgerðir, sem felast í að draga úr hagræðingarkröfum til fangelsa, veita auknu fjármagni til málaflokks barna fanga og skýra aðgerðaráætlun með það að markmiði að bæta stöðu þessa hóps sem hingað til hefur ekki hlotið þá aðstoð sem hann hefur brýna þörf á og samræmist alþjóðaskuldbindingum okkar um réttindi barna.

Lokaorð

Mikilvægt er að sjónarhorn barnanna sjálfra komi fram í framhaldi þessarar rannsóknar. Ekki var unnt að ræða við né spyrja börn fanganna út í hug þeirra og afstöðu til þeirra mála sem hér eru tekin fyrir. Tímarammi rannsóknarinnar leyfði það ekki ásamt auknum siðferðislegum álitamálum sem taka þarf tillit til þegar unnið er með börnum.

Vaxandi áhugi er í vísindasamfélaginu á málefnum barna sem eiga foreldra í fangelsi. Þessi rannsókn leiðir í ljós að börn fanga á Íslandi eiga langt í land með að fá þann stuðning sem þau eiga rétt á. Frá þeim löndum sem við kjósum að bera okkur saman við má sjá að Ísland stendur höllum fæti. Mikilvægt er að kortleggja hvaða þætti þarf að endurskoða og bæta og í framhaldi vinna úr þeim sem skyldi.

Heimildaskrá

- Afstaða. (2015). Þrengt að Barnakoti. Sótt 5. Ágúst af <https://www.afstada.is/blogg/barnakoti-loka>
- Besemer, K. L., Dennison, S. M., Bijleveld C. J. H. & Murrey, J. (2019). Effects of Parental Incarceration on Children: Lessons from International Research. Í Eddy & Poehlmann-Tynan (Ritstjórar), *Handbook on Children with Incarcerated Parents: Research, Policy, and Practice*. (65-84) New York: Springer
- Children of Prisoners EU. (2020). *COPE Annual Report 2020*
- Children of Prisoners Europe (a). (2022). *Statistics Denmark*. Sótt 15. Júní af: https://childrenofprisoners.eu/facts_and_figures/statistics-denmark/
- Children of Prisoners Europe (b). (2022). *Statistics Norway*. Sótt 15. Júní af: https://childrenofprisoners.eu/facts_and_figures/statistics-norway/
- Children of Prisoners Europe (c). (2022). *Statistics Sweden*. Sótt 15. Júní af: https://childrenofprisoners.eu/facts_and_figures/statistics-sweden/
- Crewe, H. (2020). "No Babies in Prison?": Norway's Exception Explained. *The Cambridge Quarterly*.
- Drake, D. H., & Scott, D. (2021). Overcoming obstacles to abolition and challenging the myths of imprisonment
- Eddy, J. M. & Poehlmann-Tynan, J. (ritstjórar). (2019). *Handbook on Children with Incarcerated Parents: Research, Policy, and Practice*. New York: Springer
- Fangelsismálastofnun Ríkisins. (2016). *Upplýsingar fyrir fanga við innkomu í fangelsi*. Sótt 20. Júlí af: <https://www.fangelsi.is/media/skjol/Innkomubaeklingur.pdf>
- Fangelsismálastofnun Ríkisins. (2020). *Reglur um heimsóknir í fangelsi – Verklagsreglur til viðmunar*.

- Fangelsismálastofnun Ríkissins. (e.d). *Fangelsið Kvíabryggja*. Sótt 1. Ágúst af: <https://www.fangelsi.is/fangelsin/kviabryggja/>
- For Fangers Pårørende. (2022). Sótt 15. Júní af: <https://ffp.no/ung/>
- Freyr Gígja Gunnarsson. (2015). *Barnakot á Litla-Hrauni verði opið um helgar*. Rúv. Sótt 10. Júlí af: <https://www.ruv.is/frett/barnakot-a-litla-hrauni-verdi-opid-um-helgar>
- Hrefna Rós Matthíasdóttir. (2015). Fangar mótmæla lokun Barnakots. *RÚV*. Sótt 2. Ágúst 2022 af: <https://www.ruv.is/frett/fangar-motmaela-lokun-barnakots>
- Knudsen, E. (2016). Avoiding the pathologizing of children of prisoners. *Probation Journal* 63(3): 362-370
- Kremer, K. P., Christensen, K. M., Stump, K. N., Stelter, R. L., Kupersmidt, J. B. og Rhodes, J. E. (2021). The role of visits and parent–child relationship quality in promoting positive outcomes for children of incarcerated parents. *Child & Family Social Work* 27(2): 206-216.
- Kriminaalihuollontukiäitiö. (e.d.) *Lasten Sivuti*. Sótt 15. Júní af: <https://www.krits.fi/tietoa/lasten-sivut/tapaamisia-on-erilaisia/>
- Kriminalforsorgen. (e.d.) *Familie og Børn*. Sótt 15. Júní af: <https://www.kriminalforsorgen.dk/straf/faengsel/familie-og-boern/>
- Klientundersøgelsen. (2013). Delrapport om unge klienter.
- Lockwood, K., Long, T., Loucks, N., Raikes, B. & Sharratt, K. (2022). A double-edged sword: Children’s experiences of visiting a parent in prison in Scotland. *Probation Journal* 69(2): 159-176
- Luther, K. (2016). Stigma Management among Children of Incarcerated Parents. *Deviant Behaviour* 37(11): 1264-1275
- MBL. (2015). Niðurskurður nær til Barnakots. Sótt 2. Ágúst 2022 af: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1568962/>
- Nurse, J., Woodcock, P. & Ormsby, J. (2003). Influence of Enviromental Factors on Mental Health Within Prisons: Focus Group Study. *BMJ* 327.

- Phillips, S. D. & Zhao, J. (2010). The relationship between witnessing arrests and elevated symptoms of posttraumatic stress: Findings from a national study of children involved in the child welfare system. *Children and Youth Services Review* 32(10): 1246-1254
- Poehlmann, J., Dallaire, D., Loper, A. B. & Shear, L. D. (2010). Children's Contact With Their Incarcerated Parents. *American Psychologist* 65: 575-598. doi: 10.1037/a0020279
- Pratt, J. (2008). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism. *The British Journal of Criminology* 48(2): 119-137.
- Ricci, M., Arini, C., Bagwandeen, S. J. & Naqvi, N. (2022). Interventions for Children of Incarcerated Parents Through the Lens of Development. *Communique* 51(1)
- SAVN. (e.d.). Hvem er vi. Sótt 20. Júlí af: <https://www.savn.dk/hvem-er-vi>
- Saunders, V. (2018). What does your dad do for a living? Children of prisoners and their experiences of stigma. *Children and Youth Services Review* 90(2018): 21-27
- Siegel, J. A. & Napolitano, L. (2021). Adult and Child Visiting at Urban Jails: Perspectives on Visitation Experiences and Policies among Visitors and People in Jail. *The Prison Journal* 101(3): 331-351.
- Smith, P. S. (2015). Children of Imprisoned Parents in Scandinavia: Their Problems, Treatment and the Role of Scandinavian Penal Culture. *Law In Context* 32.
- Song, H., Woo, Y., Lee, H. D. & Cochran, J. K. (2018). The Dynamics of Intra Family Relationships During Incarceration and the Implications for Children of Incarcerated Parents. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 62(12): 3775-3796.
- Socialstyrelsen. (2018). *Nationella riktlinjer för prevention och behandling vid ohälsosamma levnadsvanor*. Sótt 20. Júlí af: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/nationella-riktlinjer/2018-6-24.pdf>.
- Sunna Karen Sigurþórsdóttir (2015). Fangar á Litla-Hrauni mótmæla. *Vísir*. Sótt 2. Ágúst 2022 af: <https://www.visir.is/g/2015314994d>

- Svava Davíðsdóttir. (2016). *Ég fór þetta bara á hnefanum: Reynolds og upplifun barna af því að eiga foreldri í fangelsi*. MA-Ritgerð: Háskóli Íslands, Félagsráðgjafadeild
- Sykes, G. (1957). *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Umboðsmaður barna. (2015). *Barnakot á Litla-Hrauni*. Sótt 10. Júlí af: <https://www.barn.is/frettir/barnakot-a-litla-hrauni>
- Umboðsmaður Barna. (2018). *Tilmæli Evrópuráðsins um börn fanga*. Sótt 1. Ágúst af: <https://www.barn.is/frettir/tilmaeli-evropuradsins-um-born-fanga>
- Ystanes, V. & Ugelvik, T. (2020). 'They Tell Me I'm Dangerous: Incarcerated Mothers, Scandinavian Prisons and the Ambidextrous Penal-Welfare State. *British Journal of Criminology* 60(9): 892-910